Міністерство освіти і науки України
Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара

Е. Л. Носенко, О. Б. Опихайло

ПОЧУТТЯ ГУМОРУ ЯК ОЗНАКА ДОБРОЧИННОСТІ ОСОБИСТОСТІ ТА ЕМОЦІЙНА СИЛА ЇЇ ХАРАКТЕРУ

Монографія

За ред. члена-кор. НАПН України,
д-ра психол. наук, проф. Носенко Е. Л.

Київ
«Освіта України»
2016

УДК 159.923.375:159.942.3
ББК 88.372.6
Н 841

Рекомендовано до друку вченою радою
Дніпропетровського національного університету
імені Олеся Гончара
(протокол № 5 від 16.02.2016 р.)

Рецензенти:
д-р психол. наук, проф., зав. кафедри загальної та соціальної психології
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
Л. В. Засєкіна;
д-р психол. наук, проф., проф. кафедри загальної психології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
І. В. Ващенко

Носенко Е. Л.
Почуття гумору як ознака доброчинності особистості та емоційна сила її характеру: моногр./ Е. Л. Носенко, О. Б. Опихайло. – К.: Вид-во «Освіта України», 2016. – 189 с.

Представлено теоретико-методологічне обґрунтування та результати емпіричної перевірки підходу до визначення зв'язку між рівнем оптимальності функціонування особистості та показниками різних стилів і форм прояву гумору. Оптимальність функціонування особистості операціоналізовано в термінах розбіжностей у рівнях сформованості стійких особистісних рис, загальнолюдських позитивних цінностей і сильних рис характеру, показників психологічного благополуччя, самоповаги та задоволеності життям. Поглиблено уявлення про роль емоційно сильних рис характеру у використанні різних стилів гумору і форм сміхової поведінки. Доведено, що такі форми сміхової поведінки, як гелотофобія, гелотофілія та катагеластицизм, які раніше вивчались у клінічних дослідженнях, можуть бути успішно застосовані в дослідженнях загальнопсихологічного спрямування.

Для фахівців у галузі психології, викладачів, аспірантів, наукових співробітників, студентів спеціальності «Психологія».

УДК 159.923.375:159.942.3
ББК 88.372.6

ISBN 978-617-7241-76-7

© Е. Л. Носенко, О. Б. Опихайло, 2016
© Видавництво «Освіта України», 2016

ВСТУП

Зміни, що відбуваються в методології психологічної науки на сучасному постнекласичному етапі її розвитку, більш повно відбивають специфіку основного об'єкта психологічних досліджень – людини як суб'єкта життєдіяльності. Перехід від класичного типу наукових досліджень, сформованого у межах розвитку природничих наук, до все більш повного і багатостороннього врахування специфіки людини як унікального об'єкта пізнання потребував розробки принципово нових методів дослідження. У зв'язку з цим все більш широкого розповсюдження набувають як відомі традиційні для психології проективні психодіагностичні методи та різноманітні засоби їх модифікацій до завдань сучасного етапу розвитку науки (Л. Ф. Бурлачук, В. Ф. Моргун, С. М. Морозов), так і новітні імпліцитні методи дослідження (Й. Азендорпф, Б. Еглофф, Ш. Шмукле).

У світлі вищезазначеного цілком виправданим здається вибір теми даного дослідження, пов'язаного з вивченням психологічних чинників різних стилів і форм прояву гумору особистості.

До недавнього часу гумор вивчали у зв'язку зі стійкими особистісними диспозиціями (Л. Веселка, Р. Мартін, Д. Шермер), темпераментальними ознаками (Е. Кречмер), рівнем сформованості інтелектуальних здібностей (Є. П. Ільїн, А. В. Петровський), рівнем розвитку адаптаційних ресурсів особистості (О. О. Байєр, Н. Куіпер, Е. Л. Носенко, О. Г. Шмельов), проте останнім часом він увійшов до складу сильних рис характеру, що відбивають систему позитивних цінностей (чеснот) особистості (К. Петерсон, М. Селігман, Ч. Снайдер, Б. Фредріксон), які виділені в межах нового напряму досліджень – позитивної психології. Серед шести базових чеснот виокремлено трансцендентність, до якої спочатку відносили гумор як вищу психічну функцію. Проте в останніх дослідженнях (Р. Т. Пройєр, К. Харцер) з'явилась нова дуже цікава спроба концептуалізувати гумор як одну з так

званих «емоційно сильних» (за В. Рухом) рис особистості, до яких також відносять ентузіазм, надію, хоробрість і любов.

Розширення поглядів на витоки гумору, його роль у функціонуванні людини пов'язано з ідентифікацією на сучасному етапі розвитку психологічної науки проблеми визначення особистісного потенціалу як інтегральної характеристики рівня особистісної зрілості (Л. А. Головей, Ф. Перлз, М. Д. Петраш, А. О. Реан), розкриття змісту поняття «ідеальної особистості» (Д. О. Леонтьєв), визначення ознак психологічного здоров'я й оптимального функціонування людини (І. В. Дубровіна, Дж. Капрара, К. Роджерс, Н. К. Смирнов, Д. Червоне).

Отже, *мета дослідження*, результати якого викладено у даній монографії, полягала у з'ясуванні механізму каузального зв'язку між рівнем оптимальності функціонування особистості та особливостями реалізації людиною різних стилів і форм гумору як вищої психічної функції.

Для досягнення поставленої мети вирішувались наступні *завдання*:

1) з урахуванням положень культурно-історичної теорії розвитку особистості проаналізувати підходи до трактування поняття гумору як вищої психічної функції;
2) довести наявність каузального зв'язку між рівнем оптимальності функціонування людини та наданням нею переваг тим чи іншим стилям і формам прояву гумору;
3) емпірично перевірити гіпотезу про поліфункціональність гумору, який може виступати і як форма прояву оптимально функціонуючої особистості, і як емоційно сильна властивість особистості;
4) виявити психологічні чинники, що впливають на наявність у людини різних стилів і форм прояву гумору;
5) продемонструвати, що такі форми сміхової поведінки, які раніше вивчались у клінічних дослідженнях, можуть бути успішно застосовані

як засоби імпліцитної діагностики в дослідженнях загальнопсихологічного спрямування.

Об'єктом даного дослідження виступає гумор як вища психічна функція, *предметом* – психологічні чинники різних стилів і форм прояву гумору особистості.

РОЗДІЛ 1

ПІДХОДИ ДО КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ПОНЯТТЯ «ПОЧУТТЯ ГУМОРУ»

Оскільки гумор як продукт культурно-історичного розвитку суспільства і свідомості людини є однією з важливих вищих психічних функцій, він привертав увагу багатьох представників різних галузей знань, у тому числі психологів [37; 52; 62; 154; 177; 179; 312]. Як психічна функція, яка глибоко вкорінена в особистість людини, гумор відкриває свободу свідомості людини та варіативності особистості [51].

Із зростанням останнім часом інтересу до здійснення імпліцитної діагностики особистості здається можливим ставити питання про доцільність урахування особливостей реалізації гумору як вищої психічної функції при розробці психодіагностичних процедур.

Аналіз новітньої літератури з проблеми, зокрема даних про належність гумору до позитивних рис характеру, як стверджують представники позитивної психології, свідчить про те, що виникла перспектива розробки засобів операціоналізації проявів стилів і форм гумору для здійснення імпліцитної діагностики психологічного здоров'я й оптимального функціонування людини. Проте у вітчизняній психології існує досить обмежена кількість досліджень, присвячених вивченню психологічних чинників стилів і форм прояву гумору [63; 70; 169], а деякі аспекти цієї проблеми взагалі ще не розглядались.

1.1. Трактування поняття гумору як вищої психічної функції

У психологічній науці було здійснено неодноразові спроби класифікувати гумор: одні дослідники пояснювали його походження

генетичними детермінантами, інші вважали його соціально набутим утворенням. Поширеною є також думка, що почуття гумору належить до подвійно детермінованих: з одного боку – людина з почуттям гумору повинна мати вроджені задатки, з іншого – частково це почуття формується в процесі цілеспрямованого виховання [127].

Сучасний тлумачний психологічний словник пропонує наступну дефініцію цього феномену. *Почуття гумору* означає здатність людини помічати в явищах комічні сторони, емоційно відгукуючись на них. Воно нерозривно пов'язане з умінням виявляти протиріччя у явищах, які спостерігаються, наприклад, помічати, а іноді й перебільшувати прояви позитивних чи негативних рис у людині, спроби перебільшувати людиною власну значущість і не відповідну їй поведінку та ін. Разом з тим підкреслюється, що стосовно об'єктів гумору, які мовби піддаються емоційно забарвленій критиці, зберігається певна дружелюбність. Почуття гумору співвідноситься з наявністю у його суб'єкта позитивного ідеалу, без якого воно вироджується в негативні явища – вульгарність, цинізм та ін. Судити про наявність або відсутність почуття гумору можна на підставі того, як людина розуміє жарти, анекдоти, шаржі, карикатури, чи сприймає комізм ситуації, чи здатна сміятися не тільки над іншими, але й над собою. Відсутність або недостатня виразність почуття гумору свідчить як про знижений емоційний рівень, так і про недостатній інтелектуальний розвиток [187, 360-361].

Аналіз історії становлення гумору, основних етапів його формування з точки зору культурно-історичної концепції дає змогу розглядати гумор як *вищу психічну функцію*.

Вищі психічні функції, за визначенням Л. С. Виготського [38], як відомо, характеризують якісну своєрідність людської психіки і являють собою складні психічні процеси, соціальні за своєю природою, які є опосередкованими й за рахунок цього довільними. В ході свого формування,

як в історичному контексті, так і в онтогенезі, вищі психічні функції спочатку виявляються в формі знаково-опосередкованої взаємодії між людьми в рамках їхньої спільної діяльності. Згодом у результаті процесу інтеріоризації відбувається перетворення зовнішніх засобів здійснення функцій у внутрішні. Окрім переходу ззовні всередину (від інтерпсихологічного до інтрапсихологічного процесу) розвиток вищих психічних функцій характеризується поступовим «згортанням» – переходом від розгорнутої діяльності до автоматизованих розумових дій. Найбільш універсальним способом формування й функціонування вищих психічних функцій є мовленнєве опосередкування, оскільки мова є провідною знаковою системою, що виникла в процесі тривалого суспільно-історичного розвитку людства.

Історико-філологічні дослідження тлумачення поняття «*гумор*» показують, що в античності цього поняття фактично не існувало. Термін «humor» мав інше значення: «рідина, волога». Розвиток значення «волога» – «гумор» відбувався через визначення поняття «життєві соки в організмі», «соки людського тіла», з якими в середні віки стали пов’язувати характер і темперамент людини [93; 185; 285]. Це слово було запозичене з повсякденної мови медициною й почало вживатися для визначення темпераменту, а в сучасній медицині його корінь присутній у понятті «гуморальної регуляції» [51].

Згідно Л. С. Виготському, «слово готове, коли готове поняття» [40, 19]. Поняття про гумор в античності не було готове.

Аналіз перших згадок про прояв ставлення до подій зі сміхом дозволяє виділити дві основні передумови гумору: 1) комічне, смішне; 2) сміх.

Передумови появи явища гумору охарактеризував Аристотель. Він відмічав, що смішне – це якась помилка або потворність, яка, разом з тим, не заподіює страждань чи шкоди, як, наприклад, комічна маска [6, 1070]. Передбачалося, що люди *свідомо* обирають сміх як форму реагування на

певні події. За Платоном, сміх може бути спрямований на що завгодно та може бути амбівалентним.

У феномені «осмисленого сміху» відбиваються два відтінки змісту цього явища: здатність людини реагувати на певні події специфічною формою поведінки (сміхом) і демонстрація за допомогою такої поведінки оцінки явища як такого, що не варто серйозного ставлення до нього або переживань з приводу нього. За Л. С. Виготським, в гуморі зустрічаються дві лінії розвитку людини – *натуральна* й *культурна*, які, власне, є основою вищих психічних функцій.

Проте на першій стадії розвитку гумору як вищої психічної функції він виступав не як індивідуальна психічна функція, а як особлива соціальна активність і діяльність [51].

На думку О. Г. Асмолова, цей соціальний прототип гумору сигналізує про його роль як *феномену преадаптації*, тобто вказує на те, що корисні ознаки гумору виникають у системі, що еволюціонує, до того, як вони стають для цієї системи дійсно корисними [9].

Комічне сприйняття і сміх як біологічна форма реагування на комічне «зустрічаються» в масових дійствах: в античних святах – сатурналіях і діонісіях, в античному театрі (наприклад, при масовому перегляді комедій Аристофана), при сприйнятті промов ораторів (наприклад, Цицерона), особливо в імпровізованих театральних дійствах, коли ватаги ряджених мандрували передмістями – «komos», – до яких сходить етимологія слова «комічне» [5].

У стародавніх комічних дійствах сміхове та гумор, що зароджується, виступають як властивості виду «*Людина розумна*». Гумор не усвідомлюється окремою людиною як гумор. Він існує у вигляді поняття про смішне, яке експлікував Аристотель, а оскільки сміх – біологічна реакція, то цим – у «натуралізованому», приземленому, біологізованому вигляді проявлялось оцінювання ставлень до певних явищ, як таких, що не

заслуговують на серйозну оцінку. Зв'язка сміху та комічного дозволяє гумору поступово відриватися від біологічної основи за рахунок соціальності сміхової діяльності й ідеальності комічного образу [51].

У Середньовіччі посмішка заохочується більше, ніж гучний сміх. Вона прив'язується не до комічного образу, а до образів Христа й Мадонни. Зв'язок усмішки й ідеального образу святості, що сприймається, сприяє розвитку здатності до психічного відбиття й створює передумови формування здатності звернути «посмішку» (і гумор) на самого себе, впливає на індивідуалізацію сміхової поведінки в подальшій історії [51].

Еволюційний сенс сміху зафіксований Августином. Останній наступним чином характеризує сміх: «вони (числа) не суть образи предметів. Нехай посміється з мене той, хто цього не бачить, і я пожалію його за цей сміх» [2, 157]. Таким чином він не просто описує природу сміху, що виникає від нерозуміння, від нездатності до абстракції, від невігластва, але визначає сенс сміху як «компенсаторної» реакції (Л. С. Виготський) або «неадаптивної» реакції (О. Г. Асмолов). Сміх створює можливість встановити пробіли в розумінні [51].

Соціальність, притаманна ранньому етапу становлення гумору як специфічній психічній функції, максимально проявилася в ренесансній культури, описаній М. М. Бахтіним на основі творчості Ф. Рабле. Серед широких народних мас була популярна «культура сміху» – регламентовані часом дозвілля словесні ігри, нарочита обжерливість з метою розваги оточуючих, карнавальні ходи й переодягання, що змінювали образи людей і супроводжувалися заразливими, спрямованими один на одного, на себе й на весь світ дотепністю і сміхом [16; 146]. Таким чином здатність людини до гумору виступала як розділена між людьми *психічна функція*. Відношення між вищими психічними функціями були колись реальними видами відношень між людьми. Як підкреслюють дослідники [39, 221], «колективні, соціальні форми поведінки в процесі розвитку стають способом

індивідуального пристосування, формами поведінки і мислення особистості». Одночасно відбувалося й своєрідне «піднесення» комічного сприйняття, відрив його від чуттєвої основи сміху. Так комічне ставало способом особливого осмислення світу як цілого.

І. Кант вважав гумор індивідуальною здібністю людини (*талантом* людини), у якої є внутрішня сутність – «гра уявлень» [80, 352]. Це ще й приклад інтелектуалізації, ідеалізації почуття гумору. І. Кант писав про етимологію німецького слова «гумор» (laune), що воно як би «відшарувалося» від слова «lanier» – веселість – і почало позначати здатність «*довільно* приходити в хороший настрій» [80, 355-356]. Таким чином, у гумору з'являється внутрішня опосередкованість – «гра ідей» і *довільність*. У хороший настрій, за І. Кантом, людина приходить саме завдяки ідеальному *знаковому опосередкуванню* гумористичного акту «грою ідей». Опосередкованість і довільність, згідно Л. С. Виготському, – це ще дві ознаки вищих психічних функцій, які людина набуває в ході історії. Наявність їх у гумористичному ставленні до подій – важлива ознака притаманності гумору властивості вищої психічної функції.

До XIX ст. гумор стає властивістю не тільки обраних, а всіх або майже всіх. Під впливом розвитку «масового суспільства», доступності знання, залучення широких верств населення до соціоісторічних процесів, стирання різких відмінностей «високої» і народної культури гумор стає реальною або потенційною здатністю практично кожної людини. На відміну від ренесансного сміху, гумор – це вже не властивість, розділена між людьми, а властивість окремої особистості. Гумор «масовізується», з одного боку, а з іншого – диференціюється на типи й відтінки. Це знаходить відображення й розвиток у поглядах філософів і естетиків XIX ст. [42]. А. Бергсон, наприклад, вважає, що обов'язковою умовою сміху є здатність людини дивитися на речі під особливим «естетично-ігровим» кутом зору. На його думку, сміх як метафізична категорія займає проміжне місце між сферою

естетичного і сферою повсякденності. Завдання сміху – перемагати автоматизм у живому [17] і цим надавати свободу еволюції живого. Здатність до еволюціонування – це видова здатність людини. Разом з людською особистістю еволюціонує і гумор, а, точніше, здатність до гумору і сміху, що встановлюється в ході історії, слугує одним із засобів еволюції психіки. Гумор як певна «зупинка» у звичному, автоматичному ході подій створює уривчастість, *ексцес* у функціонуванні людської психіки. Гумор як певний ексцес у безперервності психічного сприяє розвитку свободи особистості та її індивідуальній еволюції.

З XX ст. увагу до гумору почали проявляти, насамперед, психологи. З. Фрейд вважав гумор механізмом психіки, протилежним витісненню. Гумор, за З. Фрейдом, не приховує зміст свідомості, що був витіснений, а «розкриває» його. Гумор – засіб отримання задоволення, незважаючи на болісні афекти, що перешкоджають йому. Процес прояву гумору здійснюється вже при наявності тільки однієї людини; участь іншої не додає до нього нічого нового. Почуття гумору, дозволяючи побачити комічну сторону неприємного явища, перетворює біль і гнів на посмішку та сміх. Це, за З. Фрейдом, призводить до *економії почуттів* [179].

А. Маслоу розглядав філософське «*невороже*» почуття гумору в якості характеристики особистості, що самоактуалізується [138].

Г. Олпорт характеризував почуття гумору як аспект самооб'єктивації (здібності, яка трансцендентує й інтегрує особистість), що знаходиться в одному ряду з релігійним почуттям [133]. Пізніше В. Франкл визначив гумор як прояв антропологічної характеристики людини – здатності до дистанціювання від подій: «Гумор належить до істотних людських проявів, він дає людині можливість зайняти дистанцію по відношенню до чого завгодно, в тому числі і до самого себе, отримати тим самим повний контроль над собою» [178, 343-344].

О. Н. Лук розглядав почуття гумору як властивість психіки та дуже складну душевну якість. Розвинене почуття гумору буває лише в *душевно стійких людей*, але, з іншого боку, підкреслював він, це почуття саме стає джерелом душевної стійкості, допомагає переносити удари судьби, пом'якшує падіння та невдачі [112].

Почуття гумору, будучи естетичним, може розглядатися як інтелектуальне (якщо воно пов'язане з умінням підмічати протиріччя в оточуючій дійсності) і разом з тим як моральне почуття [141].

С. Л. Рубінштейн наступним чином характеризує гумор: «…над предметними почуттями (захоплення одним предметом і відрази до іншого, любові чи ненависті до певної особи, обурення яким-небудь вчинком або подією і т. п.) піднімаються більш узагальнені почуття (аналогічні за рівнем узагальненості абстрактному мисленню), як-то: *почуття гумору*, іронії, почуття піднесеного, трагічного і т. п. Ці почуття теж можуть іноді виступати як більш-менш приватні стани, приурочені до певного випадку, але здебільшого вони виражають загальні відносно стійкі світоглядні установки особистості. Ми б назвали їх *світоглядними почуттями*» [154, 548]. С. Л. Рубінштейн вважав, що суть гумору не в тому, щоб бачити й розуміти комічне (смішне, забавне) там, де воно є, а в тому, щоб сприймати як комічне те, що претендує бути серйозним.

І. М. Розет (Розов) [151] вважав, що гумор і сміх, який його супроводжує, викликаються дуже різким відхиленням реальних подій від тих, що очікувалися в даній ситуації. Проте це не завжди так. Необхідна також наявність усвідомлення переваги, безпеки й захищеності від цієї ситуації тих, хто сміється (їх, начебто, дана ситуація не зачіпає, і, взагалі, вони в ній не можуть опинитися).

Є. П. Ільїн [77] упевнений, що І. М. Розет правильно підкреслює, що одне тільки різке відхилення реальних подій від тих, які очікувалися, не може викликати комічний ефект; наслідками цього можуть стати й такі емоційні

реакції як здивування, досада, обурення, гнів. Але іншою умовою, що викликає комічний ефект, на думку Є. П. Ільїна, буде не почуття переваги внаслідок знецінення норм і умовностей, а *ставлення* людини до того, що відбувається. Саме в цьому і криється той механізм, внаслідок якого одна й та сама ситуація одним здається комічною, а іншим – неприємною та незручною.

А. Н. Бабаджанова [11] пропонує розуміти під почуттям гумору *переживання-діяльність* як особливу форму внутрішньої активності за Ф. Є. Василюком, який у процесі аналізу «носіїв переживання» відзначає, що роботу з переживання ситуації можуть брати на себе *гумор*, сарказм, іронія та юродство [35]. Аналогічне розуміння процесу переживання зустрічається й у Т. С. Кириленко [88]. А. Н. Бабаджанова визначає почуття гумору як переживання-діяльність, що актуалізується в ситуації неможливості задоволення актуальних потреб та передбачає таку когнітивно-перцептивну роботу механізму дотепності, що призводить до афективної розрядки із суб'єктивним відчуттям смішного та експресивно-поведінковим відреагуванням за допомогою сміху [10].

Узагальнюючи результати проведеного дослідниками природи гумору системно-структурного аналізу цього феномену як вищої психічної функції, можна зробити наступні висновки. Специфіка гумору як вищої психічної функції полягає в тому, що він формувався в ході людської історії поряд із формуванням самої *особистості*, розвитком її аналітичних інтелектуальних здібностей, духовності, культури, позитивності світосприйняття.

У XX ст. відбулося формування «масового суспільства» й плюралізація культури, яка асимілювала різноманіття точок зору на гумор і дослідницьких підходів до його вивчення [43; 47; 92; 97; 125; 142; 144; 158; 174; 184].

Якщо в епоху Ренесансу гумор, що зароджувався, сприяв запобіганню кризи культури, гармонізував різноспрямовані тенденції, то, розвиваючись, гумор все більш стає фактором управління громадською думкою, тобто

засобом, що довільно використовується людиною для гармонізації її стосунків зі світом. Сучасний гумор відходить певною мірою від тем політики, переходить на теми повсякденного життя, експлуатує тему «маленької людини», допомагаючи їй впоратись із проблемами та життєвими ускладненнями.

Гумор знаходиться в процесі розвитку, як знаходиться в процесі розвитку й людська особистість, і сама природа людини. Своєю ексцесивністю, опосередкованістю, довільністю гумор, як підкреслюють сучасні дослідники [51], відкриває людині свободу вибору поведінки, створюючи можливості для варіативності людського існування.

1.2. Психологічні функції гумору

У науковій літературі описані різні психологічні функції гумору. Г. Вільсон у своїй роботі [37] наводить наступний перелік основних функцій гумору (як особистих, так і соціальних), автором якого є ізраїльський психолог Авнер Зів:

1) послаблення соціальних табу;

2) соціальний критицизм;

3) захист від страху та тривоги;

4) інтелектуальна гра;

5) консолідація членів групи.

Як засіб *послаблення соціальних табу* гумор виконує роль своєрідного «запобіжного клапана» для вираження табуйованих думок, особливо тих, які пов’язані з агресією та сексом. Ці природні потреби та схильності вимагають соціальної регуляції, але не можуть бути повністю пригніченими. Подібно до того, як відвідування боксерського матчу або участь у ньому забезпечує соціально прийнятний вихід для агресивних імпульсів, так і гумор являє

собою область контрольованого вивільнення імпульсів, потенційно небезпечних для цивілізованого суспільства.

З. Фрейд вважав, що в більшості жартів можна виділити два основних компоненти: збудливий матеріал, який посилює сміхову реакцію, і формальну структуру, або техніку, яка забезпечує соціальне виправдання стимуляції табуйованих почуттів. Жарт допомагає людям у завуальованому вигляді поділитися з іншими неприйнятними в суспільстві ставленнями до інстинктів, не розкриваючи при цьому повністю їх прихований зміст [179].

Прикладом цієї функції може виступити дослідження, в якому наводяться дані спостережень за бесідами між клієнтами та персоналом у нічній закусочній у північній частині штату Нью-Йорка [318]. Чоловіки й жінки використовували гумор, щоб висловити інтерес до можливого любовного зв'язку. Якби учасники повинні були використовувати в цьому контексті серйозний спосіб комунікації, вони ризикували б образити іншу людину і бути особисто ображеними відмовою. Однак, використовуючи жарти на сексуальну тематику, вони могли дослідити рівень зацікавленості іншої людини таким способом, який дозволяв їм врятувати свою репутацію, якщо їм не відповідали взаємністю.

Соціальний критицизм реалізується у формі сатири, за допомогою якої висміюються і розвінчуються в очах суспільства соціальні та політичні інститути й окремі індивіди. Іноді сатира просто служить способом зняття напруженості і тим самим підтримки статус-кво, а іноді вона, навпаки, стимулює перетворення соціальної системи.

Оскільки однією з основних причин агресії є фрустрація [18], то не дивно, що люди, які заважають іншим досягати своїх цілей і отримувати задоволення, стають головними об'єктами осміяння (наприклад, судді, урядовці, батьки, вчителі та взагалі будь-які представники влади). Задоволення, яке доставляє жарт, може бути посилено за рахунок підвищення соціального статусу об'єкта насмішок і ступеня його відірваності

від аудиторії. Оскільки безпосереднє вираження агресії по відношенню до людей, що викликають в інших страх і презирство, неприпустимо, то гумор забезпечує їм непряме задоволення [76]. Наприклад, політичний гумор є свого роду сублімацією агресії населення проти влади. Політичні жарти, анекдоти та гостроти, вказуючи на недоліки й помилки в політиці, руйнуючи стереотипи та знімаючи різноманітні табу, допомагають створювати нові, справжні ідеали й цінності, постійно оновлюють суспільство, підштовхують його до конструктивних змін.

Деякі дослідники вважають, що так званий «чорний гумор» одночасно виконує функцію послаблення соціальних табу та функцію соціального критицизму [24; 34; 188].

Захист від страху та тривоги є, мабуть, найважливішою функцією гумору. Сміючись над явищами, які викликають в індивідів страх, вони певною мірою починають їх контролювати і сприймати як менш небезпечні. Анекдоти про катастрофи (що з'являються, наприклад, після аварії на космічному апараті) відіграють роль своєрідного захисного механізму. Для тих же цілей може використовуватися самопринижения: і сам жартівник, і публіка захищаються таким чином від страху перед приниженням.

Самоспостереження людей, що вижили в таких екстремальних умовах, як концентраційні табори, демонструють, що гумор у формі жартів з приводу гнобителів і мук, які доводилося переносити, є важливим засобом генерації позитивних емоцій, підтримки групової згуртованості і морального духу, збереження відчуття своєї переваги, надії і почуття власної гідності [230].

Інтелектуальна гра може мати пізнавальну основу. Є. П. Ільїн визначає почуття гумору як «особливе ультрапарадоксальне бачення (сприйняття й осмислення) того, що відбувається чи уявляється» та наголошує на залежності здатності розуміння смішного від інтелектуального та культурного рівня особистості [77, 199]. Інтелектуальні жарти на якийсь час звільняють нас від впливу логічного мислення. Вони дозволяють вийти за

межі реальності та насолодитися власною винахідливістю й оригінальністю. Аналіз природи гумору, що не враховує цю найбільш розвинену і «гуманну» його функцію, неминуче виявиться неповним і обмеженим.

Саме через цю функцію гумору багато теоретиків і дослідників проблеми відзначають тісний зв'язок між гумором і креативністю [74; 152; 193; 258; 323]. Такі особливості інформації як невідповідність, несподіванка і новизна, що вважаються необхідними компонентами гумору, також розглядаються теоретиками креативності як визначальні характеристики креативності [197; 254]. Таким чином, і гумор, і креативність припускають зміну точки зору, новий погляд на речі.

У цілому ряді експериментів отримано значну кількість доказів того, що пред'явлення гумору призводить до підвищення креативності. А. Зів [323] порівняв оцінки учнів десятих класів за двома тестами вербальної креативності після того, як вони або слухали запис виступу популярного коміка, або займалися негумористичною діяльністю. У порівнянні з учасниками контрольної групи досліджувані в умові гумору отримували значно більш високі оцінки за шкалами швидкості, гнучкості й новизни, а також загальної креативності.

Соціальна функція сміху виявляється й у *консолідації членів групи*. Як відомо, перше позитивне вираження почуттів немовляти до батьків – це посмішка, що з'являється у віці близько двох тижнів і означає «Я відчуваю себе добре». Крім того, вона включає в себе також компонент впізнавання оточуючих дитину осіб і їх голосів, а з віку близько восьми тижнів немовля реагує усмішкою вибірково – лише на появу батьків.

У маленьких дітей посмішка і сміх пов'язані із задоволенням і веселощами; як правило, вони супроводжують гру і найчастіше спостерігаються при спілкуванні з іншими людьми. Таким чином, гумор стає однією з важливих основ соціальної згуртованості – своєрідною внутрішньою мовою спілкування консолідованої групи. Сміючись на

виступах артистів гумористичного та комедійного жанрів, глядачі тим самим стверджують спільні цінності (або забобони), діляться один з одним ставленням до тієї чи іншої теми. У виявленні того факту, що інші люди думають так само, як ми, і стикаються з тими ж проблемами і переживаннями, що і ми, полягає одне з головних джерел задоволення. У той же час, «знущальний» аспект гумору (присутній в ситуаціях, коли об'єктом насмішок стають певні групи людей) є однією з причин, через яку гумор з легкістю може стати образливим.

Гумор може слугувати також способом повернення до групових норм членів групи, які відійшли від них. Наприклад, група хіпі може висміяти одного зі своїх представників, який вирішив поголитися і постригтися. У подібному випадку осміяння, якому піддають відступника від норм групи, є формою соціального осуду. У крайній ситуації член групи може бути повністю виключений з колективу за допомогою насмішок і знущань; у найжорстокіших формах цей процес можна спостерігати у дітей.

Проте «гумор, що принижує» не завжди має руйнівні наслідки. В одному з досліджень роль такого гумору вивчалася за даними спостережень, проведених на шеститижневих курсах підвищення кваліфікації для старших офіцерів поліції в Канадському поліцейському коледжі в Оттаві [311]. Дослідники зробили висновок, що даний гумор відігравав важливу роль в об'єднанні цієї тимчасової групи в більш-менш згуртований підрозділ. Відбулась зміна об'єкта гумору, від приниження себе до приниження спільної ідентичності, зовнішніх груп і, нарешті, інших членів групи. На використання принижувального гумору, мабуть, впливав набір негласних соціальних правил, що стосуються відповідних об'єктів насмішок, методів і реакцій, який допомагав підтримувати самооцінку і позитивний психологічний клімат у групі.

Відомий канадський дослідник психології гумору Р. Мартін пропонує розподіляти психологічні функції гумору на три категорії, представлені нижче [118].

Когнітивні та соціальні вигоди позитивної емоції радості. Посилаючись на дослідження Еліс Ізен [233], яка узагальнила велику кількість експериментальних досліджень, Р. Мартін підкреслює, що в людей розвиваються когнітивні здібності і форми соціальної поведінки в ситуаціях, коли вони відчувають позитивні емоції (включаючи викликану комізмом радість), у порівнянні з нейтральними або негативними емоціями. Вони демонструють більш високі рівні когнітивної гнучкості, більш ефективну організацію й інтеграцію пам'яті, мислення, а також більш високий рівень соціальної відповідальності і таких просоціальних форм поведінки, як послужливість і великодушність.

Мішель Шіота з колегами [309] підтвердили припущення, що позитивні емоції, пов'язані зі сприйняттям та продукуванням гумористичних висловів, можуть відігравати важливу роль у вирішенні трьох фундаментальних для міжособистісних відносин завдань:

- визначення потенційного партнера для відносин;
- встановлення, розвиток і підтримка ключових відносин;
- спільна діяльність (тобто робота разом з іншими для досягнення цілей, які б неможливо було досягти поодинці).

Пов'язана з гумором позитивна емоція радості ефективна для вирішення всіх цих трьох завдань при різних типах відносин, включаючи романтичний зв'язок, дружбу і відносини в групі. Наприклад, радість, пов'язана із загальним сміхом, може допомогти визначити людей зі спільними інтересами, вибрати і залучити партнерів, винагородити спільні зусилля і зміцнити міжособистісні зв'язки та згуртованість групи.

Визначаючи корисність *використання гумору для соціальної комунікації та впливу*, соціолог Майкл Малкей [255] припустив, що гумор

можна розглядати як спосіб міжособистісної комунікації, який часто використовується для непрямої передачі повідомлень і здійснення впливу на інших людей. Оскільки гумор передбачає гру з невідповідностями і суперечливими ідеями, а також одночасно передає різні значення, він є особливо корисною формою комунікації в ситуаціях, де більш серйозний і прямий спосіб спілкування ризикує бути занадто конфронтаційним, потенційно бентежити співрозмовника або бути іншим чином небезпечним.

Психологічна функція гумору як засобу *зняття напруги і подолання неприємностей* є, мабуть, найбільш поширеною. Дослідники традиційно відзначають роль гумору в подоланні стресів і неприємностей [4; 48; 73; 242; 243; 245; 282]. У ході еволюції люди, ймовірно, стали використовувати ігровий гумор як засіб когнітивного управління багатьма з подій і ситуацій, які загрожували їхньому благополуччю, перетворюючи їх на щось несерйозне і смішне. Гумор може допомогти людині змінити свій погляд на стресову ситуацію, переоцінивши її з нової і менш загрозливої точки зору. В результаті цієї гумористичної переоцінки ситуація стає менш стресовою і більш керованою [237; 248].

П. Крамер [208] характеризує гумор як один із високоадаптивних механізмів *психологічного захисту* і розглядає його поряд із альтруїзмом та сублімацією. Ця ідея підтримується іншими авторами [61; 283], які стверджують, що виявляти почуття гумору відносно життєвих ускладнень і невдач притаманно *зрілій особистості*.

Аналогічну ідею можна знайти в роботах Жана Поля [112], на думку якого гумор захищає людину від зіткнення з чимось, що здається їй піднесено-величним і тому навіює страх. Людина переосмислює феномен, з яким стикнулась, бачить альтернативу його вирішення і переживає полегшення, проявом якого є сміх.

Е. Берн [19] вважає, що біологічна цінність гумору полягає в тому, що за його допомогою людина здобуває спроможність впоратись зі складними

ситуаціями й, у такий спосіб, отримує можливість прожити своє життя з максимальною за конкретних обставин ефективністю.

Вітчизняні автори також підкреслюють захисну функцію гумору та позитивні наслідки звернення до нього в разі переживання стресової ситуації [12; 13; 23; 56; 67; 130]. Так, О. Г. Шмельов [191] визначає переживання комічного як своєрідну компенсаторну реакцію, що дозволяє відчути полегшення в результаті символічного (сублімаційного) подолання перешкоди, яку не можна подолати в реальному житті.

О. О. Кронік і Є. О. Кронік [94] описують почуття гумору як ефективний засіб роботи в сімейній терапії. Л. В. Карасьов [82-85; 119] відзначає близькість сміху до агресивності (посміхаючись, людина піднімає догори куточки губ так, що можна було бачити різці) і робить висновок, що природа перетворила сміх на свій захисний механізм.

О. А. Донченко та Т. М.Титаренко вказують, що гумор та іронія здатні непомітно розхитувати психологічні захисти, що і є одним із завдань психологічного консультування [55].

Д. С. Рождественський [150] вважає, що дотепний вислів породжується як форма вирішення конфлікту душі, пов’язаного з якоюсь установкою зовнішньої реальності. А. В. Дмитрієв [50] описує почуття гумору в такий же спосіб, відзначаючи його конструктивну захисну функцію. На його думку, гумор може бути як агресивним, так і релаксивним, але в обох випадках суб’єкт має змогу «випустити пар».

Суттєвим моментом, який свідчить на користь вивчення почуття гумору як ресурсу подолання негативних переживань, є той факт, що деякі науковці пов’язують його виявлення з наявністю в суб’єкта певних внутрішніх конфліктів. Ця ідея була використана, зокрема, при розробці «Тесту гумористичних висловлювань». Його автори О. Г. Шмельов та В. С. Бабіна [44] підібрали групу багатозначних стимулів – гумористичних висловів – для виявлення мотиваційних тенденцій особистості, на підставі

яких з певною мірою вірогідності можна локалізувати зону внутрішніх конфліктів, навіть якщо вона не усвідомлюється людиною. Варто відзначити, що подібний опитувальник був створений і англійськими авторами Г. Айзенком і Г. Вільсоном [217], але в ньому замість вербальних гумористичних стимулів використані багатозначні гумористичні малюнки.

У дисертаційному дослідженні О. О. Зайвої, виконаному під керівництвом Е. Л. Носенко, на репрезентативному емпіричному матеріалі переконливо доведено гіпотезу, що почуття гумору дійсно використовується в якості ресурсу стресоподолання і що суб'єктам, які усвідомлюють роль гумору як допоміжного засобу в опануванні негативних емоцій, притаманні певні позитивні особистісні риси. Крім того, підтверджені припущення, що усвідомлюваний характер звернення до гумору як засобу приборкання власних переживань відповідає використанню його як ресурсу психологічного подолання, і, навпаки, вживання гумору з метою переборення негативних впливів стресу, що не супроводжується реєстрацією його суб'єктом як використовуваного засобу, означає звернення до гумору як до механізму психологічного захисту. У роботі також надано теоретичне обґрунтування можливості розглядання виявлення людиною почуття гумору в складних життєвих ситуаціях як особистісного ресурсу стресоподолання [63].

Звернення до почуття гумору як засобу подолання внутрішньоособистісних конфліктів може бути свідченням намагань суб'єкта знизити серйозність ситуації, і саме в такому розумінні тлумачиться «*histrionic self-presentation*» (театралізована самопрезентація) [241; 280]. Подібна поведінка реалізується у вигляді постійного ініціювання суб'єктом спроб перетлумачувати серйозні події, які, як можна припустити, певною мірою турбують його, в гумористичному ключі. За допомогою жартів з приводу цих подій суб'єкт може також виразити своє прагнення бути причетним до них. Така «театралізована самопрезентація» дає можливість

людині сублімувати своє перебування у центрі подій, до яких в інший спосіб вона може не мати доступу.

Автори, які вивчають цей феномен, стверджують, що наслідки звернення суб'єкта до театралізованої самопрезентації можуть бути як позитивними (суб'єкт отримує популярність серед оточуючих), так і негативними (така поведінка дратує оточуючих). У першому випадку подібні драматичні міні-вистави можуть сприяти виникненню позитивних емоцій у оточуючих, що надає задоволення і самому суб'єкту. В інших випадках театралізована самопрезентація може робити суб'єкта вразливим для критичних оцінок у разі неприйняття оточуючими.

В ході дослідження О. О. Зайвої було здійснено первинні спроби вивчення феномену «акторської самопрезентації». На репрезентативному матеріалі було доведено, що назване явище полягає у використанні енергійними, домінантними, імпульсивними та експресивними особами всіх стилів гумористичної поведінки. Остання має за мету розв'язання проблеми конфліктності й непослідовності образу «Я», привернення уваги й здобуття визнання оточення та пояснення й спрощення загрозливого навколишнього світу [63].

Як бачимо з наведеного вище огляду досліджень проблеми психологічних функцій гумору в різних ситуаціях життєдіяльності, гумор виконує функції вирішення як внутрішньоособистісних, так і міжособистісних проблем, сприяє подоланню людиною стресу, зміцненню соціальних зв'язків, пізнанню чинників змін, що відбуваються у світі, тобто обслуговує практично всі аспекти функціонування особистості як суб'єкта пізнання, діяльності, спілкування.

1.3. Сучасні уявлення про стилі та форми гумору

В останні десятиріччя почуття гумору розглядають не лише як соціально бажану рису особистості, але і як важливий компонент психічного здоров'я. Окрім підвищення позитивних емоцій і протидії негативним настроям, таким як депресія і тривога, гумор вважається цінним механізмом подолання стресових життєвих подій і важливою соціальною навичкою для початку та підтримування задовольняючих міжособистісних стосунків [118].

Однак гумор явно не завжди використовується психологічно корисними способами. Наприклад, ворожі, маніпулятивні й насильницькі способи використання гумору не дуже сприяють здоровішим міжособистісним відносинам. Дійсно, можна стверджувати, що гумор по суті нейтральний відносно психічного здоров'я: його значення для здоров'я залежить від того, як він використовується людиною у взаємодіях з іншими людьми. Р. Мартіну [118] належить виокремлення наступних чотирьох стилів гумору: афіліативного, самопідтримувального, агресивного й самопринизливого гумору. Критеріями їх розрізнення автор обирає спрямованість на власні переживання (звернення до гумору з метою зменшення суб'єктивного негативного значення конфліктної ситуації) або налагодження стосунків із оточуючими (для зниження напруження у міжособистісних відносинах). Кожний із двох варіантів створюваного гумору може мати два полюси вираження – позитивний і негативний.

Під *афіліативним гумором* мається на увазі тенденція суб'єкта активно виявляти гумор з ціллю встановлення доброзичливих стосунків з оточуючими.

Подібну ж позитивну характеристику можна надати так званому *самопідтримувальному гумору*, який трактується як прагнення людини підтримувати власний оптимістичний погляд на світ у цілому і знаходити власні ресурси для подолання можливих перешкод і труднощів.

Агресивний гумор, як його трактують сучасні дослідники, є тенденцією використовувати гумор для критики та маніпулювання іншими людьми. Він може заподіювати шкоди оточуючим, бо усвідомлюється ними як свідоме прагнення людини до домінування та виявлення зневаги до інших.

Самопринизливий гумор реалізується як тенденція людини до глузування з себе і може переслідувати різні цілі. Інколи самопринизливий гумор використовується людиною для цілей афіліації [249], для того щоб бути прийнятим у певну соціальну мережу, до участі в якій людина прагне, і у такій функції він не спричиняє негативного впливу на емоційний стан людини, бо самопринизливий гумор, породжений такими цілями, не знижує самооцінки людини. Проте самопринизливий гумор вірогідно може свідчити про наявність у людини негативного образу себе.

Дослідники не вважали, що стиль гумору використовується на основі свідомого або стратегічного вибору. Замість цього було зроблено припущення, що люди схильні використовувати гумор абсолютно спонтанно і часто не усвідомлюють його соціальні або психологічні функції в даній ситуації [118].

Базуючись на глибокому теоретичному аналізі літератури та численних крос-культурних дослідженнях, Р. Мартін називає агресивний і самопринизливий стилі гумору шкідливими для психологічного здоров'я суб'єкта, у той час як афіліативний та самопідтримувальний гумор трактуються як корисні.

Окрім існуючих стилів гумору в останнє десятиріччя було виокремлено ряд нових форм прояву гумору, таких як «гелотофобія», «гелотофілія» та «катагеластицизм» [266; 287; 288; 292]. Термін «форми прояву гумору» обрано нами невипадково. Оксфордський словник з психології містить декілька варіантів тлумачення гумору. По-перше, під гумором мається на увазі те, що є кумедним, дотепним і забавним, або те, що може змусити людей сміятися [207, 351]. Отже, в цьому визначенні йдеться про

гумористичні витвори, до форм яких відносять наступні категорії: slapsticks (прийоми клоунади, що викликають сміх), innuendo (цинічні натяки, зазвичай із сексуальним підтекстом), puns («гра слів»), пародії, сатира, іронія, сарказм, комічні метафори, гіперболи, комічні повтори, спотворення реальності, «чорний гумор». Вищезазначені форми гумору вивчаються в межах гуманітарних наук, зокрема літературознавства, філології, журналістики.

Друге значення терміна «гумор» тлумачиться у згаданому словнику як «state or disposition of mind or mood», як у висловах «перебувати в доброму/поганому гуморі» або «бути не в гуморі». Саме в такому значенні гумор вивчається у проведеному нами дослідженні, а під формами прояву типових для людини особистісних диспозицій і станів, пов'язаних з маніфестацією гумору, ми та інші дослідники (Т. Платт, Р. Т. Пройєр, В. Рух, К. Харцер) розглядаємо гелотофілію (диспозицію до доброзичливого жартування з приводу власної поведінки та поведінки інших людей), гелотофобію (диспозицію до переживання негативних станів у ситуаціях, де реалізуються акти створення гумористичних витворів) і катагеластицизм (диспозицію до активного пошуку ситуацій, у яких можна сміятися над іншими людьми).

Гелотофобія (від грецьких слів gelos – сміх і phobia – хворобливий страх або побоювання) – це страх опинитися об'єктом гумору. Термін «*гелотофіли*» (від грецьких слів gelos – сміх і philia – любов) описує людей, які, на відміну від гелотофобів, отримують задоволення, виступаючи об'єктами гумору, а термін «*катагеластицисти*» (від грецького слова katagelao – сміятися над) описує людей, які активно шукають та насолоджуються перебуванням у ситуаціях, у яких вони можуть сміятися над іншими людьми. На даний період часу вищезгадані форми прояву гумору вивчаються не тільки виключно в руслі клінічних досліджень, а й як аспект індивідуальних розбіжностей.

Автором поняття «гелотофобія» є німецький психотерапевт М. Тітц [292]. Він вважає, що крайніми проявами гелотофобії можуть бути параноїдні тенденції, яскраво виражена чутливість до образ, а також соціальне відчуження [277; 314]. І хоча гелотофоби прагнуть близькості, признання та любові, вони постійно віддаляють себе від інших. Їхній суб'єктивний життєвий досвід налаштовує їх на те, що вони не відчувають себе частиною суспільства. Внаслідок цього для гелотофобів є дуже глибоким і травмуючим відчуття самотності [315].

На відміну від гелотофобів гелотофіли прагнуть опинятися в ситуаціях, у яких вони виступатимуть об'єктами гумору та сміху. Таким людям подобається розповідати анекдоти та смішні історії перед малою або великою аудиторією людей, яких вони добре знають чи, навпаки, не знають взагалі. Проте гелотофілам подобається не тільки розповідали смішні історії, підготовлені заздалегідь, а й відверто ділитися власними історіями, пов'язаними з потраплянням у конфузні ситуації, для того щоб змусити інших сміятися над їхніми невдачами. Гелотофіли інтерпретують сміх оточуючих не як ознаку своєї меншовартості, а як знак позитивної оцінки їх з боку оточення. Таким чином, дозволяючи іншим сміятися над собою, гелотофіли не переживають приниження себе (що могло б слугувати показником низької самооцінки або нейротизму), а скоріше отримують задоволення від перебування у подібних ситуаціях і, можливо, використовують їх для афіліації з оточуючими. Це певною мірою уподібнює гелотофілію самопринизливому стилю гумору, який, як встановлено, може виконувати функцію афіліативного гумору [287].

Що стосується людей, схильних до висміювання оточуючих, то вони здатні не тільки злегка кепкувати з інших. Поведінка катагеластицистів може містити в собі певну антисоціальну складову. Наприклад, такі люди зазвичай дотримуються думки, що сміх над іншими є частиною повсякденного життя, і що люди, яким не подобається виступати об'єктами гумору, повинні давати

відсіч. Якщо ж останні не в змозі цього зробити, вони повинні звинувачувати виключно себе. Катагеластицисти не відчувають докорів сумління, глузуючи з інших. На відміну від гелотофілів вони не намагаються виступати об'єктами гумору, хоча й не бояться сміху оточуючих [287].

1.4. Стан досліджень психологічних чинників прояву різних стилів і форм гумору

Аналіз стану новітніх досліджень, присвячених вивченню психологічних чинників прояву різних стилів гумору, дозволив дійти висновку, що люди, які характеризуються соціальною екстраверсією, бадьорим настроєм, емоційною стійкістю та уважністю до інших, віддають перевагу використанню афіліативного гумору [118]. Самопідтримувальний гумор, головним чином, спрямований на вирішення й улагодження внутрішніх конфліктів особистості, при цьому він свідчить про толерантність і терпимість до оточуючих [304]. На противагу цим двом адаптивним стилям гумору, які можна розглядати як форми виявлення оптимального функціонування людини, агресивний гумор, зазвичай, є однією з форм психологічного захисту людини. Він спричиняє виявлення зневаги по відношенню до оточуючих. При використанні самопринизливого гумору стимуляція розвитку відносин з оточуючими відбувається за власний рахунок завдяки самоприниженню [212].

У дослідженнях було також виявлено, що «здорові» стилі гумору, як правило, корелюють з такими показниками психологічного здоров'я і благополуччя як самооцінка, позитивні емоції, емпатія, соціальна підтримка і близькі стосунки і від'ємно корелюють з негативними настроями, такими як депресія і тривога [198; 228]. Навпаки, агресивний гумор додатно корелює зі шкалами сором'язливості, ворожості й агресії і від'ємно корелює із задоволеністю стосунками. Крім того, самопринизливий гумор додатно

корелює з результатами по шкалах психічних порушень і дисфункцій, включаючи депресію, тривогу, ворожість і психіатричні симптоми, і від'ємно корелює з самооцінкою, психологічним благополуччям, соціальною підтримкою і задоволеністю стосунками [118; 216]. Ці результати підтверджують точку зору, згідно якої різні стилі гумору диференційовано пов'язані з різними аспектами психологічного благополуччя.

Встановлено, що емоційний інтелект як динамічна контекстуалізована інтегральна властивість особистості додатно корелює з позитивними та від'ємно – з негативними стилями гумору [316]. Також було виявлено, що розглянуті вище чотири стилі гумору диференційовано корелюють з показниками глобальних диспозиційних рис особистості [250]. Хоча були виявлені деякі розбіжності в паттернах кореляцій між англомовними канадськими і франкомовними бельгійськими учасниками, проте, як правило, *екстраверсія* додатно корелювала з афіліативним, агресивним і (слабкіше) самопідтримувальним гумором, але не корелювала з самопринизливим гумором. З іншого боку, *нейротизм* не корелював з афіліативним гумором, від'ємно корелював із самопідтримувальним гумором і додатно корелював із агресивним і самопринизливим гумором. У свою чергу, афіліативний і самопідтримувальний стилі гумору додатно корелювали з *відкритістю новому досвіду*, тоді як агресивний і самопринизливий гумор від'ємно корелював із *доброзичливістю* і *сумлінністю*. Таким чином, усі чотири стилі гумору відносяться до абсолютно різних диспозиційних характеристик особистості, що розглядаються в п'ятифакторній моделі. Це вказує на те, що стилі гумору можуть бути застосовані для імпліцитного оцінювання притаманності людині різних особистісних рис.

Стилі гумору також диференційовано корелюють з показниками шестифакторної моделі особистості HEXACO [317]. Додатна кореляція спостерігається між доброзичливістю та самопідтримувальним гумором,

від'ємна – між нейротизмом і двома позитивними стилями гумору. Фактор «чесність» від'ємно корелює з афіліативним і негативними стилями гумору.

Р. Мартін разом зі співавторами дослідив зв'язок між «Темною тріадою рис особистості» (макіавеллізмом, нарцисизмом та ознаками психопатичних проявів) і чотирма стилями гумору [251]. Цими авторами було доведено, що макіавеллізм і схильність до психопатичних проявів додатно корелюють з неадаптивними стилями гумору, у той час як нарцисизм додатно корелює як з афіліативним, так і з агресивним стилями гумору.

Необхідно виділити, що виявлено незначні розбіжності між чоловіками і жінками за двома ймовірно адаптивними стилями гумору, а оцінки чоловіків за двома переважно неадаптивними стилями гумору зазвичай значно вищі, ніж оцінки жінок. Це свідчить про те, що чоловіки схильні використовувати негативні форми гумору частіше, ніж жінки. Було виявлено також, що учасники старшого віку мають нижчі показники афіліативного й агресивного гумору, ніж учасники молодшого віку [118]. Це означає, що з віком люди, можливо, рідше використовують стилі гумору, що сприяють соціалізації. Було виявлено, що у жінок старшого віку показники самопідтримувального гумору вищі, що вказує на збільшення використання цього подолаючого стилю гумору у міру дорослішання і накопичення життєвого досвіду. Проте потрібні лонгітюдні дослідження, щоб перевірити, чи пояснюються ці спостережувані розбіжності віковими змінами, або сукупним впливом різних чинників.

Аналіз стилів гумору, які обирають для використання партнери у шлюбі, дає унікальну інформацію стосовно розуміння факторів, що впливають на міцність або крах сімейних відносин [305]. Конструктивні стилі гумору, особливо серед чоловіків, були пов'язані із задоволеністю стосунками в сім'ї. Самопринизливий стиль гумору, особливо серед жінок, свідчив про задоволеність шлюбом, проте також виступав передвісником розлучення. Використання агресивного стилю гумору, особливо чоловіками,

передбачало розлучення і було пов’язане з низькою (ретроспективно) якістю відносин між парами, що розлучилися.

Р. Мартін розглядає самопідтримувальний і афіліативний стилі гумору як адаптивні, а агресивний і самопринизливий – як потенційно шкідливі. Проте відзначимо, що всі види гумору, які він розрізняє, спрямовані на подолання складної ситуації, – звичайно, різними засобами. Останні можуть бути шкідливими для самооцінки, самореалізації, відчуття задоволеності стосунками з оточуючими і т. п., проте всі вони мають за мету вироблення людиною засобу захисту від негативного впливу психотравмуючих подій та збереження власної самості за складних життєвих умов [62].

Результати емпіричного дослідження стильових особливостей гумору медичних працівників свідчать про середній рівень усвідомлення ними стресозахисного потенціалу гумору. Було виявлено, що медичні працівники надають перевагу афіліативному й агресивному стилям гумору, які можуть бути спрямовані на реалізацію функцій встановлення контакту з пацієнтом (афіліативний гумор) і дистанціювання, уникнення самоідентифікації з об’єктом професійної діяльності, яким у цьому випадку є пацієнт (агресивний гумор) [90].

Досліджувався зв’язок між стилями гумору та професійним вигоранням [322]. Як стало відомо, використання самопідтримувального стилю гумору сприяє нижчому рівню виявлення симптомів вигорання.

Проводилось дослідження зв’язку між показниками дивергентного мислення та стилями гумору [204]. Отримані результати продемонстрували існування від’ємної кореляція між показниками швидкості (fluency), оригінальності (originality) і креативності (creativity) та агресивним стилем гумору. Крім того, досліджувані з нижчими показниками швидкості надавали перевагу використанню самопринизливого стилю гумору.

Деякі автори розглядають почуття гумору як корисну соціальну якість у сприянні благополуччю, проте в цьому випадку почуття гумору, в першу

чергу, відіграє роль стилю мислення і поведінки, що сприяє і підтримує більш загальний позитивний стиль особистості [199]. Ефективне використання гумору, спрямованого на себе, може допомогти підтримати високий рівень позитивних рис особистості, які пов'язані зі стійкими тенденціями позитивного погляду на світ. Досліджувані, яким характерні високі показники оптимізму, надії і щастя, а також гарне почуття гумору, як правило, сприймають життя як менш напружене і мають вищі рівні фізичного і психологічного здоров'я.

Однак в іншому дослідженні було зроблено припущення, що гумор може бути пов'язаний з частішим палінням і вживанням алкоголю, оскільки особи з почуттям гумору ймовірно легше ставляться до шкідливих звичок. Як і передбачалося, афіліативний і агресивний стилі гумору були значущими передвісниками частішого паління й вживання алкоголю [211].

Дані ще одного емпіричного дослідження підкреслюють важливість розрізнення позитивних і негативних стилів гумору по відношенню до психічного здоров'я. Особи з високими показниками використання кожного з чотирьох стилів гумору, як правило, мають навички створення гумору. Таким чином, для забезпечення психологічного благополуччя значно важливіше те, які саме стилі гумору використовуються, аніж здатність особи створювати гумор [212].

Також було виявлено, що оточуючі з меншою ймовірністю матимуть бажання продовжувати спілкування з особами, які надають перевагу використанню агресивного або самопринизливого гумору. Окрім цього, використання дезадаптивних стилів гумору, на відміну від адаптивних, призводило до того, що досліджувані мали менше позитивних і більше негативних почуттів по відношенню до себе [238].

Досліджувався зв'язок стилів гумору, суб'єктивного відчуття щастя і прийняття (батьківське тепло) або неприйняття (ворожість і агресія, байдужість, відсутність уваги й турботи) з боку батьків [236]. Було виявлено

існування додатної кореляції між суб'єктивним відчуттям щастя, прийняттям з боку батьків та адаптивними стилями гумору.

У деяких дослідженнях почали вивчення зв'язку між стилями гумору і пов'язаними з культурою рисами особистості, такими як індивідуалізм і колективізм [235]. В цілому, афіліативний гумор пов'язаний з культурною орієнтацією на колективізм, тоді як агресивний гумор більше пов'язаний з індивідуалізмом.

Цікаво відзначити, що за даними деяких авторів [244; 256], християнам більш притаманне використання агресивного та самопринизливого гумору, ніж, скажімо, мусульманам.

Вищенаведені результати підтверджують точку зору, згідно з якою стилі гумору диференційовано пов'язані з різними психологічними чинниками.

Що стосується вивчення психологічних чинників, які зумовлюють звернення людини до таких форм прояву гумору як гелотофобія, гелотофілія та катагеластицизм, то узгодженості даних у цих дослідженнях ще менше, ніж у дослідженнях відносно психологічних передумов вибору різних стилів гумору. Проте деякі усталені тенденції все ж таки встановлено, однак здебільшого у клінічній сфері.

Вивчення феномену гелотофобії як *патологічного* страху осміяння є порівняно новим напрямом у клініко-психологічних дослідженнях почуття гумору [69; 71; 169; 234; 272; 303].

У перших дослідженнях гелотофобії, опублікованих М. Тітцем [314], було показано, що деякі з його пацієнтів постійно відчували страх бути осміяними.

На підставі своїх спостережень М. Тітц зробив припущення щодо причин та наслідків гелотофобії [209; 288], які узагальнено схематично на рисунку 1.1.

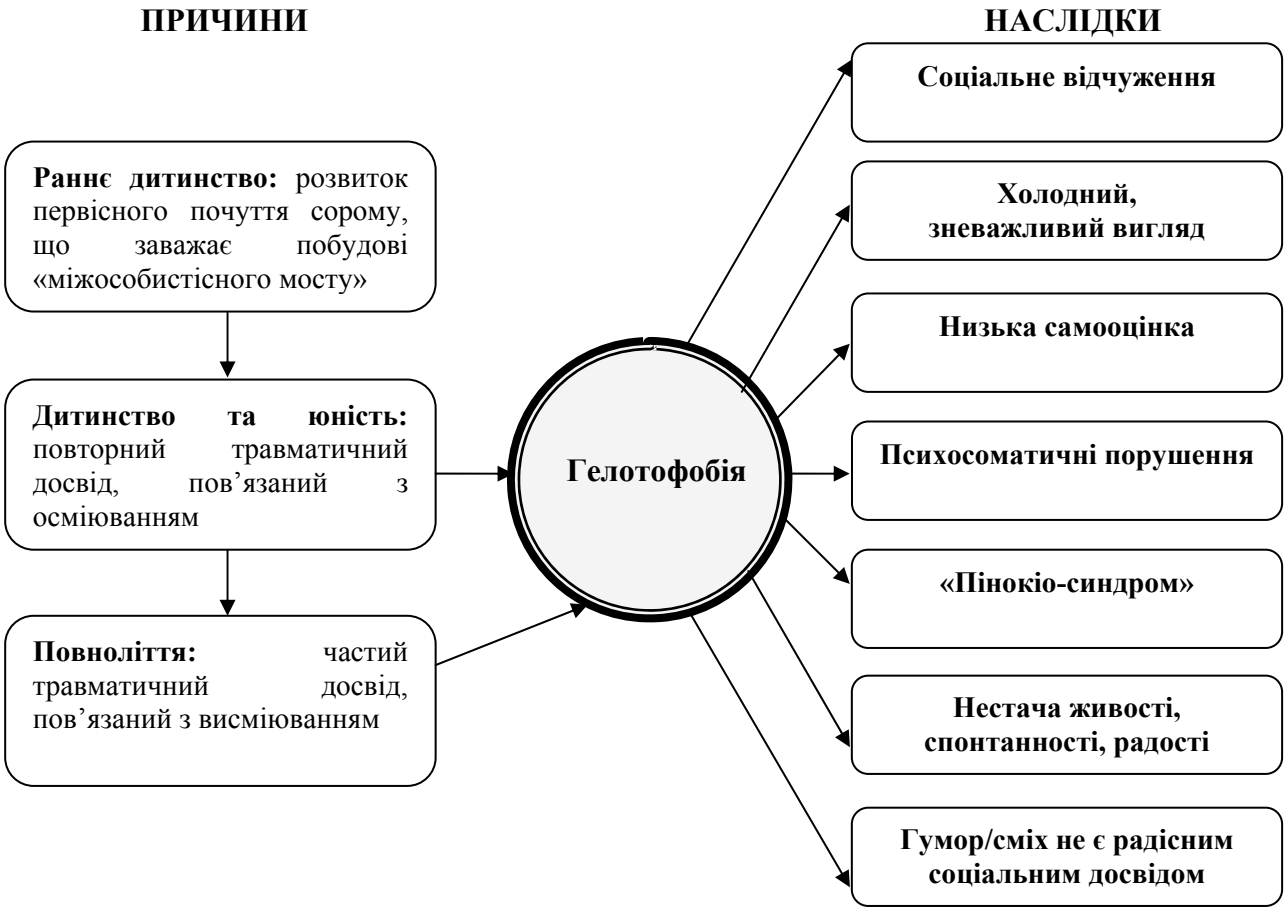

Рис. 1.1. Причини та наслідки гелотофобії (за М. Тітцем)

Крім розглянутих вище наслідків гелотофобії автор згадує так званий «*Пінокіо-синдром*», який вважається центральною рисою гелотофобії і визначальним критерієм її діагностики [313]. М. Тітц описує, що зовнішній вигляд гелотофобів може здаватись надмірно скутим, бо внаслідок емоційної паніки, яку вони відчувають, у них виникає м'язова напруга. Найпомітніша ж ознака їхнього вигляду, в будь-якому випадку, – це «заморожений» експресивний патерн і незграбні рухи [292; 314]. А. Бергсон порівнював людей, над якими сміялися, з дерев'яними ляльками або маріонетками [262]. Тому й М. Тітц, слідуючи цьому прикладу, звернувся до добре відомого образу Пінокіо, щоб узагальнено описати такий поведінковий комплекс.

Для того щоб описати стан, характерний для пацієнтів з гелотофобією, М. Тітц використовує також термін «*agelotic*», тобто не здатний оцінити

переваги сміху. Походження такого ставлення в багатьох випадках пов'язане з тим, що в референтних групах з раннього досвіду пацієнтів-гелотофобів були присутні люди, яким не вистачало «усміхненого обличчя» [292; 314].

Окрім М. Тітца дослідженнями гелотофобії в клінічній сфері також займалися Дж. Форабоско, В. Рух і П. Нуцера [292]. Вони показали, що гелотофобія більш характерна для пацієнтів з особистісними та шизофренічними розладами, а також, що кількість років, проведених у психіатричній клініці, позитивно корелює з розвитком гелотофобії.

В одному з останніх досліджень вивчалась вираженість гелотофобії у хворих, що страждали на психічні розлади, а також в осіб з різними формами перебігу шизофренії. Аналіз отриманих емпіричних даних показав, що серед здорових досліджуваних 11,2 % мали як мінімум легку ступінь гелотофобії, у той час як страх опинитися об'єктом гумору спостерігався у 22,9 % пацієнтів з шизофренією і 28 % осіб з депресивним синдромом [168].

Деякі вчені ототожнюють гелотофобію із *соціальною фобією*, ґрунтуючись на тому, що соціофобія включає в себе ряд соціальних ситуацій, коли людина відчуває страх, у тому числі й випадки, коли вона стає об'єктом сміху [165; 166]. У гелотофобії та соціофобії дійсно є деякі подібні риси, наприклад соціальне відчуження [219]. Однак існує риса, яка відрізняє гелотофобію від соціальної фобії. Це впевненість гелотофобів у тому, що оточуючі вважають їх дивними, курйозними, ексцентричними та смішними [201; 298].

Більш того, гелотофобія, як і всі види психопатологічних симптомів і проблем, може розглядатися як елемент більш широкої, можливо навіть більш серйозної психіатричної картини [219].

Проте необхідно зауважити, що страх бути осміяним можна розглядати як патологічний, лише якщо присутні наступні ознаки його прояву: страх з'являється за відсутності будь-якої причини; фізіологічні та поведінкові

симптоми проявляються з надзвичайною інтенсивністю; вплив страху на життя людини є занадто тривалим [288].

Наведені вище особливості умов появи гелотофобії свідчать про те, що це явище може проявлятись і у здорових людей. Тому гелотофобія вивчається не тільки в руслі клінічних досліджень, але й як аспект індивідуальних розбіжностей [205; 226; 240; 261; 263-265; 269; 276; 295]. На даний момент це явище глибоко досліджено в аспекті симптоматики В. Рухом, Р. Т. Пройєром і Т. Платт [290; 291; 294].

У дослідженнях було доведено, що в людей з гелотофобією відсутні значимі розбіжності за віковими показниками. Цікавим є також той факт, що серед людей, у яких може виникати гелотофобія, немає значимих статевих розбіжностей, оскільки, як показано в літературі, останні зазвичай притаманні іншим фобіям [298].

Разом з тим в одному з нещодавніх досліджень феномену гелотофобії знайшла підтвердження гіпотеза про превалювання страху осміяння у *підлітків* у порівнянні з юнаками [167].

Деякі вчені зробили припущення щодо зв’язку гелотофобії з такими емоціями, як сором, страх і радість. Також вимірювався суб’єктивний рівень відчуття щастя. Виявилося, що гелотофоби, дійсно, не схильні до інтенсивного переживання відчуття щастя. У них була виявлена схильність до переживання сорому та страху [267; 289; 293].

У зарубіжних дослідженнях з гелотофобії було доведено, що люди з гелотофобією навіть грайливі піддражнювання у дружній манері можуть сприймати скоріше як насміхання над ними [262].

При вивченні зв’язку між гелотофобією та емоційною вразливістю суб’єкта [181] виявилося, що досліджувані-гелотофоби значно частіше за інших використовують емоційне реагування як стратегію подолаючої поведінки.

Досліджувався потенційний зв’язок між гелотофобією та схильністю до гніву й агресії. Результати показали, що гелотофобія пов’язана з більшою схильністю до гніву й більш агресивною поведінкою [321].

За даними К. Едвардса [213], вищі оцінки за шкалою гелотофобії притаманні особам, які мали у досвіді спілкування більшу кількість епізодів піддражнювання через соціальну поведінку й успіхи в навчанні, а не через сімейне походження, зовнішній вигляд або професійну діяльність.

А. Радомська та Дж. Томчак [278] встановили, що гелотофоби надають перевагу використанню самопринизливих стилів самопрезентації. Крім того, вони не користуються самопідтримувальною самопрезентацією. До того ж, маскулінність, на відміну від фемінінності, від’ємно корелює з гелотофобією.

Дослідниками була зроблена спроба розглянути гелотофобію в якості індивідуальної змінної у контексті порівняльних моделей особистості. Гелотофобів, в основному, характеризували інтровертованість, нейротичність і психотизм [270; 279; 297]. Спостерігалася негативна кореляція з дружелюбністю, зумовлена тим, що гелотофоби схильні описувати себе як неприязних та ворожих. Також була встановлена незначна негативна кореляція з відкритістю новому досвіду та соціальною бажаністю [292]. Гелотофобія має додатковий зв’язок з конформізмом.

Гелотофоби схильні приписувати собі низький рівень хоробрості, допитливості, надії та ентузіазму. Проте вони мають тенденцію недооцінювати свої справжні здібності [273; 274].

До основних рис гелотофобів дослідники відносять високий рівень тривожності, невпевненість, низьку самооцінку, низький рівень задоволеності життям, замкненість, почуття страху перед невідомим [165; 271].

Таким чином на перший план виходять дві точки зору щодо зв’язку гелотофобії та особистості. Перша стосується гіпотези М. Тітца про те, що повторювальні травматичні події, пов’язані з ситуаціями осміювання

протягом дитинства та дорослості, справляють вплив на розвиток особистості. Тобто особистість змінюється під впливом гелотофобії. Згідно з іншою точкою зору, саме особистісні риси визначають, хто успішно справлятиметься з ситуаціями висміювання, а в кого будуть спостерігатись зміни перелічених вище рис [292].

Гелотофілія існує незалежно від демографічних показників, у той час як катагеластицистами, зазвичай, є молоді самотні чоловіки [170; 270; 287].

В одному з останніх досліджень В. Рух зі співавторами [286] довели, що гелотофобів можна охарактеризувати як сором'язливих, замкнених і невпевнених у собі. Гелотофілів можна описати як життєрадісних, балакучих, оригінальних, дотепних і розкутих. Такі прикметники як цинічний і мстивий додатно корелюють з катагеластицизмом.

Р. Т. Пройєр з колегами [268] розробили опитувальник для оцінки гелотофобії, гелотофілії та катагеластицизму серед дітей. Отримані результати вказують на те, що гелотофобія додатно корелює зі статусом жертви, а катагеластицизм – зі статусом кривдника.

Цікаві дані були отримані при вивченні зв'язків *стилів самопрезентації* з трьома формами прояву гумору [281]. *Театралізована самопрезентація* виявилася передвісником гелотофілії та катагеластицизму. Для гелотофобії таким предиктором виступила *захисна самопрезентація*, спрямована на запобігання соціального осуду. *Самопрезентація, що керується бажанням отримати соціальне схвалення*, мала низьку додатну кореляцію з гелотофілією та від'ємно корелювала з гелотофобією.

Огляд результатів сучасних досліджень різних стилів і форм прояву гумору дає змогу говорити про можливість їх використання як аспекту *імпліцитної діагностики* психологічного здоров'я людини. Агресивний, самопринизливий стилі гумору та гелотофобія асоціюються з високим рівнем нейротизму людини, що не сприяє психологічному здоров'ю, низьким рівнем відкритості новому досвіду, що породжує страхи, негативними

емоціями (наприклад, гнівом і соромом) і т. п. Для оптимально функціонуючої особистості характерні афіліативний і самопідтримувальний стилі гумору, а також така форма прояву гумору як гелотофілія.

Висновки до першого розділу

Розвиток психологічної науки протягом XX століття, як зазначає, зокрема, Д. О. Леонтьєв у нещодавно виданому огляді досліджень особистості «Особистісний потенціал. Структура та діагностика» [110], характеризується, в першу чергу, розширенням рамок того, що входить у поняття наукової методології постнекласичного етапу розвитку психології особистості як основного предмета теоретичної психології. Якщо на початку XX століття психологічна наука усвідомлювала себе насамперед через призму класичного уявлення про науку, сформованого по мірі розвитку природничих наук, то надалі в психології паралельно набирав силу некласичний вектор її розвитку, пов'язаний з різноманітними спробами будувати психологію як гуманітарну дисципліну, що орієнтується на розширене, некласичне уявлення про науку та наукове пізнання [171].

Провідні українські дослідники в галузі методології психології (зокрема С. Д. Максименко [114]) визначають предмет наукової психології через інтеграцію предметів теоретичної та практичної психології, яка здійснюється у межах психології особистості.

Перехід від класичного типу наукового знання до все більш повного і багатостороннього врахування специфіки людини як унікального об'єкта пізнання психологічної науки потребує нових методів дослідження. Одним із таких методів є *імпліцитна діагностика* особистості, застосування якої можна вважати однією з найхарактерніших ознак сучасної постнекласичної перспективи розвитку психології [103-105]. Серед імпліцитних методів дослідження особистості бурхливо розвивається метод застосування

процесуальних моделей для вивчення ставлень людини до соціальних об'єктів, компонентів самосвідомості людини (Я-концепція, самооцінка), установок, навиків і досвіду [196; 215; 227], результати використання якого узагальнено, зокрема, в роботах Е. Л. Носенко й І. Ф. Аршави [7; 131]; метод опосередкованої діагностики окремих стійких психологічних властивостей особистості, зокрема емоційної стійкості людини [8; 132]; ідентифіковано нові феномени (наприклад, *імпостор* [284]), які вивчаються за результатами спостережень особливостей поведінки людини в реальних ситуаціях міжособистісної взаємодії. Знову відроджується інтерес до діагностики особистості за невербальними аспектами спілкування [128; 306], до вивчення так званої «мовної тривожності» [58; 231], *наративів* [64; 161; 162; 183] та ін.

Гумор, вияв якого тісно пов'язаний з емоційним станом суб'єкта й особистісним ставленням людини до себе, світу та оточуючих, вже загальновизнаний як зручний аспект імпліцитної психодіагностики. Теоретичний аналіз психологічних чинників застосування людиною різних стилів і форм прояву гумору, наведений у першому розділі роботи, дозволив зробити наступні висновки.

1. Гумор може використовуватися людиною абсолютно спонтанно та неусвідомлено, відбиваючи сформовану в неї систему ставлень до себе, оточуючих і світу в цілому.

2. Гумор визнано формою діагностики як динамічних станів людини, так і її стійких особистісних властивостей.

3. Гумор розглядається позитивними психологами як форма прояву оптимального функціонування людини й ознака психологічного здоров'я.

4. З особливостями прояву гумору пов'язана не тільки можливість визначення розбіжностей у рівні позитивності (оптимальності) функціонування людини, а й можливість діагностування різного роду відхилень у стані особистісного здоров'я або загроз появі таких відхилень.

Різні стилі та форми гумору, як встановлено, закономірно пов'язані зі стійкими глобальними диспозиційними рисами особистості, а також з іншими психологічними феноменами: самооцінкою, ставленням до себе, оточуючих і світу, впевненістю/невпевненістю у собі і т. п.

На підставі вищезазначеного можна вважати достатньо теоретично обґрунтованим і практично доцільним припущення щодо можливості урахування стилів і форм прояву гумору для імпліцитної діагностики психологічного здоров'я людини, її благополуччя й оптимального функціонування. Однак такий висновок здебільшого базується на реконструюванні переважно ідеографічних досліджень, які практично не враховують важливий аспект детермінації поведінки людини – систему її *цінностей* і тих властивостей характеру, які, як стверджують представники нового напряму досліджень у галузі психології особистості – позитивної психології – формуються завдяки позитивним цінностям.

Основне обмеження більшої частини існуючих досліджень полягає у використанні кореляційних методів, що не дозволяють дослідникам визначити наявність *причинно-наслідкового* зв'язку між доступними безпосередньому спостереженню особливостями реалізації гумору як вищої психічної функції та особистісними стійкими ознаками, що стримує розвиток нових методів імпліцитної діагностики особистості. Саме тому обраний нами загально-психологічний підхід до вивчення стилів і форм гумору відкриває нові можливості для здійснення опосередкованої загальної психодіагностики індивідуальності людини і має широкі перспективи практичного застосування та розширення теоретичних уявлень про особливості виявлення людиною гумору як вищої психічної функції.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ВИБІР МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ РІЗНИХ СТИЛІВ І ФОРМ ПРОЯВУ ГУМОРУ

На сучасному постнекласичному етапі розвитку психології особистість концептуалізують як творця, автора власного життя, активного самодетермінованого суб'єкта, котрий взаємодіє з навколишнім світом у відповідності з внутрішнім змістом, що дозволяє цьому змісту розкритися. У зв'язку з цим і готовність людини до виявлення та сприйняття гумору почали розглядати як одну з ознак сильних особистісних властивостей, визначаючи притаманність гумору низки адаптивних функцій: профілактичної, імунної, «буферної»; функції зниження ризику виникнення захворювань і порушень адаптації [33; 307; 308].

На перетині XX і XXI століть новим методологічним і теоретичним контекстом вивчення сильних сторін і ресурсів особистості стала позитивна психологія – напрям, у межах якого проголошена необхідність врівноважити увагу до вивчення відхилень, ускладнень у розвитку людини, яка переважала у психологічних дослідженнях на протязі всього XX століття, увагою до позитивних аспектів функціонування особистості, вивчення її творчого потенціалу. Позитивна психологія виходить з того, що недостатньо звільнити людину від проблем і симптомів, захворювань, щоб її життя стало гідним того, щоб жити; необхідно допомогти їй усвідомити, що кожна людина має достатній фонд особистісних ресурсів, який можна свідомо активізувати. До складу цих ресурсів відносять і почуття гумору.

Закономірності зв'язку між рівнем оптимальності функціонування особистості та особливостями реалізації людиною різних стилів і форм гумору як вищої психічної функції нещодавно виокремились у специфічний

напрям психологічних досліджень, новий поштовх розвитку якого надала позитивна психологія.

2.1. Методологічне обґрунтування підходу до дослідження стилів і форм прояву гумору як складової особистісного потенціалу

2.1.1. Загальна характеристика змісту поняття «особистісний потенціал» і його складових

Як зазначалось у першому розділі, сучасна психологічна наука стала розглядати людину не стільки як індивідуальність, яка характеризується набором вимірюваних ознак різного ступеня вираженості, скільки як особистість з індивідуальним внутрішнім світом, здатну ставитися до власних дій і проявів, опосередковувати та регулювати їх у відповідності з власними настановами, робити себе об’єктом цілеспрямованих дій, а також виходити за рамки апріорних даностей і завдань. При цьому поряд з універсальними властивостями й закономірностями особистості притаманні також певні факультативні властивості більш високого рівня, поява яких пов’язана з досягненням відповідного рівня особистісного розвитку [105].

У запропонованій автором багатовимірної концепції В. Ф. Моргуном [120; 121] *особистість* – це людина, яка активно опановує і свідомо перетворює природу, суспільство і власну індивідуальність. Вона має унікальне динамічне співвідношення просторово-часових орієнтацій, потребо-вольових емоційних переживань, змістовних спрямованостей, рівнів опанування досвідом і форм реалізації діяльності. Цим співвідношенням визначається свобода суб’єктного самовизначення особистості в її вчинках і міра відповідальності за їхні наслідки (включаючи й підсвідомо непередбачувані) перед природою, суспільством і своїм сумлінням.

С. Д. Максименко визначає *особистість* як форму існування психіки людини, яка являє собою цілісність, здатну до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і саморегуляції, та має свій унікальний і неповторний внутрішній світ [116].

Л. С. Виготський сформулював ідею про те, що сутнісною психологічною характеристикою особистості є оволодіння власною поведінкою через її опосередкування [41]. На підставі цього висновку Д. О. Леонтьєв пропонує розглядати особистість як найбільш *інтегральну вищу психічну функцію* [100]. У якості центральної характеристики особистості він вводить поняття особистісного потенціалу [101].

Проблема потенційних можливостей особистості та їх реалізації в діяльності розглядається в роботах Б. Г. Ананьєва, Г. О. Балла, І. Д. Беха, А. О. Деркача, С. Б. Кузікової, П. В. Лушина, М. В. Савчина, М. Л. Смульсон та ін. [3; 14; 15; 20; 49; 96; 113; 156; 161; 162]. Найважливіша детермінуюча функція сфери потенційного в розвитку особистості, що служить джерелом смислоутворення, часової перспективи, відзначалася також О. М. Леонтьєвим і Л. І. Божович [22; 98]. Тлумачення поняття потенцій стосовно психіки в цілому знаходимо в праці Г. С. Костюка [91], який ставив питання про можливості невикористаних психічних резервів, здатних актуалізуватися під впливом певних умов.

За С. Д. Максименком, потенціал – це така можливість, яка, реалізуючись у діяльності, вдосконалюється, залишаючись потенційною (ймовірнісною можливістю), в той час як діяльність відокремлена від потенціалу і є засобом досягнення поставленої мети [114]. Вихідним матеріалом для виконання діяльності, переходу від можливості дії, її уявлення до дійсності, матеріалізації образів, почуттів і думок є енергія. Енергопотенціал людини – це величина її здатності до дії (прагматичної, пізнавальної, розумової, моральної, естетичної, тобто творчої).

С. Л. Рубінштейн підкреслював, що людину як особистість характеризує не тільки те, що вона є, але й те, ким вона хоче стати, до чого вона активно прагне. Особистісний розвиток людини він визначає як реалізацію індивідом своєї потенційної універсальності, нескінченності, як становлення людини в індивіді. Тобто її характеризує не тільки те, що вже склалося і реально функціонує в її особистості, але й те, що складає «внутрішній зміст особистісного розвитку» (сфера можливостей) [153].

Діяльнісна сутність потенціалу робить необхідним його розгляд з урахуванням психології потреб. Особливого значення набуває духовна потреба особистості, яка багато в чому визначає духовний потенціал і включена в його психологічну структуру. Саме духовна потреба, на думку К. О. Абульханової-Славської [1], інтегрує особистісний потенціал і виявляється у формі рівня домагань особистості.

Д. О. Леонтьєв під *особистісним потенціалом* має на увазі інтегральну системну характеристику індивідуально-психологічних особливостей особистості, що лежить в основі здатності особистості виходити зі стійких внутрішніх критеріїв і орієнтирів у своїй життєдіяльності і зберігати стабільність смислових орієнтацій та ефективність діяльності на фоні тисків і зовнішніх умов, що змінюються. Це здатність людини проявляти себе в якості особистості, виступати автономним саморегульованим суб'єктом активності, який здійснює цілеспрямовані зміни в зовнішньому світі і поєднує стійкість до впливу зовнішніх обставин і гнучке реагування на зміни зовнішньої та внутрішньої ситуації [101].

На думку Д. О. Леонтьєва, поняттю «особистісній потенціал» найкраще відповідає поняття «життєстійкість» (hardiness), запропоноване С. Мадді [247]. Він визначає *життєстійкість* не як особистісну якість, а як систему установок або переконань, що в певній мірі піддаються формуванню та розвитку, – установки на *включеність* на противагу відчуженню та ізоляції, установки на *контроль за подіями* на противагу почуттю безсилля й

установки на *прийняття виклику і ризику* на противагу прагненню до безпеки та мінімізації напруги.

Узагальненням цієї ідеї є твердження, що особистісний потенціал відображає міру *подолання особистістю індивідуальності* (того, що задано «зовнішніми» і «внутрішніми» умовами розвитку) [110].

До складових особистісного потенціалу відносять також такі характеристики як оптимістичне мислення, особистісна автономія, толерантність до невизначеності, рефлексивність та ін. Конструктом, що робить суттєвий внесок у формування особистісного потенціалу, як стане очевидним після ознайомлення з результатами проведеного нами емпіричного дослідження, може виступати *гумор*.

Гумор у своєму соціогенезі зароджується з поліфонічної сміхової культури. Інтеріоризована поліфонія сміхової культури перетворюється на діалог особистості з особистістю, а потім – на внутрішній діалог, який є не лише рефлексією «полюса суб'єкта і полюса об'єкта» [107], не тільки рефлексією полюса суб'єкта і полюса суб'єкта іншої людини як у діалогічному спілкуванні, а своєрідним «*розщепленням*» особистості на два суб'єкти. Ними можуть бути «Я-центр» і «Я-образ» як при системній рефлексії [99] при прогресивному розвитку особистості або «Я-ідеальне» і «Я-реальне», «Я-минуле» і «Я-теперішнє», або інші проблематичні, а інколи навіть регресивні розщеплення. Д. О. Леонтьєв зазначає, що гумор у своїх вищих формах – звернений на самого себе – безумовно пов'язаний із внутрішнім діалогом, з розщепленням особистості, з поглядом на себе з боку [51; 52]. У проведеному нами емпіричному дослідженні продемонстровано чітко виражений варіант відбиття у стилях і формах гумору подібного «розщеплення» особистості під впливом інтенсивності емоційних станів, що були у її досвіді.

Звернення почуття гумору суб'єктом на самого себе створює можливості не просто самодистанціювання, а *самотрансценденції* в її

розумінні В. Франклом [178]. Поліфонія «сміхової культури», міжособистісний діалог і внутрішній діалог служать розвитку особистості та розкриттю її потенціальних можливостей. Як можлива самотрансценденція людської природи у відчужену сферу ідеального (або «ноосферу»), можливе і дорефлексивне самотрансцендентування в міжособистісних чи внутрішньоособистісних актах гуморіння. При зверненні гумору на самого себе створюється інший образ самого себе, до якого потім «дотягує» «Я-реальне». За рахунок біологічності сміху відбувається трансформація і цілком матеріального біологічного і навіть психічного рівня, змінюються самі принципи психічного відображення дійсності. Предметний образ стає «подвійним», недовизначеним, спрямованим у майбутнє. Після прийняття рефлексуючою особистістю, він створює можливості і для свідомого саморозвитку.

Гумор змінює принципи регуляції життєдіяльності, які і так змінювалися протягом історії [99]. Якщо в середньовічній культурі гумор був «дією», що регулює суспільні відносини, то в сучасному світі він все більш стає діяльністю, що виводить особистість і суспільство на рівень саморегуляції. На думку Д. О. Леонтьєва, ускладнення форм регуляції і перетворення її на саморегуляцію виступає як універсальний принцип розвитку форм активності як на сублюдському, так і на людському рівні, як у філогенетичному й історико-генетичному, так і в онтогенетичному й актуалгенетичному аспектах розгляду, як стосовно людини як саморегулюючої системи, так і стосовно окремих підсистем і, навпаки, великих мікро- і макросоціальних систем [99]. Але перехід до інших форм регуляції можливий саме за рахунок уривчастості психічного, в тому числі і через гумор. Гумор формує особистісний потенціал, змінюючи принципи відображення дійсності і «перериваючи» безперервність психічного.

Проблему особистісного потенціалу можна розглядати як проблему потенціалу *саморегуляції* [102]. С. Д. Максименко виділяє здатність до

саморегуляції як ключову ознаку особистості, поряд із цілісністю, унікальністю, активністю, відкритістю та здатністю до вираження власного внутрішнього змісту [116]. На його думку, здатність до саморегуляції «передбачає не просто вольове зусилля, а й перебудову смислових утворень, умовою яких є їх усвідомленість» [116, 34]. Серед послідовних етапів становлення саморегуляції в системі інтеграції особистості С. Д. Максименко виокремлює базальну емоційну саморегуляцію, вольову саморегуляцію та смислову, ціннісну саморегуляцію.

М. Й. Боришевський [25; 26] вважає, що без розвитку здатності до саморегуляції неможливе становлення творчої, соціально відповідальної особистості із загостреним почуттям нового, критичним ставленням до себе та навколишньої дійсності, глибоким розумінням сенсу людського існування, усвідомленням свого місця та ролі серед інших.

Проблема саморегуляції виділилася в самостійну проблему психології. Сама назва проблеми викликає два ракурси її сприйняття. Перший полягає в тому, що поняття саморегуляції припускає наявність в особистості якоїсь саморегульованої системи або, по-іншому, особистість є саморегулюючою системою. Другий ракурс полягає в тому, що саморегуляцією особистості ми можемо називати тільки ті феномени регуляції, які здійснюються активно і довільно. У відмінності цих двох ракурсів розуміння проблеми саморегуляції і криється її основна дилема. Її також можна сформулювати по-іншому: спонтанність або довільність. Це не тільки наукова, а й екзистенційна проблема. Перший ракурс (саморегуляції як саморегульованої системи) криється в певному екзистенційному «ядрі» особистості. Другий (довільність) криється в соціалізації та вихованні, в оволодінні своїми психічними процесами і в інтеріоризації схем і структур самоконтролю і самоврядування. Екзистенційність проблеми полягає, перш за все, в тому, що людина сама може обирати те, скільки в неї буде спонтанності і довільності. Це життєвий, екзистенційний вибір, який здійснюється і по відношенню до

регуляції за допомогою *гумору*. Хоча вибір є екзистенційним, це не означає, що він завжди довільний і активний. Гумор не завжди є довільним (хоча він за своїм філогенезом за рахунок інтеріоризації соціальних структур спочатку був довільним). Гумор не завжди є активним (філогенетично він виник саме як «почуття» гумору, тобто пасивна реципрокна форма «активності»). Таким чином, проблема гумору концентрує в собі проблему саморегуляції або, ширше, регуляції [54].

Розглядаючи «спонтанну» регуляцію за допомогою гумору, І. С. Домбровська окреслює наступну схему особистості, точніше образу людини, виведену з аналізу розвитку психіки у філогенезі: біологічний рівень, соціальний рівень, ідеальний рівень, інтегрально особистісний рівень. Розглядаючи регуляцію, поняття «домінанти» О. О. Ухтомського доповнюється його поняттям «субдомінанти», на підґрунті взаємодії яких функціонує саморегулююча система особистості. Поєднання домінанти на біологічному і субдомінанти на соціальному рівні регуляції створює брутальний вид гумору і «гумор» осміяння. Поєднання домінанти на ідеальному і субдомінанти на соціальному рівні регуляції створює часто високохудожні твори з їх «тонким» гумором. Поєднання домінанти на інтегрально особистісному і субдомінанти на соціальному рівні створює гумор, звернений суб'єктом на самого себе [54].

Регуляція між біологічним та ідеальним рівнями, наприклад, при чуттєвому (естетичному) сприйнятті художніх творів, веде до формування естетичного типу почуття гумору, який, на думку І. С. Домбровської, є найбільш зрілою формою гумору. При цьому виникає суміщення і злиття двох базових психологічних механізмів формування почуття гумору: від сміху (як біологічного подразнення) і від посмішки (як ідеального відображення). Гумор, виникнувши як знаряддя в системі регуляції, перетворюється на механізм регуляції і саморегуляції людини саме за рахунок взаємодії біологічного й ідеального. Ідеальне (домінанта на

ідеальному рівні особистості) з субдомінантою на біологічному рівні в значній мірі пояснює феномен саморегуляції людини, тобто те, як саме ця саморегуляція взагалі можлива [54].

Механізми патологізації почуття гумору (як і особистісного розвитку в цілому) пов'язані з «розміщенням» домінанти і субдомінанти на одному рівні. Однорівнева регуляція веде до патологізації соціальності до безглуздості або голої маніпулятивності при розміщенні домінанти і субдомінанти на соціальному рівні. При однорівневій ідеальній регуляції виникає «сміхова депресія», описана Ю. С. Савенко і Б. Д. Карвасарським, виникає «сміховий» колапс, що приводить до ризику суїцидів при «сміховій депресії» [21].

Коли мова йде про саморегуляцію через гумор як активність і довільність гумору в повному розумінні цих понять, то інтерпретувати її можна на основі мультирегуляторної моделі особистості Д. О. Леонтьєва, який окрім «логік» (вимірів) життєдіяльності виділяє ще основні види маніпуляції поведінкою людей, що відповідають їм. Так, логіці задоволення потреб відповідає спокушання, логіці реагування на стимул – провокація, логіці схильності – стереотип, логіці нормативності – накладення соціальних зобов'язань. На думку Д. О. Леонтьєва, ці «нижчі» логіки повинні блокуватися логіками сенсу і вільного вибору [106]. Підібрати приклади регуляції через гумор «методами» спокушання, провокації, стереотипності і накладення зобов'язань легко. Вони очевидні в сучасній вітчизняній телевізійній «сміховій культурі». Але тільки гумор з домінантою на ідеальному (ноогенно-смисловому) рівні дозволяє вийти із замкнутого кола маніпуляцій через гумор, навіть якщо ці маніпуляції звернені особистістю на саму себе.

О. Р. Калітєвська та Д. О. Леонтьєв [78; 79] зазначають, що важливим компонентом особистісного потенціалу й вищим рівнем саморегуляції виступає *самодетермінація*. Остання передбачає активність особистості по

відношенню до зовнішнього світу і власних психологічних процесів, але при цьому самодетермінація не є вродженою потребою. Її становлення відбувається в процесі психічного розвитку людини на основі поступового формування і зближення один з одним патернів свободи (як готовності людини до активних дій) і відповідальності (як вищої форми саморегуляції) в поведінці індивіда. Самодетермінація дозволяє людині узгодити наявні в неї ресурси, до числа яких можуть бути віднесені здібності, особистісні риси, нерозкриті можливості й задатки для організації власної життєдіяльності в цілому та досягнення поставленої мети зокрема [110]. В одній із нещодавніх публікацій [108] Д. О. Леонтьєв характеризує гумор як *екзистенціальний механізм самодетермінації зрілої особистості*.

Таким чином, проблема регуляції засобами гумору розглядається як екзистенційна проблема, як проблема спонтанної системної саморегуляції і як проблема довільної регуляції.

Виходячи з вищезазначеного, можна зробити висновок, що здатність до сприйняття і породження смішного, гумористичного свідчить про багаторівневість особистісної регуляції і, отже, про особистісний потенціал розвитку.

2.1.2. Сучасна концептуалізація гумору як сильної риси характеру та вірогідної передумови оптимального функціонування особистості

Еволюційний розвиток методології психологічної науки від класичної парадигми до некласичної, а згодом – до *постнекласичної* – зумовив необхідність появи нових методів дослідження, серед яких важливе місце зайняла *імпліцитна* діагностика особистості.

Для вирішення задач розробки імпліцитних методів діагностики особистості у вітчизняній науці існують сприятливі передумови, пов’язані з тенденцією розвитку сучасної психодіагностики у напрямку її

гуманізації [14; 15; 122; 134; 135; 182]. Гуманізація виражається у відмові від розуміння психодіагностики як галузі психології, що займається класифікацією та ранжуванням людей за психологічними ознаками, її найважливішим завданням стає забезпечення допомоги в повноцінному психічному й особистісному розвитку людини.

Психодіагностика має свою специфіку у вивченні індивідуальності. Цей самостійний напрям досліджень володіє розвиненим понятійним апаратом і багаточисельними методиками, в результаті використання яких виникає особлива форма опису особи – «виміряна (оцінена) індивідуальність» [30]. У відповідності з відомою класифікацією психодіагностичних процедур, запропонованою Л. Ф. Бурлачуком [29; 31], поряд з об'єктивним (тести) і суб'єктивним (опитувальники, методики суб'єктивного шкалування) підходами до діагностики широкого розповсюдження набувають *проективні* методи діагностики, що включають конститутивні, конструктивні, інтерпретативні, катартичні, рефрактивні, експресивні, імпресивні та адитивні методики.

Саме в межах останнього підходу, на наш погляд, можливо ставити питання про доцільність урахування особливостей реалізації гумору як вищої психічної функції при розробці процедур імпліцитної психодіагностики особистості. Ідея стосовно детермінованості вибору гумору особистісними чинниками була покладена в основу «Тесту особистості для вивчення гумору» [202; 203], розробленого Р. Кеттеллом для оцінки гумористичних уподобань як засобу непрямого вимірювання особистісних рис.

Актуальність імпліцитної психодіагностики зумовлена тим, що людина в ситуації експліцитної діагностики методом самооцінювання (попри будь-які заклики дослідника реагувати спонтанно) опікується проблемами самопрезентації, реагує усвідомлено і здійснює контроль власної поведінки. Імпліцитні ж методи орієнтовані на отримання потрібної дослідникові інформації, процес породження якої здійснюється мимовільно і не доступний

свідомому контролю з боку досліджуваного. Крім того, людина схильна демонструвати *різні* рівні виявлення одних і тих же самих особистісних рис в різних ситуаціях життєдіяльності. Дослідники вказують на те, що різноманіття інтраіндивідуальних розбіжностей, тобто форм поведінки одного суб'єкта у різних ситуаціях, які відповідають змісту того чи іншого рівня стійкої особистісної риси, інколи перевищує розбіжності, що виявляються за допомогою типологічних досліджень [7; 131]. Отже, *мінливість* прояву протилежних ознак конкретної риси особистості, яку можна операціоналізувати за допомогою аналізу різних стилів і форм прояву гумору, може свідчити про рівень психологічного здоров'я людини та її оптимального функціонування.

Поняття «хвороба», «здоров'я», «психічне здоров'я», «психологічне здоров'я» не можна вважати на даний час концептуально визначеними й однозначними. С. Д. Максименко зі співавторами [116] пропонують наступні дефініції. *Хвороба* розглядається як дія сукупності руйнівних процесів в організмі людини, наслідком чого є не лише погіршення фізичного самопочуття хворого, а й зміни його особистості, відхилення в емоційно-вольовій і мотиваційній сферах. З огляду на таку позицію, повернення до здоров'я передбачає усунення негативних наслідків хворобливих переживань, небажаних установок, невпевненості у власних силах, тривожності та інших хворобливих і граничних станів. *Здоров'я* визначається вченими як глобальний психічний стан особистості, що характеризується динамічною гармонійністю внутрішніх переживань і пов'язаних з цим ефективністю й успішністю діяльності людини.

«*Психічне здоров'я* слід розуміти як аспект здоров'я взагалі, який підкреслює стан душевного комфорту, відсутності патологічних психічних проявів та здатності до ефективної діяльності і саморегуляції у відповідності до власних (відрефлексованих) цілей і інтересів людини» [116, 267].

Якщо поняття психічного здоров'я є дійсною конкретизацією (звуженням відносно сфери психіки) явища здоров'я взагалі, то психологічне здоров'я не відповідає цій логіці. Даний термін виник у зв'язку з необхідністю диференціювати стани соматично і психічно здорової людини відносно її становлення як цілісної особистості, рівня і змісту вищих рухових переживань і процесів смислоутворення. У науковий лексикон термін «психологічне здоров'я» ввела І. В. Дубровіна [57; 145]. На її думку, «*психологічне здоров'я* передбачає інтерес людини до життя, свободу думок та ініціативу, активність і самостійність, відповідальність і здатність до ризику, віру в себе і повагу іншого, здатність до сильних почуттів і переживань, усвідомлення своєї індивідуальності, творчість у самих різних сферах життя і діяльності» [145, 41].

В. О. Лефтеров [109] визначає психологічне здоров'я як оптимальне функціонування всіх психічних структур, що забезпечують стан душевного комфорту в соціальному середовищі.

Н. К. Смирнов характеризує психологічне здоров'я як високий рівень соціально-психологічної адаптації, що знаходить свій прояв у гармонійних стосунках з оточуючими, суб'єктивним відчуттям психологічного комфорту та високим потенціалом досягнення благополуччя в житті [160].

Антропологічна теорія розглядає психологічне здоров'я як стан, що характеризує процес і результат нормального розвитку суб'єктивної реальності в межах індивідуального життя. Індивідуальною нормою психологічного здоров'я є те краще, що можливо в конкретному віці для конкретної людини при відповідних умовах розвитку [195].

К. Роджерс [148] вводить п'ять ознак психологічно здорової – *повноцінно функціонуючої* – особистості.

1. *Відкритість переживанням*. Людина сміливо ставиться до того, що вона переживає, вона приймає будь-які свої емоційні прояви.

2. *Ведення екзистенційного способу життя*. Це тенденція жити повно та насичено в кожен момент існування, так, щоб кожне переживання сприймалось як унікальне, відмінне від того, що було раніше. Екзистенція – це глибинне існування.

3. *Організмічна довіра* – здатність людини приймати до уваги свої внутрішні відчуття і розглядати їх як основу для вибору поведінки.

4. *Емпірична свобода*. Особистість переживає можливість свободи. Вона вільна не тільки від світу, але й від себе. Людина може вільно жити так, як хоче, без обмежень чи заборон.

5. *Креативність*. Людина не просто творчо обдарована, а здатна до цілепокладання, до продукування власних ідей.

Повноцінно функціонуюча людина відкрита своєму досвідові, тобто може сприймати його без захисних механізмів, без страху, що усвідомлення своїх почуттів і думок вплине на її самоповагу. Її «Я» є результатом її зовнішнього та внутрішнього досвіду, який не деформується, аби співпасти зі сталим уявленням про себе, а уявлення про себе відповідають досвіду, який правдиво проявляється за допомогою вербальних чи невербальних засобів комунікації. Така людина не лицемірить, висловлюючи те, що відчуває.

Максимально реалізуючись, така людина насичено живе у кожен момент свого життя. Їй властива рухливість, високий ступінь пристосування до нових умов, терпимість до інших. Це емоційна і водночас рефлексивна людина. Вона довіряє своєму цілісному організму, а як джерело інформації використовує швидше свої відчуття, почуття та думки, аніж поради інших людей.

Такі люди, як зазначає К. Роджерс [149], вільні у виборі свого життєвого шляху. Попри всі обмеження вони завжди мають можливість вільно вибирати й несуть відповідальність за наслідки свого вибору. Самореалізуючись, вони стають більш творчими.

Метою особистісного зростання, за висловом К. Роджерса, є «*гарне життя*», яке означає не життя, заповнене задоволенням, не багатство чи владу, не повний контроль над собою чи спокій, а рух тим шляхом, який обрав сам організм. Людина, яка вільно рухається шляхом свого особистісного зростання, є найбільш повно функціонуючою людиною.

Джордж Келлі [87] виділяє наступні параметри психологічного здоров'я особистості.

1. Психологічно здорові люди прагнуть оцінювати свої погляди на життя, перевіряють правильність своїх поглядів через практику, через досвід, через дослідження.

2. Психологічно здорові люди можуть поміняти свої погляди взагалі, як і основні ролі, які вони виконують. Вони можуть поміняти систему конструктів і систему ролей.

3. У психологічно здорових людей наявне бажання розширення поведінки й уявлень про світ.

4. Для психологічно здорових людей характерна наявність усвідомленого широкого репертуару ролей.

Стан оптимального психологічного здоров'я у гештальттерапії називається *зрілістю*, для досягнення якої індивід повинен подолати прагнення отримати підтримку з оточуючого середовища й знайти нові можливості підтримки у самому собі. Якщо людина не досягає зрілості, то вона більш схильна маніпулювати своїм оточенням для задоволення бажань, аніж брати на себе відповідальність за свої розчарування й намагатись задовольнити свої справжні потреби [140].

А. О. Реан [147, 43] виділяє чотири базових компоненти особистісної зрілості: відповідальність, терпимість, саморозвиток і інтегративний компонент – *позитивне мислення*. При цьому автор вважає, що навколо базових компонентів групуються безліч інших.

Дослідники Санкт-Петербурзького державного університету [310] до основних характеристик особистісної зрілості відносять відповідальність, рефлексивність, саморозвиток, самоприйняття, автономію, життєстійкість, життєве самоврядування, конгруентність, ширину соціальних зв'язків, толерантність і позитивні соціальні стосунки.

О. С. Штепа [194] вважає, що особистісна зрілість є психологічним новоутворенням зрілого періоду життя людини у вигляді онтологічного ядра особистості, важливого для его-ідентичності. Вона є одночасно інтегральним критерієм особистісного зростання та виявом особистісного потенціалу людини, тобто її життєстійкості у здійсненні своєї життєвої стратегії. Особистісна зрілість характеризується феноменом самодетермінації і у кризових ситуаціях забезпечує людині можливість вибору моральних цінностей як пріоритетних. Дані проведеного дослідницею емпіричного дослідження дозволили уточнити скомпільоване на основі вивчення літератури визначення особистісної зрілості: особистісна зрілість – це ефект самостійно пережитої людиною у зрілому віці кризи ідентичності, який характеризується як психологічне новоутворення зрілого періоду життя людини і являє собою динамічну особистісну структуру, пропріум, важливий для її ідентичності.

Д. О. Леонтьєв [246] вважає, що терміни «зріла», «нормальна» і «здорова» особистість мають багато спільного, проте вони повинні розглядатися в більш широкому контексті. На його думку, трактування поняття «ідеальна особистість» залежить від історичного періоду та культурних особливостей. Так, у першій половині XX століття акцент робили на вмінні особистості пристосовуватися до умов навколишнього середовища. У 1950-1970-ті роки ідеальною вважали особистість, що самоактуалізується, розкриває вроджені задатки і самовиражається. В 1970-1990-ті роки важливими характеристиками ідеальної особистості називали здатність останньої до саморегуляції, вміння керувати своїми внутрішніми імпульсами,

зокрема за допомогою культури. У 2000-ті роки центральне місце займає спроможність особистості зробити свій внесок у добробут інших людей.

Концепція психологічного здоров'я в екзистенційній психології базується на наступних положеннях.

1. Сьогодення переживається психологічно здоровою особистістю як усвідомлення її власної діяльності і внутрішніх інтенцій до цієї діяльності.

2. Психологічно здорова особистість характеризується тим, що вона відкрита до майбутнього, хоче його, не боїться, чекає змін, уявляє, що може вплинути на її майбутнє.

3. Минуле переживається психологічно здоровою особистістю як щось, що вона лишає позаду, як те, що хоча більше і не існує, але ще є для неї живою реальністю з такими якостями як *доступність*, *цінність* і *мінливість*. Минуле не повинно відчужуватися, його не треба відсторонювати, аби не розривати плин життя. Минуле треба відреаговувати, адже втративши коріння, людина перестає бути особистістю.

4. Минуле, сьогодення і майбутнє утворюють у психіці здорової особистості єдине ціле.

5. Свобода, що дозволяє світу бути, у випадках психологічного нездоров'я замінюється на жорсткий світопроект. Проект – це тоді, коли я не можу з нього вийти, я – роль, я – актор, я – маска. Це не рефлектується. В світопроекті існує обмеженість, неможливість вийти за межі, побачити безмежність можливостей.

Здорова особистість не означає особистість правильну. Це людина, яка може вчиняти, як вона хоче, по-своєму. Здоровий спосіб життя, з психологічної точки зору, – це адаптивна, усвідомлююча, трансцендентна особистість [116].

Про правомірність підходу до імпліцитної діагностики психологічного здоров'я людини за ознаками особливостей виявлення різних стилів і форм прояву гумору свідчить також і те, що останнім часом у межах нового

напряму досліджень особистості – *позитивної психології* – запропоновано розглядати готовність людини до виявлення почуття гумору і позитивне реагування на гумористичні прояви оточуючих як одну з ознак сильних (здорових) особистісних властивостей – *character strengths* [260].

Наявність подібних позитивних властивостей особистості, у складі яких позитивні психологи пропонують розглядати і гумор [214; 260], дає підстави вважати, що аналіз особистісних розбіжностей у стилях та формах прояву гумору може бути використаний для імпліцитної діагностики психологічного здоров'я людини, адже позитивні властивості особистості і дотримування людиною позитивних цінностей вважаються позитивними психологами важливою передумовою психологічного, суб'єктивного, соціального благополуччя, які і зумовлюють психологічне здоров'я людини і можуть слугувати ознаками його наявності у суб'єкта.

Аналіз стану новітніх досліджень, присвячених вивченню природи гумору, його стилів і форм прояву дозволяє дійти висновку, що з особливостями прояву гумору пов'язане не тільки позитивне функціонування людини, а й можливість діагностування різного роду відхилень у стані особистісного здоров'я або загроз появі таких відхилень. Отже, розглянемо отримані дослідниками результати, які підтверджують можливість спирання на аналіз особливостей виявлення гумору як надійний аспект імпліцитної діагностики наявності психологічного здоров'я, так і різного роду відхилень від нього або загрози появи подібних відхилень. Зупинимося, перш за все, на здобутках згаданого вище напряму психологічних досліджень особистості, який отримав назву *позитивна психологія*.

Загальновизнаним є той факт, що адекватне розуміння особистості можливе лише при усвідомленні нескінченності потягу психологічно здорової особистості до розвитку, вдосконалення і зростання, який ніколи не зупиняється. Це єдиноспрямований показник вектору існування життя на землі, тобто *ортогенез* [115; 116]. Теорія ортогенезу не одностайно

приймається в сучасній біології і майже не розглядається у сучасній психології. Проте, на перетині XX і XXI століть у психології виник і почав бурхливо розвиватись новий напрям досліджень особистості – так звана «позитивна» психологія, який базується на ідеї нескінченності руху людини до вдосконалення, саморозвитку, збагачення позитивного досвіду, до досягнення «автентичного щастя» [300; 301; 307; 308]. Справа в тому, що на протязі XX століття психологічні дослідження особистості були орієнтовані переважно на вивчення різного роду відхилень у оптимальному функціонуванні людини та пошуку засобів їх попередження, діагностики й терапії. Інтерес до аспектів неоптимального функціонування людини цілком зрозумілий, і позитивні психологи пояснюють його наслідками двох найруйнівливіших світових війн, під знаком яких, фактично, пройшло XX сторіччя (Перша й Друга світові війни). Не дивно, що суспільство в різних країнах було зацікавлене у наданні допомоги великим масам населення, які пережили ці травматичні події світового масштабу й потребували допомоги у подоланні ознак посттравматичного синдрому. Це призвело до того, що значно меншої уваги психологи на протязі XX століття приділяли саме оптимальному функціонуванню людини, виявленню ресурсів і формуванню умов, які сприяють позитивному функціонуванню.

Позитивна психологія як напрям досліджень у галузі психології особистості вийшла з традиційних рамок клінічної, соціальної, вікової психології і зараз має своїм завданням дослідити природу людського щастя, силу надії, фундаментальні людські прагнення, які спрямовують життя у пошуках змісту [131].

Одним з основних аспектів, який цікавить дослідників у галузі позитивної психології, є *сильні* властивості особистості (*character strengths*) [260].

Дослідницький інструментарій для виявлення позитивних цінностей і властивостей особистості розроблений з урахуванням загальнолюдських

цінностей (чеснот), які співпадають у різних культурах, релігіях і філософіях світу і є характерними для особистості, яка успішно функціонує.

При розробці цього психодіагностичного інструментарію дослідники змоделювали перелік так званих «здорових рис» особистості, відштовхуючись від описів ментальних (*mental*) відхилень, що містяться у Діагностичному і Статистичному довіднику ментальних розладів, розробленому у США (*DSM-IV/DR*). На цій підставі було відібрано 24 особистісні властивості, сформульовані у вигляді рис (*traitlike*), які притаманні психічно здоровій людині.

Відібрані «позитивні» (здорові) риси були співвіднесені з шістьма чеснотами, критеріями виокремлення яких булла не тільки наявність цих чеснот у різних культурах світу, зокрема конфуціанській, даоїстській, буддистській, індуїстській, ахінеанській, іудейській, християнській, мусульманській та інших, але й оцінка їх ролі у зумовленні успішного функціонування людини як суб'єкта життєдіяльності. Досвід емпіричних досліджень і теоретичних гіпотез, які сформульовані і частково вже перевірені у численних крос-культурних дослідженнях представниками позитивної психології, свідчить про те, що дотримування людиною певних загальнолюдських чеснот, до складу яких входять мудрість, сміливість, гуманність, справедливість, поміркованість і трансцендентність, сприяє тому, що у людини, якщо вона дотримується цих чеснот, формуються певні позитивні особистісні властивості, наслідковим ефектом виявлення яких є відчуття людиною психологічного благополуччя і психологічного здоров'я.

Серед вищезгаданих чеснот виокремлено і *трансцендентність*, що тлумачиться як наявність у людини уявлень про зміст життя і відчуття власного зв'язку з навколишнім світом. Згідно з гіпотезою розробників психодіагностичного інструментарію для оцінки наявності у людини позитивних цінностей і відповідних властивостей особистості, який отримав назву «*Цінності-у-дії*», дотримування людиною цінності трансцендентність

забезпечує формування в неї таких позитивних властивостей як цінування краси і видатних досягнень людства, вдячність, надія, гумор і духовність [131]. Таким чином, *гумор* розглядається як форма прояву позитивного функціонування людини й ознака психологічного здоров'я, оскільки, як довели під час проведення емпіричних досліджень, дотримування цінностей робить людину щасливою, благополучною і здоровою. Така вихідна позитивність реалізації людиною прояву гумору в процесі життєдіяльності згідно з теорією позитивної психології забезпечена тим, що для виявлення позитивних особистісних властивостей було використано набір критеріїв, до складу яких, зокрема, входять наступні критерії: 1) риса повинна бути позитивною; 2) вона повинна сприйматись як моральна цінність; 3) у змісті властивості, яку розглядають як позитивну (здорову) рису особистості, не повинно міститись імплікації можливості приниження інших; 4) наявність протилежної за змістом властивості та можливості розглядати цю властивість як конструкт, який нагадує дійсно усталену психологічну рису; 5) подібність рисам характеру, що фігурують у традиційних класифікаціях; 6) наявність зразків (*paragons*) та вищих форм (*prodigies*) виявлення риси; 7) потенційна вірогідність риси бути відсутньою; 8) наявність ритуалів виявлення.

Поряд з трансцендентністю як однією з позитивних рис особистості серед інших позитивних цінностей фігурують також мудрість, сміливість, гуманність, справедливість і поміркованість, тобто інші умови, які, як з'ясувалося, призводять до забезпечення психологічного здоров'я і духовності людини. На трансцендентному рівні людина як суб'єкт активності виступає як здатна до прояву духовності і навіть виходу за межі адаптивної активності. Тобто віднесення гумору з точки зору класифікації позитивної психології до позитивних рис робить цілком правомірною перспективу розробки засобів операціоналізації виявлення форм гумору для здійснення імпліцитної діагностики психологічного здоров'я.

Згідно з останніми емпіричними даними В. Руха та його колег [296], на основі факторного аналізу сильних рис характеру на вибірці, що складалася з 1674 досліджуваних, було доведено, що гумор належить і до групи *емоційно сильних* властивостей особистості поряд з хоробрістю, ентузіазмом, надією та любов'ю. К. Петерсон і М. Селігман [260] наступним чином конкретизують емоційно сильні риси характеру.

Хоробрість (*bravery*, *valor*) – це здатність зберігати стійкість і витримку, долати опір обставин та інших людей.

Ентузіазм (*enthusiasm*, *zest*, *vitality*, *vigor*, *energy*) – це активність, витривалість, енергійність і природна жвавість.

Любов (*love*) – це переживання почуття близькості та пов'язаності з оточуючими людьми, чуйність.

Надія (*hope*, *optimism*, *future-mindedness*, *future orientation*) – це позитивна установка по відношенню до майбутнього, віра в благополучний результат.

Гумор (*humor*, *playfulness*) – це здатність сприймати події, що відбуваються, з гумором та іронією.

Отримані В. Рухом дані стали важливим відкриттям, оскільки раніше дослідники вже відзначали роль гумору в подоланні емоційних стресів [190; 217; 257].

В одному з нещодавніх досліджень А. Г. Буєнок і Р. А. Березовська [28] визначили гелотофобію, гелотофілію та катагеластицизм як патерни емоційного реагування. Автори розглянули стильові та емоційні особливості використання гумору в контексті проблеми психологічного забезпечення професійного здоров'я менеджерів. Знайшла підтвердження гіпотеза про те, що використання дезадаптивних стилів гумору (агресивного та самопринизливого), а також висока вираженість патернів емоційного реагування негативно впливають на професійне здоров'я менеджерів.

Провідна сучасна дослідниця у галузі позитивної психології Б. Фредріксон запропонувала нову модель позитивних емоцій, яка отримала назву «*Broaden and Build*» – «Розширяти і вибудовувати нові перспективи» [222-224]. Серед основних позитивних емоцій автор називає радість, інтерес, задоволення, любов тощо. На думку Б. Фредріксон, позитивні емоції виключно важливі для людини не тому, що забезпечують відчуття комфорту та задоволення. Їх еволюційна роль полягає в тому, щоб стимулювати мислення та поведінку, а також розширювати індивідуальні сфери інтересу. Дослідниця описує аспекти впливу емоцій на поведінку за допомогою поняття «*репертуар мисленнєво-поведінкових змін*». Так, радість підштовхує до гри, інтерес – до дослідження, задоволення – до насолоди, а любов знову і знову породжує всі ці імпульси.

Переживання позитивної емоції радості, в тому числі пов'язаної з *гумором*, розширює коло видів активності, які людина відчуває готовою виконувати у даний конкретний період часу. Для описання цього був запропонований термін «*розширення репертуару намірів і дій*», які людина відчуває себе спроможною виконати. Можна стверджувати, що радість стимулює бачення більшої кількості перспектив для виявлення активності, у той час як негативні емоції гальмують конструктивні наміри відносно майбутньої поведінки. Радість також підвищує вірогідність виявлення позитивної поведінки відносно інших людей, сприяє розвитку позитивних стосунків з оточуючими, породжує появу характерного стану «*грайливості*» (playfulness), що є дуже важливим, оскільки така поведінка є еволюційно адаптивною і сприяє набуттю нових ресурсів [221; 222].

Враховуючи отримані емпіричні дані відносно того, що позитивні емоції допомагають швидше знаходити ресурси для вирішення проблем і позбавлятись негативних переживань, Б. Фредріксон і М. Лосада [220] висловили припущення, що позитивні емоції можуть асоціюватися з оптимальним рівнем психічного здоров'я і суб'єктивного благополуччя

людини. В емпіричних дослідженнях за участю студентів з різними рівнями ознак психічного здоров'я вони вивчали зв'язок між співвідношенням позитивних і негативних емоцій у досвіді людини і рівнем її психічного здоров'я. Автори пропонували досліджуваним зареєструвати, які з визначених 20 емоцій вони відчували протягом останніх 28 днів. Була виявлена наступна цікава закономірність: співвідношення позитивних і негативних емоційних переживань, що дорівнювало 2,9 на користь позитивних емоцій, може бути хорошим показником розквіту психічного здоров'я (*flourishing mental health*). Цей результат дає деякі діагностичні орієнтири щодо використання спостережень за емоційними переживаннями при оцінці психічного здоров'я.

Отже, під впливом позитивних емоцій завдяки ефекту розширення мисленнєвої і поведінкової активності людини, позитивні емоції можна розглядати як важливий фактор, що формує нові ресурси поведінки людини та свідчить про її *оптимальне функціонування* [221; 222].

Протягом останніх років значна кількість дослідників зосередилася на вивченні позитивних властивостей особистості й оптимального функціонування індивіда [200]. Дж. Капрара та Д. Червоне [81] отримали дані, що вказують на важливу роль оцінювання людиною себе, свого життя та майбутнього у досягненні благополуччя й успіху в різних сферах життєдіяльності індивіда. Позитивна спрямованість (*positive orientation*) особистості, яка включає в себе самооцінку, задоволеність життям і оптимізм, додатно корелює з показниками здоров'я, успішності в роботі та позитивними міжособистісними стосунками. Таким чином, позитивна спрямованість значною мірою відповідає за адаптацію людини в соціумі та певні її досягнення [200].

У проведених дослідженнях було доведено, що люди з високим рівнем вираженості почуття гумору характеризуються високим рівнем оптимізму та мають тенденцію до більшої позитивної спрямованості у житті [232].

Згідно з даними західних досліджень, позитивні кореляції почуття гумору були встановлені з такими рисами особистості як екстраверсія, впевненість у собі, внутрішній локус контролю, поленезалежність, стресостійкість, оптимізм, а негативні кореляції – з рівнем тривожності особистості [70].

За попередніми даними І. С. Домбровської [53], почуття гумору додатно корелює з рівнем соціалізованості особистості, діалогічністю свідомості, рефлексивністю і креативністю.

Р. Т. Пройєр і В. Рух [273] провели дослідження, в якому вивчався зв'язок між гелотофобією та здоровими особистісними властивостями. Виявилося, що гелотофоби мають низькі показники за такими позитивними рисами характеру як хоробрість, допитливість, надія, ентузіазм і високі показники – за рисами скромності і стриманості. Гелотофобія також негативно корелює з такою сильною рисою характеру як гумор.

Оскільки, як показано в підрозділі 1.3 даної роботи, стилі гумору поділяються на адаптивні (афіліативний і самопідтримувальний гумор) і потенційно шкідливі (агресивний і самопринизливий гумор) [250], дослідниками булла зроблена спроба визначити, чи пов'язаний обраний людиною стиль гумору з її психологічним здоров'ям. Так, на вибірці, що складалася з 759 турецьких студентів, досліджувався зв'язок обраного стилю гумору з рівнем суб'єктивного благополуччя [198]. Отримані дані показали, що студенти, які надають перевагу використанню афіліативного та самопідтримувального стилів гумору, мають вищі показники за шкалою суб'єктивного благополуччя. Таким чином, можна зробити висновок, що адаптивні стилі гумору додатно корелюють з рівнем суб'єктивного благополуччя, що свідчить про більш високі показники психологічного здоров'я.

Вищенаведені результати підтверджують дані попередніх досліджень використання гумору та психологічного благополуччя [239; 248]. Р. Мартін

разом з іншими дослідниками виявили додатну кореляцію між психологічним благополуччям та афіліативним і самопідтримувальним гумором, а також від'ємну – між самопринизливим стилем гумору та психологічним благополуччям [235; 250].

Р. З. Кіямова [89] характеризує почуття гумору як системну властивість особистості, що самоактуалізується. Базуючись на *багатовимірно-функціональному підході* О. І. Крупнова [95], дослідниця розглянула почуття гумору в єдності регуляторно-динамічних і мотиваційно-смислових характеристик, які забезпечують когнітивну здатність особистості виявляти, осмислювати і відтворювати гумор з певною емоційною реакцією відповідно до ситуації соціальної взаємодії. Вивчення почуття гумору як властивості особистості включало в себе аналіз функціональної єдності установочно-цільових, мотиваційних, когнітивних, результативних, динамічних, емоційних, регуляторних і рефлексивно-оцінних складових.

Отримані у процесі дослідження результати свідчать про те, що почуття гумору як системна властивість особистості має загальні моменти і специфічні особливості у різних за віком і рівнем самоактуалізації груп досліджуваних. Основні особливості почуття гумору у молодих людей і дорослих проявляються у зміні з дорослішанням регуляторної домінанти на мотиваційно-смислову, що призводить до зниження труднощів у прояві даної властивості і свідчить про глибоке засвоєння і присвоєння цієї властивості людиною [89].

Незалежно від віку погане володіння навичками гумору, невміння жартувати ускладнюють процеси самоактуалізації: людина неправильно орієнтується в часі і характеризується високим ступенем залежності, конформності й несамостійності, а невпевненість, тривожність і пасивність у сприйнятті і відтворенні гумору призводить до того, що вона не приймає себе такою, яка вона є.

З віком щільність зв’язку структурних компонентів почуття гумору зі змінними самоактуалізації збільшується. Добре володіння гумором у юнацькому віці сприяє самореалізації в креативній, творчій діяльності. Почуття гумору дорослих інтенсифікує самоактуалізаційні процеси, пов’язані з підтримкою, гнучкістю поведінки, самоповагою, самоприйняттям, орієнтацією в часі.

Зміна внутрішньої структури почуття гумору (втрата ролі інструментально-стильових і посилення значимості змістовно-смислових показників в його структурі) може розглядатися як умова, що забезпечує якість і повноту самоактуалізації. Почуття гумору *зрілої особистості*, що самоактуалізується, – властивість, провідну роль у структурі якої відіграють результативно-цільові показники: самоактуалізаційні процеси, пов’язані з чітким усвідомленням цілей, вираженою соціоцентричною мотивацією і високою результативністю діяльності [89].

На користь доцільності врахування особливостей реагування на гумористичні прояви оточуючих при розробці психодіагностичних процедур свідчать дані наступних дослідників. Л. О. Подкоритова [143] розглядає почуття гумору як один із діагностичних критеріїв у міжособовій взаємодії, що впливає на її прогностичний аспект. Так, на думку дослідниці, за почуттям гумору партнера по взаємодії можна визначити сферу інтересів, спрямованість і мотиваційну сферу; окремі психологічні особливості; «проблемні зони» (теми, на які людина не може та не хоче жартувати можуть вказувати на те, що їх предмет є для неї психологічно травмуючим, а отже проблемним для обговорення).

Р. С. Умярова [175; 176] описує можливості використання сміху як психологічного феномену в психотерапевтичній практиці. Розроблений автором метод сміходрами побудований на основі невербальної комунікації з використанням сміху, жестів і рухів.

Як свідчать останні дані, отримані Е. Л. Носенко та Т. М. Петренко [128], невербальні аспекти спілкування є важливим джерелом пошуку цілісних ознак особистості, а в деяких знакових жестах можна прослідкувати гумористичну конотацію. Оригінальною формою фіксації невербальної поведінки, на думку Т. В. Іванової [75], виступає рисований гумор, до психологічних переваг якого належать елемент комізму (перебільшення та загострення істотного в предметі, явищі, ситуації) й елемент невербальності (вираз у позах і жестах). Такий гумор може бути використаний в якості ефективного стимульного й ілюстративного матеріалу для розробки методик, що поліпшують сприйняття, оцінку і розуміння людини людиною, оскільки комічне полегшує засвоєння необхідних знань і оволодіння соціальними вміннями за рахунок максимального включення емоційної сфери.

На думку І. С. Домбровської [53], яка проаналізувала роль гумору та його проявів у різних контекстах психологічної практики, якщо клієнт здатний до сприйняття і створення гумору, останній використовується ним як метод розвитку особистості, саморегуляції та соціальної компетентності. При патології дослідниця розглядає зміст гумору як однозначно компенсаторний, у той час як при нормі підкреслюється його розвивальна роль.

На підставі зазначеного вище огляду сучасної літератури можна вважати практично доцільним і достатньо теоретично обґрунтованим припущення щодо зв’язку особливостей прояву гумору з оптимальністю функціонування людини як суб’єкта життєдіяльності. Однак такий висновок здебільшого базується на реконструюванні нами наявних у літературі даних під кутом зору цілей і завдань даного дослідження.

Основне обмеження більшої частини існуючих досліджень полягає у використанні кореляційних методів, що не дозволяють дослідникам визначити напрям причинно-наслідкового зв’язку між рівнем оптимальності функціонування людини і стилями та формами гумору, яким вона надає

перевагу. Саме це й зумовило значною мірою вибір предмета даної монографії.

2.2. Обґрунтування вибору методичного забезпечення емпіричного дослідження психологічних чинників прояву різних стилів і форм гумору

Теоретичний аналіз трактування поняття гумору як вищої психічної функції, розглянутого у підрозділі 1.1, і стану досліджень психологічних чинників різних стилів і форм прояву гумору, розглянутого у підрозділі 1.3 даної роботи, дозволив визначити основні напрями даного емпіричного дослідження, що передбачало вивчення особливостей прояву гумору в залежності від рівня оптимальності функціонування людини. Встановлення такого каузального зв'язку надало б можливість стверджувати доцільність орієнтації на доступні спостереженню гумористичні прояви як на засіб імпліцитної діагностики особистості.

У світлі вищезазначеного для емпіричної перевірки психологічних чинників різних стилів і форм прояву гумору було підібрано комплекс наступних методів. Для дослідження особливостей реалізації людиною гумору як вищої психічної функції було використано три засоби: 1) опитувальник ставлення до гумору та сміху «PhoPhiKat<45>», 2) «Опитувальник стилів гумору» та 3) «Шкалу використання гумору як ресурсу стресоподолання».

Опитувальник ставлення до гумору та сміху «*PhoPhiKat<45>*» В. Руха та Р. Т. Пройєра [287], адаптований О. М. Івановою з колегами [68], дає можливість оцінити міру прояву *гелотофобії*, *гелотофілії* та *катагеластицизму* (див. додаток А). Опитувальник, який до недавнього часу використовувався в клінічних умовах, складається з сорока п'яти пунктів і містить наступну інструкцію: «Запропоновані нижче твердження відносяться до Ваших почуттів, дій і сприйняття в цілому. Будь ласка, намагайтеся,

наскільки можливо, описувати Ваші звичні способи поведінки та ставлення, відмічаючи один із чотирьох варіантів відповіді: 1 – повністю не згодний; 2 – не згодний; 3 – згодний; 4 – повністю згодний». Кожне твердження оцінюється за шкалою Лікерта, сумарний бал дозволяє встановити наявність у досліджуваного легкої (*tendency or slight expression*), достатньо вираженої (*pronounced or marked expression*) або яскраво вираженої (*extreme expression*) форми гелотофобії, гелотофілії та катагеластицизму. Проведений дослідниками кореляційний аналіз показав зв'язок між гелотофілією і катагеластицизмом. Було доведено, що гелотофобія від'ємно корелює з позитивними стилями гумору (афіліативним і самопідтримувальним), а гелотофілія і катагеластицизм – додатно. При цьому гелотофілія і катагеластицизм також додатно корелюють і з негативними стилями гумору (агресивним і самопринизливим).

Для визначення особистісних переваг суб'єкта при використанні певних стилів гумору було застосовано «*Опитувальник стилів гумору*» Р. Мартіна («Humor Styles Questionnaire», HSQ) [250], адаптований О. М. Івановою з колегами [72]. Опитувальник складається з тридцяти двох тверджень (див. додаток Б) і містить шкали на кожний із чотирьох стилів гумору (*афіліативний*, *самопідтримувальний*, *агресивний* і *самопринизливий*). Кожне твердження оцінюється за шкалою Лікерта від 1 до 7. Критеріями розрізнення стилів гумору автор обрав спрямованість на власні переживання (наприклад, звернення до гумору з метою зменшення суб'єктивного негативного значення конфліктної ситуації) або налагодження стосунків з оточуючими (наприклад, для зниження напруження у міжособистісних відносинах). Кожний із двох варіантів створюваного гумору може мати два полюси вираження – позитивний і негативний.

О. М. Іванова з колегами [72] показали, що афіліативний стиль гумору корелює зі шкалами психологічного благополуччя (позитивними стосунками з іншими, екологічною майстерністю, особистісним зростанням, наявністю

мети у житті та самоприйняттям) і конструктивними та відносно конструктивними стратегіями подолання (пошуком соціальної підтримки, плануванням рішення, позитивною переоцінкою). Афіліативний гумор від'ємно корелює з аутизацією, підозрілістю і настороженістю.

Самопідтримувальний гумор позитивно корелює з такими способами копінг-поведінки як позитивна переоцінка, планування, дистанціювання. На відміну від афіліативного стилю, самопідтримувальний гумор як інтрапсихічна функція пов'язаний з дистанціюванням. Для того щоб посміятися над собою, необхідно подивитися на себе як би з боку, в той же час дистанціюючись і від неприємної ситуації, в якій опинився. Позитивні кореляції самопідтримувального гумору зі шкалами психологічного благополуччя свідчать на користь адаптивності даного стилю гумору. Самопідтримувальний стиль також негативно пов'язаний з підозрілістю і аутизацією.

Агресивний стиль гумору корелює зі шкалами дратівливості, фізичної і вербальної агресії. Неадаптивний характер агресивного гумору підтверджує також позитивна кореляція з неконструктивною конфронтаційною копінг-поведінкою (безладні імпульсивні зусилля щодо зміни ситуації).

Самопринизливий гумор позитивно корелює з дистанціюванням, що узгоджується з авторським розумінням даного стилю гумору, якщо розглядати дистанціювання як неконструктивну копінг-поведінку. Самопринизливий гумор також позитивно пов'язаний з прийняттям відповідальності та самоконтролем. Таким чином, людина, яка надає перевагу використанню самопринизливого стилю гумору, вміє тримати себе в руках, визнає свою роль у проблемній ситуації. У цьому сенсі самопринизливий гумор є неоднозначним, особливо у вітчизняній культурі. Якщо в авторській моделі самопринизливий гумор пов'язаний із захисним запереченням, низьким самоприйняттям, то отримані на російській вибірці дані, швидше, характеризують цей стиль гумору в термінах свідомості,

самоконтролю, достатньої самооцінки, що дозволяє іронізувати над собою, не стаючи при цьому предметом насмішок.

З метою оцінки свідомого використання досліджуваними почуття гумору як ресурсу подолання була застосована «*Шкала використання гумору як ресурсу стресоподолання*» Р. Мартіна («Coping Humor Scale», CHS) [252; 253], адаптована С. Ю. Скворцовим і О. О. Зайвою [159]. Опитувальник містить сім тверджень, що описують схильність людини посміхатися та сміятися за скрутних умов (див. додаток В). Кожне твердження оцінюється за шкалою Лікерта від 1 до 4. Усвідомлення людиною гумору як ресурсу психологічного подолання додатно корелює з такими шкалами шістнадцятифакторного тесту Р. Кеттелла як товариськість, емоційна стійкість і сміливість.

Ми висунули припущення, що особи, які мають високий рівень оптимальності функціонування, характеризуватимуться активним застосуванням адаптивних стилів гумору, відсутністю гелотофобії й усвідомленням ролі гумору як ресурсу стресоподолання.

Для вивчення диспозиційних (неконтекстуалізованих) особистісних рис ми обрали дві структурні моделі: трьохфакторну модель динамічних особистісних властивостей Г. Айзенка та тріаду темних рис особистості.

Для дослідження трьох широких вимірів особистості як цілісного утворення ми використали «*Особистісний опитувальник Г. Айзенка*» («Eysenck Personality Questionnaire», EPQ) [218] в адаптації О. Г. Шмельова [189]. Даний методичний інструментарій призначений для вивчення динамічних особистісних властивостей, які проявляються у ступені вираженості характеристик, що висунуті як істотні компоненти особистості: екстраверсії/інтроверсії, нейротизму та психотизму. Опитувальник складається зі 101 питання.

Перший із трьох генетично зумовлених факторів особистості – *екстраверсія/інтроверсія* – є біполярним і представляє характеристику

індивідуально-психологічного складу людини, крайні полюси якої відповідають орієнтації особистості на світ зовнішніх об'єктів (екстраверсія) чи на внутрішній суб'єктивний світ (інтроверсія). Прийнято вважати, що екстравертам властиві такі характеристики як товариськість, імпульсивність, оптимістичність, слабкий контроль над емоціями та почуттями, гнучкість у поведінці, ініціативність і високий рівень соціальної адаптації. Інтровертам, навпаки, характерні нетовариськість, замкнутість, соціальна пасивність, схильність до самоаналізу та контролю власних почуттів, а також наявність труднощів у соціальній адаптації.

Другий фактор – *нейротизм* – описує таку властивість-стан, що характеризує людину з перспективи емоційної стійкості, тривожності, рівня самоповаги. Зазначений фактор є також біполярним та утворює шкалу, на одному полюсі якої знаходиться тип людей, яким притаманні емоційна стійкість, зрілість і високий рівень адаптації, а на іншому – тип людей, які характеризуються як емоційно нестабільні, нервозні, хитливі та з ускладненнями в процесі адаптації. Нейротизм (емоційна нестійкість) являє собою континуум від нормальної афективної стабільності до її вираженої лабільності. Нейротизм не тотожний неврозу, проте в осіб із високими показниками за даною шкалою в несприятливих (наприклад, стресових) ситуаціях може розвинутися невроз.

Третій фактор – *психотизм* – є континуальним, як і нейротизм. У разі високих показників за цією шкалою можна діагностувати схильність людини до психотичних відхилень. «Психотична особистість» (не патологічна) характеризується Г. Айзенком як егоцентрична, егоїстична, байдужа, неконтактна, конфліктна. Отже, вибір даного методологічного інструментарію зумовлений його винятковістю у дослідженні особистості, оскільки особистісний опитувальник Г. Айзенка дозволяє ефективно та за досить короткий час отримати необхідні результати щодо індивідуально-психологічних відмінностей особистості, які, на наш погляд, можуть бути

психологічними чинниками, зокрема такої форми прояву гумору як гелотофобія, яка раніше вивчалась більше у клінічній практиці для діагностики патологічних відхилень.

Наступною структурною моделлю особистості, обраною нами на етапі планування емпіричного дослідження, стала *тріада темних рис особистості* (Dark Triad Traits), що складається з таких диспозиційних утворень як *макіавеллізм*, *егоїзм* і *психопатичні характеристики*. Вищеназвані риси цієї тріади дозволяють охопити особливості ставлення суб'єкта життєдіяльності до світу, оточуючих і до себе.

Сучасні дослідники [186; 192] вважають надійним інструментом виявлення макіавеллістських установок і переконань людини «*Шкалу Мак-IV*» («MACH-IV»), розроблену Р. Крісті та Ф. Гейс [206]. Дана методика була застосована у дисертаційному дослідженні в адаптації В. В. Знакова [66] і представляє собою двадцять тверджень, які досліджуваний ранжує за семибальною шкалою (від «повністю згодний» – сім балів, до «зовсім не згодний» – один бал).

Західні психологи називають *макіавеллізмом* схильність людини маніпулювати іншими людьми в міжособистісних стосунках. На думку авторів «Шкали Мак-IV», макіавеллізм являє собою психологічний синдром, що базується на поєднанні взаємопов'язаних когнітивних, мотиваційних і поведінкових характеристик. Головними психологічними складовими макіавеллізму як властивості особистості є переконання суб'єкта в тому, що при спілкуванні з іншими людьми ними можна і навіть потрібно маніпулювати. Навички маніпулювання включають в себе здатність переконувати інших, розуміти їх наміри і причини вчинків.

Як показала у своїх численних працях А. О. Русліна [65], людина з високим рівнем вираженості макіавеллізму завжди схильна демонструвати свої сильні сторони. Вона робить це незалежно від ситуацій і обставин, у яких знаходиться. У спілкуванні така особистість, найчастіше, орієнтується

тільки на себе, а не на партнера за спілкуванням. Автор дійшла висновку, що «сильний» макіавелліст, як правило, не є гнучким комунікатором, який розуміє необхідність урахування психологічних особливостей партнера. Для опису сильно вираженого типу макіавеллістської особистості використовуються наступні узагальнені психологічні характеристики: розумний, сміливий, амбітний, домінуючий, наполегливий, егоїстичний. Макіавелліст володіє такими стратегіями поведінки як конструктивна (здатна відмовляти у необґрунтованих проханнях, адекватно виражати негативні й позитивні емоції соціально-прийнятним способом, підвищувати рівень самоствердження у будь-яких ситуаціях, ініціювати спілкування) та домінантна (характеризується безумовною відмовою у виконанні необґрунтованих прохань, демонстративністю, перевагою негативних емоцій над позитивними, гіперпотребою в ініціації спілкування). Людина з низьким рівнем макіавеллізму є нерішучою, чесною, сентиментальною, надійною та піддається впливу з боку оточуючих. Характерною рисою такої людини є невміння відмовляти іншим, відстоювати свої інтереси, виражати позитивні та негативні емоції, встановлювати позитивні соціальні контакти.

У розвитку схильності людини до маніпулювання й у використанні нею маніпулятивної стратегії у спілкуванні значну роль відіграють наступні особливості її особистісної сфери: розвинені інтелектуальні здібності, егоїстичність, підозрілість, ворожість, відсутність альтруїстичних тенденцій у поведінці, низька самооцінка притаманних особистості моральних якостей. Такі суб'єкти мають можливість більш ефективно обманювати інших, у міжособистісному спілкуванні частіше застосовують лестощі й, у цілому, з більшим успіхом впливають на оточуючих.

З метою дослідження рівня сформованості наступної складової структурної моделі темної тріади особистісних рис – *егоїзму* – ми обрали методику, розроблену та адаптовану К. Муздибаєвим [124] – «*Шкалу диспозиційного егоїзму*». Дана методика складається з десяти тверджень, які

дозволяють виявити рівень сформованості егоїзму особистості як диспозиційного утворення.

Зміст поняття «егоїзм» у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» визначається наступним чином: а) тенденція поводитися лише (або значною мірою) відповідно до особистих інтересів; б) негативна риса характеру, що полягає в себелюбстві, байдужості до людей, постійному нехтуванні суспільними інтересами задля особистих інтересів [36, 896]. Базуючись на приведених визначеннях, можна зробити висновок, що егоїзм являє собою переважно негативну рису особистості, яку потрібно долати людині протягом усього життя. К. Муздибаєв [123] приводить низку наступних характеристик егоїзму як диспозиційного утворення.

1. Егоїстична особистість має надмірну індивідуалістичну спрямованість, нехтує інтересами, почуттями, гідністю, значущістю оточуючих. Мотиви корисливої особистості відображають лише її власні потреби й індивідуальні бажання, внаслідок чого егоїзм стає крайньою формою індивідуалізму. Для досягнення мети егоїсти ні в чому себе не обмежують і не зупиняються ні перед якими моральними вимогами.

2. Егоїст вільний від будь-яких зобов’язань перед іншими, що допомагає нехтувати інтересами оточуючих.

3. Прагнення до володіння, кероване надмірною потребою, спричиняє виникнення ряду негативних, багато в чому деструктивних рис і бажань (потреба обманювати, експлуатувати інших людей).

4. Притаманність егоїстичній особистості таких особистісних характеристик як несправедливість, конфліктність, деструктивність. Руйнівні схильності корисливих індивідів виявляються, принаймні, двома способами: по-перше, такі особи порушують соціальний порядок, самочинно встановлюють певну ієрархію інтересів і цінностей або виходять за рамки інституційних, моральних норм; по-друге, для досягнення цілей

використовують методи примусу та маніпуляції, що, за умови виникнення опору, призводить до конфліктів.

Описана особистісна характеристика надає уявлення про домінування позитивного чи негативного ставлення суб'єкта життєдіяльності до себе та оточуючих.

З метою дослідження *психопатичних характеристик*, які являють собою один із структурних компонентів темної тріади, була застосована шкала «*Психопатія*» з методики «*СМДО*» (модифікація тесту «MMPI»). Особистісний опитувальник «MMPI» («Minnesota Multiphasic Personality Inventory») був розроблений С. Хатуеєм і Дж. Мак-Кінлі [229]. Модифікований та адаптований Л. М. Собчик варіант опитувальника «СМДО» («Стандартизований метод дослідження особистості») використовується з метою дослідження індивідуально-психологічних відмінностей особистості [163]. Суб'єктам із вираженими психопатичними характеристиками притаманні підвищена збудливість, агресивність, експлозивність, упертість і наполегливість, схильність до бурхливих реакцій протесту й прямолінійної критики, низький рівень самоконтролю, владність, високе почуття суперництва, прагнення будь-якою ціною відстояти, виправдати свої вчинки та переконання, непередбаченість емоцій і вчинків.

Розглянуті складові тріади темних рис особистості викликають пожвавлення нашого інтересу саме з причини співвіднесеності кожного диспозиційного утворення з особливостями взаємодії з оточуючими, ставленням до власної особистості та світу в цілому.

Для подальшого виокремлення операціональних характеристик оцінки притаманності людині різних стилів і форм прояву гумору були обрані так звані «результуючі» диспозиційні утворення, зокрема інтегративні утворення – самоповага та психологічне благополуччя, а також задоволеність життям та афективність.

Жоден із проявів людини як соціального суб'єкта, жодне з її ставлень до оточуючого світу не обходиться без включення у ці процеси ставлення людини до самої себе. Саме ставлення до себе впливає на психічне здоров'я, визначає успішність взаємодії з іншими людьми. Е. Фромм [180] пише, що любов до себе виступає основою конструктивних стосунків з оточуючими та виявляється у всіх, хто здатний любити інших. Крім того, без аналізу ставлення до себе та процесу самооцінювання неможливий розвиток особистості.

І. І. Чеснокова [117] визначає самосвідомість як свідомість, спрямовану на самого себе, та виділяє наступні компоненти самосвідомості: 1) самопізнання (пізнавальний компонент), 2) самовідношення (емоційно-ціннісний компонент), 3) саморегуляція (дієво-вольовий компонент). Самооцінка виступає як результат самопізнання й емоційно-ціннісного ставлення до себе. Самоповага виступає як підсумковий вимір особи, прийняття чи неприйняття себе індивідом, позитивне або негативне ставлення до себе, що є усталеною рисою особистості. Р. Бернс [126] виділяє три значущих для розуміння природи самовідношення моменти.

1. Головну роль у розвитку ставлення до самого себе має ступінь відповідності образів реального й ідеального «Я», саме ця відповідність служить показником рівня розвитку ставлення особистості до самого себе.

2. Основним механізмом формування ставлення до самого себе є інтеріоризація ставлень значущих інших.

3. Індивід формує ставлення до себе крізь призму своєї ідентичності.

У загальному вигляді Р. Бернс визначає самовідношення як інтегральну самооцінку, що складає настанови щодо себе, має стійкий характер і характеризується різною інтенсивністю в залежності від контексту і когнітивного змісту образу «Я».

З метою дослідження самооцінки як провідного конструкту особистості було обрано «*Шкалу самоповаги Розенберга*» («Rosenberg's Self-Esteem

Scale») [32], адаптовану Д. В. Лубовським [111]. Незважаючи на те, що даний опитувальник складається лише з десяти тверджень, на які передбачені чотири варіанти відповіді: «повністю згодний», «згодний», «не згодний» та «абсолютно не згодний», він є ефективним діагностичним інструментарієм, здатним оцінити рівень самовідношення особистості. При факторному аналізі результатів дослідження за допомогою опитувальника дослідниками виявлені два незалежних фактори, що впливають на відповіді: *самоповага* і *самоприниження*. Показники, які вимірюються за допомогою даної методики, можуть бути пов'язані з депресивним станом, тривожністю, наявністю психосоматичних симптомів, активністю в спілкуванні, лідерством.

Наступним ретельно підібраним методичним інструментарієм для оцінки однієї з результуючих змінних виступила методика «*Шкали психологічного благополуччя*» К. Ріфф («Scales of Psychological Well-Being») [299], яка застосовувалася в адаптації С. В. Карсканової [86]. Методика складається з вісімдесяти чотирьох питань (чотирнадцять на кожну з шести складових психологічного благополуччя).

Психологічне благополуччя особистості як об'єкт наукового дослідження отримало широке поширення в західній психології у другій половині минулого століття. У психології немає єдиного загальновизнаного визначення поняття «психологічне благополуччя». Аналізуючи існуючі підходи, можна зробити висновок, що це поняття характеризує сферу переживань і станів, властивих здоровій особистості [139].

Серед усієї різноманітності підходів до розуміння психологічного благополуччя виділяються два основних – *гедоністичний* (від грецького слова hedone – насолода) й *евдемоністичний* (від грецького слова eudaimonia – щастя, блаженство). У рамках гедоністичного підходу психологічне благополуччя визначається через досягнення задоволення й уникнення незадоволення. При цьому задоволення розуміється не лише як

тілесне, але і як задоволення від досягнення значущих цілей. В якості найбільш загального індикатора психологічного благополуччя прибічниками цього підходу приймається «переживання щастя» або «суб'єктивне благополуччя» людини [164].

Евдемоністичний підхід розробляється переважно в рамках гуманістичної психології. З позиції даного підходу психологічне благополуччя розглядається як «повнота самореалізації людини в конкретних життєвих умовах і обставинах, знаходження «творчого синтезу» між відповідністю запитам соціального оточення і розвитком власної індивідуальності» [164, 109].

У рамках евдемоністичного підходу К. Ріфф розробила багатовимірну модель психологічного благополуччя. Відповідно з даною моделлю розроблено методичний інструментарій, який дозволяє оцінити не тільки інтегральний рівень психологічного благополуччя особистості, але й такі його складові конструкти як «*самоприйняття*», що відбиває позитивне ставлення особистості до себе та свого минулого, самоповагу та почуття задоволеності власною особистістю в цілому; «*позитивні стосунки з іншими*» – фактор, який оцінює прагнення до підтримки, доброзичливих стосунків з оточуючими; «*автономія*» (ступінь самостійності особистості); «*екологічна майстерність*» – конструкт, який визначає ставлення особистості до свого життєвого простору, прагнення його збагатити, або, навпаки, повна байдужість до нього; «*наявність мети у житті*», що відбиває світоглядні позиції людини та її життєву позицію відносно особистих цілей, прагнень і досягнень; та, врешті-решт, фактор «*особистісне зростання*», у якому втілюються основні настанови особистості щодо прагнення людини до саморозвитку, набуття та збагачення власного досвіду.

Як зазначає О. М. Знанецька, «прийняття себе суб'єктом як гідного поваги розглядається як центральна ознака психологічного здоров'я особистості, яка самоактуалізувалась, оптимально функціонує і досягла

особистісної зрілості» [131, 41]. Шкала «Позитивні стосунки з оточуючими» характеризує вкрай важливу для особистості здатність, оскільки підтримка доброзичливих стосунків розглядається в якості однієї з найважливіших умов психологічного здоров'я, оптимального функціонування особистості, як зазначають Е. Л. Носенко й І. Ф. Аршава, однією з центральних життєвих задач [129]. Шкала «Автономія» дозволяє оцінити ступінь самостійності особистості, її незалежності у власних виборах та вчинках, у можливості бути автором свого життя. Наступна шкала екологічної майстерності дозволяє оцінити здатність особистості організовувати оточуюче середовище у відповідності з її психологічними умовами життя, здатність змінювати світ навколо себе. Показники за п'ятою шкалою «Наявність мети у житті» допомагають виявити в особистості почуття спрямованості та впевненості в тому, що життя має сенс. Психологічно благополучна особистість визначається як спроможна ставити цілі та визначати власні цінності. Як зазначають зарубіжні дослідники, для особистості дуже важливо визначитись зі смислом життя, оскільки особа, яка добре усвідомлює власні цінності та смисли, легше долає складності, має більше шансів уникнути вагань і сумнівів. Конструкт «Особистісне зростання» (індивідуальне самовдосконалення) полягає у прагненні особистості до розвитку власного потенціалу.

Зазначені складові психологічного благополуччя сприяють самоактуалізації особистості, що складає передумову спроможності виявляти розвинене почуття емпатії [59; 60] та позитивне ставлення до оточуючих її людей. Такі особистості мають необхідний потенціал для виявлення любові та підтримки глибоких дружніх стосунків із людьми і спроможні досить повно ідентифікувати себе з іншими. Чим більш зрілою є особистість, тим вище у неї здатність до сприйняття оточуючих, що проявляється, перш за все, у динаміці взаємин із ними. Зріла людина відрізняється свободою від забобонів і стереотипів, здатністю до повного і диференційованого

сприйняття дійсності, зокрема інших людей. Досить важливою є і соціалізованість людини, яка у контактах з іншими стає більш відкритою та досвідченою. Людина здатна компетентно вирішувати міжособистісні суперечки та жити максимально гармонійно [61].

Обрання адекватного варіанту фіксації суб'єктивної оцінки людиною рівня загальної задоволеності/незадоволеності тим, як складається її життя зараз, звертає нас до огляду методів оцінки задоволеності життям. Серед найчастіше використовуваних методик вимірювання загальної задоволеності життям, за свідченням М. Аргайла, Р. Вінговена, Е. Дінера і Д. Канемана [172], можна назвати методику «*Шкала задоволеності життям*» («Satisfaction With Life Scale», SWLS), запропоновану Е. Дінером та ін. [157; 210]. Зазначений діагностичний інструментарій, адаптований Є. М. Осіним і Д. О. Леонтьєвим [136], пропонує респондентам, використовуючи семибальну шкалу, позначити ступінь згоди з п'ятьма запропонованими альтернативами.

Задоволеність життям виступає як суб'єктивне відображення зовнішніх умов, що фіксує комфортність або дискомфортність умов життєдіяльності та формується у зіставленні себе з реальними умовами й обставинами життя: прийняттям або неприйняттям цих умов і наявністю або відсутністю адекватного для людини способу самореалізації за цих умов [154]. У свою чергу, задоволеність життям у цілому виступає як функція задоволеності всіх реальних потреб людини [178], означуючи для суб'єкта (за Л. І. Божович) ступінь узгодженості його відносин з середовищем [22].

Дослідження позитивної та негативної афективності особистості як суб'єкта життєдіяльності проводилося за допомогою методики «*Моментальний тест на позитивну та негативну афективність*» («Positive and Negative Affect Schedule», PANAS) Д. Уотсона, Л. Е. Кларк і А. Теллегена [157; 270] в адаптації Є. М. Осіна [137].

Автори методики [319] використовували термін «афект» аналогічно англійському «affect» для позначення емоційного стану або емоційної реакції в принципі, на відміну від більш вузького поняття «стан афекту», що описує короткочасну й інтенсивну емоцію. С. Л. Рубінштейн також використовував терміни «емоційні» й «афективні» як рівнозначні: «… трехчленное деление психических явлений на интеллектуальные, эмоциональные и волевые не может быть удержано. Первичным, основным является двухчленное деление психических процессов на интеллектуальные и аффективные» [153, 269].

Д. Уотсон, Л. Е. Кларк і А. Теллеген [319] визначають високий рівень позитивного афекту (ПА) як стан приємної залученості, високої енергійності та повної концентрації на противагу нудьзі та млявості (низький ПА). Високий рівень негативного афекту (НА) вони визначають як стан неприємної залученості (різної за змістом – це може бути гнів, відраза, презирство, провина, страх, дратівливість), страждання, що суб'єктивно переживається, на противагу спокою та безтурботності (низький НА). Вимірювання позитивного та негативного афекту відображають емоційні стани, однак пов'язані і з особистісними рисами, які відповідають стійким індивідуальним розбіжностям у схильності до емоційних реакцій того чи іншого типу. За даними численних досліджень, показники негативного афекту корелюють з переживанням стресу і труднощами його подолання, з частотою неприємних подій у житті, нейротизмом [319]. У свою чергу, показники позитивного афекту корелюють з частотою приємних подій, екстраверсією, соціальною активністю, наявністю близьких стосунків, а також з показниками релігійності та духовності [320].

Методика «Моментальний тест на позитивну та негативну афективність» представляє собою шкалу різних станів та емоцій. Досліджуваним пропонується оцінити за п'ятибальною шкалою ступінь відповідності свого стану за кожним із наведених визначень на момент їх

опитування. Аналіз даних відбувається засобом встановлення домінування позитивних чи негативних афектів.

Для діагностики вираженості позитивних ресурсів особистості ми обрали новітню методику сучасної позитивної психології «*Цінності-у-дії*» («Values-in-Action Inventory of Strengths», VIA-IS), розроблену М. Селігманом і К. Петерсоном [260], яка була перекладена з англійської мови на українську у 2009 році професором Е. Л. Носенко і доцентом Л. І. Байсарою на базі Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара та адаптована в дисертації Н. В. Грисенко [46]. Основні наслідкові результати позитивності ставлення особистості передбачалося оцінювати шляхом встановлення ієрархії цінностей, дотримання яких у життєдіяльності суб'єкта призводить до формування сильних рис характеру людини (*character strengths*). Автори методики, проаналізувавши цінності всіх народів світу, виокремили шість базових позитивних цінностей, які виявилися універсальними для різних релігій, філософій і культур. Навколо кожної з цінностей згруповано від трьох до п'яти сильних рис характеру, що формуються завдяки дотримуванню цих цінностей (див. таблицю 2.1).

Таблиця 2.1

Позитивні цінності та властивості особистості за методикою «Цінності-у-дії»

Цінності	Відповідні сильні риси характеру
Мудрість	Креативність, допитливість, відкритість досвіду, любов до пізнання, відчуття перспективи
Сміливість	Хоробрість, наполегливість, чесність, ентузіазм
Гуманність	Любов, доброта, соціальний інтелект
Справедливість	Громадянськість, справедливе ставлення до оточуючих, лідерство
Поміркованість	Вибачливість, скромність, стриманість, саморегуляція
Трансцендентність	Цінування краси і видатних досягнень, вдячність, надія, гумор, духовність

Ці шість позитивних чеснот, або цінностей укупі утворюють *позитивний характер*, що розглядається як багатовимірний конструкт, який включає в себе сукупність позитивних рис, що проявляються в думках, емоціях і поведінці індивіда [260].

Треба зазначити, що людина, яка живе за принципом «тут і тепер», повноцінно відчуває кожен момент власної життєвої активності, є гнучкою, адаптованою, здатною відчувати радість соціального спілкування. Вона є психологічно благополучною, характеризується високим рівнем автономії, не чекає схвалення або оцінки себе з боку інших, відчуває незалежність і свободу, має відчуття самоконтролю, здатності керувати собою.

У третьому розділі монографії на основі проведеного емпіричного дослідження ми проаналізуємо достовірність висунутих нами гіпотез щодо наявності зв'язку між рівнем оптимальності функціонування особистості та різними стилями й формами прояву гумору.

Висновки до другого розділу

Застосування у психологічних дослідженнях постнекласичної парадигми, характерної для сучасного етапу розвитку науки, дозволяє розглядати особистість як активного суб'єкта, який не стільки піддається формуванню ззовні або зсередини заздалегідь закладеними програмами, скільки є самодетермінованим, тобто здійснює діяльність у відносній свободі від заданих умов цієї діяльності – як зовнішніх, так і внутрішніх, під якими маються на увазі біологічні, зокрема тілесні, передумови, а також потреби, характер та інші стійкі психологічні структури [101; 182]. Настав новий етап розвитку психології особистості, у межах якого ідентифіковано завдання розкрити особистісний потенціал як інтегральну характеристику рівня особистісної зрілості, наявності психологічного здоров'я й оптимального функціонування людини.

У межах інтегративного підходу до дослідження особистісної ідентичності сучасні зарубіжні дослідники в галузі психології особистості розглядають коло конструктів, у термінах яких особистість описується більш широко і цілісно, ніж за допомогою диспозиційних рис, що характеризують її окремі (невзаємопов'язані) аспекти. Саме до таких конструктів належить система позитивних (сильних) рис характеру, новим методологічним і теоретичним контекстом вивчення яких стала позитивна психологія, що має предметом дослідження ті психологічні феномени, які роблять життя людини гідним того, щоб жити (worthwhile living) [260].

Позитивні психологи запропонували розглядати готовність людини до виявлення почуття гумору і позитивне реагування на гумористичні прояви оточуючих як одну з ознак сильних особистісних властивостей, наявність яких дає підстави вважати, що аналіз особливостей розбіжностей у стилях і формах прояву гумору може бути використаний для імпліцитної діагностики оптимального функціонування та психологічного здоров'я людини, адже позитивні властивості особистості і дотримування людиною позитивних цінностей вважається позитивними психологами важливою передумовою психологічного, суб'єктивного, соціального благополуччя, які і зумовлюють психологічне здоров'я людини і можуть слугувати ознаками його наявності у суб'єкта.

Проведений гіпотетико-дедуктивний аналіз із метою виокремлення операціональних характеристик оцінки притаманності людині різних стилів і форм прояву гумору для здійснення імпліцитної діагностики оптимального функціонування людини дозволив сформулювати наступні гіпотетичні припущення.

1. Особи, яких можна охарактеризувати як таких, що *оптимально функціонують* і відчувають себе суб'єктивно та психологічно благополучними завдяки, зокрема, дотримуванню позитивних цінностей, надають перевагу використанню *афіліативного* та *самопідтримувального*

стилів гумору, а також не відчувають страху виступати об'єктами гумору (інколи навіть демонструють задоволення в ситуаціях доброзичливого підтрунювання над ними з боку оточуючих).

2. Суб'єкти, що мають високі показники за шкалами макіавеллізму, егоїзму та психопатичних проявів як складових темної тріади рис, яких можна охарактеризувати як «*негативно функціонуючих*», що мають більш низькі показники за мірою притаманності позитивних особистісних рис і цінностей, за нашою гіпотезою, більш схильні використовувати *агресивний* і *самопринизливий гумор*, демонструвати *гелотофобічні* прояви та активно шукати можливостей глузування з інших людей.

3. Емоційно стійкі екстраверти з низьким рівнем психотизму надаватимуть перевагу використанню адаптивних стилів гумору (*афіліативного* та *самопідтримувального гумору*), їм буде притаманна схильність до *гелотофілії*. Натомість, інтроверти, які мають більш високі показники за нейротизмом і психотизмом, використовуватимуть потенційно шкідливі стилі гумору (*агресивний* і *самопринизливий*) і характеризуватимуться вираженою *гелотофобією*.

4. За нашою гіпотезою, ознаки *негативної афективності* (психотизм, нейротизм, негативна афективність) впливатимуть на особливості реалізації гумору як вищої психічної функції у таких аспектах: особи з більш високими показниками за зазначеними якостями демонструватимуть більш виражену тенденцію використовувати *дезадаптивні стилі гумору* і характеризуватимуться наявністю *гелотофобії* у порівнянні з особами, яким властиві ознаки позитивної афективності.

5. Ми припустили також, що усвідомлення ролі почуття гумору як ресурсу психологічного подолання є свідченням, у цілому, більш успішного функціонування людини як суб'єкта життєдіяльності, більш повного прийняття та розуміння себе, своїх прагнень і спонукань. Особи, які усвідомлюють роль гумору як ресурсу стресоподолання, надають перевагу

конструктивним стилям гумору (*афіліативному* і *самопідтримувальному*) і характеризуються наявністю *гелотофілії*, на відміну від осіб, які використовують почуття гумору з іншою метою (наприклад, для психологічного захисту або здобуття уваги оточуючих).

З метою перевірки висунутих емпіричних гіпотез було застосовано детально розглянутий у підрозділі 2.2 діагностичний інструментарій, що дав змогу об’єктивно дослідити закономірності зв’язку різних стилів і форм прояву гумору з особистісними характеристиками й обґрунтувати можливість застосування гумору як аспекту імпліцитної діагностики особистості.

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ РІЗНИХ СТИЛІВ І ФОРМ ПРОЯВУ ГУМОРУ

3.1. Цілі, завдання, гіпотези та загальна схема організації емпіричного дослідження

Емпіричне дослідження психологічних чинників різних стилів і форм прояву гумору мало на *меті* перевірку наявності глибинного каузального зв'язку між рівнем оптимальності функціонування особистості та наданням нею переваг тим чи іншим стилям і формам прояву гумору. Для досягнення цієї мети необхідно було вирішити наступні *завдання*.

1. Підібрати методичне забезпечення для виокремлення операціональних характеристик оцінки притаманності людині різних стилів і форм прояву гумору.

2. Розробити план квазіексперименту для кількох нееквівалентних груп із застосуванням в якості аналога незалежної змінної показників рівнів оптимальності функціонування особистості, операціоналізованих у термінах розбіжностей між рівнями сформованості як стійких особистісних рис, так і загальнолюдських позитивних цінностей і відповідних їм сильних властивостей характеру, а також показників психологічного благополуччя, самоповаги та задоволеності життям.

3. Статистично оцінити рівень достовірності розбіжностей у показниках емпірично виявлених стилів і форм прояву гумору як зумовлених визначеним вище комплексом ознак оптимальності функціонування особистості.

При доборі методичних засобів для операціоналізації виявлення стилів і форм гумору з метою здійснення імпліцитної діагностики оптимального

функціонування людини ми звернулись до методологічних положень відносно того, що особистість із позитивною спрямованістю умовно можна охарактеризувати як таку, що функціонує у відповідності з еволюційно доцільними вимогами. Згідно з цим положенням ми обрали для операціоналізації ознак особистості, що функціонує оптимально, показники рівнів суб'єктивного та психологічного благополуччя, самоповаги, а також рівнів сформованості її позитивних цінностей.

Експериментальні *гіпотези* дослідження базувались на наступних твердженнях.

1. Якщо розглядати гумор як «силу характеру», що формується завдяки дотримуванню чесноти «трансцендентність», то індивіди з високим рівнем сформованості позитивних цінностей будуть переважно застосовувати адаптивні (афіліативний і самопідтримувальний) стилі гумору та толерантно ставитись до ситуацій доброзичливого гумору, спрямованого на них, тобто не переживатимуть гелотофобію.

2. Якщо трактувати гумор у якості емоційно сильної властивості особистості, визнаючи вірогідність «розщеплення», мінливості особистості, виявлення себе в різних «іпостасях» у залежності від інших ознак особистості, зокрема стійких ознак емоційності в структурі особистості, які опосередковують формування таких сильних рис характеру, як ентузіазм, надія, хоробрість і любов, можна очікувати вірогідність використання *всіх* чотирьох стилів гумору та різних форм прояву гумору (гелотофілії, катагеластицизму у поєднанні з відсутністю гелотофобії).

3. Якщо людина має високі показники за шкалами психологічного благополуччя, самоповаги та задоволеності життям, вона усвідомлюватиме роль почуття гумору як ресурсу психологічного подолання, а також надаватиме перевагу використанню конструктивних стилів гумору та характеризуватиметься відсутністю гелотофобії.

4. Якщо суб'єктам притаманні «темні» риси особистості, то вони демонструватимуть ознаки *негативної афективності* та гелотофобічні прояви.

Доведення наявності статистично значущих розбіжностей між групами досліджуваних, які відносяться до кластерів із різними рівнями оптимальності функціонування, операціоналізованими у термінах розглянутих вище ознак, можна було б розглядати як підтвердження гіпотези про детермінованість вибору стилів і форм прояву гумору психологічними особистісними характеристиками. Отже, *незалежною багатовимірною змінною* у проведеному нами квазіекспериментальному дослідженні було обрано рівень оптимальності функціонування особистості, а *залежними змінними* – різні стилі та форми прояву гумору як потенційні імпліцитні ознаки доброчинності особистості.

Обґрунтування формування вибірки. Загальна кількість досліджуваних склала 125 осіб: 30 студентів технічних спеціальностей денного відділення Дніпропетровського державного аграрного університету віком від 19 до 25 років, 63 студенти гуманітарних спеціальностей денного відділення Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара віком від 18 до 23 років, 32 особи віком від 22 до 61 року різних професій, які вже мають вищу освіту.

Досліджувані проявили прагнення до співпраці та саморозкриття, слід зазначити наявність високого рівня вмотивованості з метою самоаналізу та бажання отримати зворотній зв'язок щодо інформації про їхню особистість.

Організація та проведення дослідження. Емпіричне дослідження в рамках даної роботи проводилось у декілька етапів протягом 2010-2011 років.

На *першому етапі* 125 досліджуваних (40 чоловіків, 85 жінок віком від 18 до 61 року) заповнили методики діагностики вираженості ознак наявності у них диспозиційних ресурсів оптимального функціонування.

Відповідно до теоретично обґрунтованих уявлень про психологічні чинники різних стилів і форм прояву гумору особистості було підібрано декілька груп методик, детально розглянутих у підрозділі 2.2: опитувальник позитивних цінностей і рис характеру «Цінності-у-дії», «Шкали психологічного благополуччя», «Шкалу самоповаги Розенберга», «Особистісний опитувальник Г. Айзенка», «Шкалу Мак-IV», «Шкалу диспозиційного егоїзму», шкалу «Психопатія» методики «СМДО», «Шкалу задоволеності життям» і «Моментальний тест на позитивну та негативну афективність».

На *другому етапі* досліджувані заповнили наступні методики діагностики особливостей реалізації гумору як вищої психічної функції: опитувальник ставлення до гумору та сміху «PhoPhiKat<45>», «Опитувальник стилів гумору» та «Шкалу використання гумору як ресурсу стресоподолання».

З метою підтвердження адекватності підходу до формування вибірки досліджуваних та виокремлення двох груп із різними рівнями індивідуальних особистісних характеристик оптимальності функціонування було проведено порівняння відповідних кількісних результатів, отриманих за допомогою зазначеного у другому розділі методологічного інструментарію.

На *третьому етапі* дослідження було здійснено математико-статистичний аналіз отриманих емпіричних даних (множинний регресійний аналіз для дослідження залежності однієї залежної змінної від декількох пояснюючих змінних, кластерний аналіз (алгоритм К-середніх) для забезпечення нееквівалентності груп у квазіексперименті, встановлення кореляційних зв’язків (критерій r-Пірсона), встановлення достовірності розбіжностей між кластерами за критерієм t-Стьюдента; статистичний аналіз даних проводився з використанням програми IBM SPSS Statistics 20), їх узагальнення та систематизацію, зроблено висновки щодо інформативності обраного підходу до дослідження психологічних чинників різних стилів і

форм прояву гумору особистості та намічено перспективи подальших досліджень подібного спрямування.

Використання у дослідженні методу квазіексперименту для нееквівалентних груп дозволило встановити причинно-наслідкові зв'язки між індивідуально-психологічними відмінностями особистості та стилями й формами прояву гумору, яким вона надає перевагу.

Дослідження передбачало забезпечення можливості порівняння особливостей використання різних стилів і форм прояву гумору групами осіб, які статистично значуще відрізняються за обраними стійкими індивідуально-психологічними та особистісними властивостями. У підрозділі 3.2 викладено основні результати емпіричного дослідження психологічних чинників різних стилів і форм прояву гумору для здійснення імпліцитної діагностики оптимальності функціонування людини, які дозволили підтвердити гіпотези дослідження.

3.2. Результати емпіричного дослідження психологічних чинників різних стилів і форм прояву гумору, їх аналіз та інтерпретація

Зведену таблицю з сирими балами запропонованих методик, що було здобуто в ході дослідження, представлено в додатку Д. Додаток Г надає інформацію щодо анкетних даних досліджуваних.

Підсумкові результати використання досліджуваними опитувальника ставлення до гумору та сміху «PhoPhiKat<45>» продемонстрували наявність розбіжностей у показниках форм прояву гумору серед представників чоловічої та жіночої статі (див. таблицю 3.1).

Таблиця 3.1

Відсоткове співвідношення досліджуваних із наявністю різних форм прояву гумору серед чоловіків і жінок

Групи досліджуваних	Форми прояву гумору		
	Гелотофобія	Гелотофілія	Катагеластицизм
Чоловіки (N=40)	40 %	30 %	47,5 %
Жінки (N=85)	8,2 %	22,4 %	25,9 %

У порівнянні з жінками більший відсоток чоловіків характеризується наявністю всіх трьох форм прояву гумору. Статистично значущі розбіжності показано в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Розбіжності в показниках форм прояву гумору серед чоловіків і жінок

Групи досліджуваних	Середні арифметичні значення показників форм прояву гумору		
	Гелотофобія	Гелотофілія	Катагеластицизм
Чоловіки (N=40)	34,2	35,28	36,93
Жінки (N=85)	30,52	33,04	34,47
Значущість розбіжностей за t-критерієм Стьюдента (при $p<0,01$)			
	2,7	Не значущі	2,1*

* розбіжності значущі при $p<0,05$

На підставі даних, що містяться в таблиці 3.2, можна говорити про наявність значущих відмінностей між показниками гелотофобії та катагеластицизму, які є вищими у чоловіків. Попередніми дослідниками [298], навпаки, було зафіксовано відсутність статевих розбіжностей між показниками різних форм прояву гумору.

На початковому етапі дослідження було перевірено наявність кореляційного зв’язку між різними стилями (афіліативним, самопідтримувальним, агресивним і самопринизливим) та формами прояву (гелотофобією, гелотофілією та катагеластицизмом) гумору.

Розглянемо таблицю 3.3, у якій представлено дані щодо характеру зв’язку між різними стилями і формами прояву гумору.

Таблиця 3.3

Значення коефіцієнтів кореляції
між різними стилями й формами прояву гумору

		Стилі гумору				Форми прояву гумору		
		Афіліативний	Самопідтримувальний	Агресивний	Самопринизливий	Гелотофобія	Гелотофілія	Катагеластицизм
Стилі гумору	Афіліативний		0,4114	0,3438	0,0977	-0,4887	0,2673	0,2038
			p=,000	p=,000	p=,279	p=,000	p=,003	p=,023
	Самопідтримувальний	0,4114		0,143	0,1791	-0,3854	0,2583	0,0814
		p=,000		p=,112	p=,046	p=,000	p=,004	p=,367
	Агресивний	0,3438	0,143		0,2606	-0,1666	0,3688	0,6202
		p=,000	p=,112		p=,003	p=,063	p=,000	p=,000
	Самопринизливий	0,0977	0,1791	0,2606		0,1013	0,4119	0,2508
		p=,279	p=,046	p=,003		p=,261	p=,000	p=,005
Форми прояву гумору	Гелотофобія	-0,4887	-0,3854	-0,1666	0,1013		0,0753	0,1334
		p=,000	p=,000	p=,063	p=,261		p=,404	p=,138
	Гелотофілія	0,2673	0,2583	0,3688	0,4119	0,0753		0,5889
		p=,003	p=,004	p=,000	p=,000	p=,404		p=,000
	Катагеластицизм	0,2038	0,0814	0,6202	0,2508	0,1334	0,5889	
		p=,023	p=,367	p=,000	p=,005	p=,138	p=,000	

Як видно з наведених даних, афіліативний і самопринизливий стилі гумору додатно корелюють із самопідтримувальним та агресивним гумором. Було виявлено негативні кореляції між гелотофобією та адаптивними стилями гумору. Гелотофілія і катагеластицизм додатно корелюють між собою, а також з афіліативним, агресивним і самопринизливим стилями гумору. Окрім цього, гелотофілія додатно корелює із самопідтримувальним гумором.

Перевірка характеру кореляційних зв’язків між різними стилями й формами прояву гумору дозволила виявити їх повну узгодженість з даними попередніх дослідників проблеми [118] і продемонструвати у такий спосіб існування додатних кореляцій між афіліативним і самопідтримувальним стилями гумору, з одного боку, і між агресивним і самопринизливим гумором, з іншого. Такі дані свідчать про те, що виокремлено два адаптивних і два потенційно дезадаптивних стилі гумору, які мають тенденцію до коваріації, хоча і розрізняються концептуально.

Крім того, встановлений факт додатного кореляційного зв’язку афіліативного стилю гумору з агресивним свідчить про те, що обидва стилі можуть застосовуватись для налагодження стосунків з оточуючими, тобто обслуговувати адаптаційні зусилля.

Виявлену додатну кореляцію між самопідтримувальним і самопринизливим стилями гумору можна пояснити тим, що інколи останній використовується людиною для цілей афіліації [248], тобто для того, щоб бути прийнятим у певне соціальне оточення. При цьому за допомогою такого варіанту застосування самопринизливого гумору як афіліативного людина може успішно вирішувати завдання соціальної взаємодії, не спричиняючи негативного впливу на самооцінку.

Між гелотофобією та катагеластицизмом не виявлено зв’язків. Ці дані вказують на те, що деякі гелотофоби здатні глузувати з інших людей, розуміючи, як болісно це може бути сприйнято об’єктом їх глузування. Тому катагеластицизм можна вважати свідченням наявності в людини певного внутрішнього конфлікту, незадоволення з приводу ставлення до них оточуючих, вразливого «его».

Той факт, що гелотофілія додатно корелює з катагеластицизмом, підтримує вірогідність сформульованого вище припущення. Особи, що характеризуються наявністю гелотофілії, можуть виступати не тільки об’єктами, а й агентами ініціювання гумору по відношенню до оточуючих.

Цілком зрозумілими є від'ємні кореляційні зв'язки між гелотофобією та адаптивними стилями гумору, оскільки люди, які страждають від гелотофобії, не здатні оцінити переваги сміху в ситуаціях міжособистісного спілкування, в них виникає жах перед можливістю опинитися в ситуації об'єкта глузування, або вони мають вразливу самооцінку [165]. Особи ж, які надають перевагу застосуванню афіліативного та самопідтримувального стилів гумору, навпаки, мають на меті підвищення групової згуртованості, покращення міжособистісних стосунків, прагнуть підтримувати власний оптимістичний погляд на світ у цілому і допомагати в цьому іншим.

Гелотофілія, як встановлено, додатно корелює з усіма стилями гумору, тому що суб'єкти, які, на відміну від гелотофобів, отримують задоволення, виступаючи об'єктами гумору, інтерпретують сміх (викликаний використанням будь-якого з чотирьох стилів гумору) як знак позитивної оцінки себе оточуючими [286].

Як відомо з літератури, катагеластицисти активно шукають і насолоджуються перебуванням у ситуаціях, у яких вони можуть глузувати з інших людей, підвищуючи у такий спосіб власну інтелектуальну компетентність. Можливо тому катагеластицизм додатно корелює майже з усіма стилями гумору (афіліативним, агресивним і самопринизливим). За даними одного з досліджень стосовно взаємовідносин між стилями й формами прояву гумору [302], високі бали за шкалою катагеластицизму корелювали з більшим рівнем задоволення від агресивного гумору.

Далі нами було перевірено наявність кореляційного зв'язку між рівнями сформованості всіх сильних рис характеру та різними стилями й формами прояву гумору.

Розглянемо таблицю 3.4, у якій представлено дані щодо характеру зв'язку між різними стилями і формами прояву гумору та рівнями сформованості сильних рис характеру, що входять до складу позитивної цінності «Мудрість», за методикою «Цінності-у-дії».

Таблиця 3.4

Значення коефіцієнтів кореляції між стилями й формами прояву гумору та складовими цінності «Мудрість»

Сильні риси характеру	Стилі гумору				Форми прояву гумору		
	Афіліативний	Самопідтримувальний	Агресивний	Самопринизливий	Гелотофобія	Гелотофілія	Катагеластицизм
Креативність	0,1079	0,1112	0,0513	0,0164	-0,1021	0,002	0,0465
	p=,231	p=,217	p=,570	p=,856	p=,257	p=,982	p=,607
Допитливість	0,3365	0,2891	-0,0348	0,0344	-0,364	0,1059	-0,0666
	p=,000	p=,001	p=,700	p=,703	p=,000	p=,240	p=,461
Відкритість досвіду	0,2674	0,2393	0,0219	-0,08	-0,4163	0,0126	0,0067
	p=,003	p=,007	p=,809	p=,375	p=,000	p=,889	p=,941
Любов до пізнання	0,0359	0,033	-0,1413	-0,007	-0,2514	-0,1028	-0,2013
	p=,691	p=,714	p=,116	p=,938	p=,005	p=,254	p=,024
Відчуття перспективи	0,2778	0,2287	-0,026	-0,1374	-0,3774	-0,1409	-0,0282
	p=,002	p=,010	p=,773	p=,127	p=,000	p=,117	p=,755

Як видно з таблиці 3.4, встановлено значущий додатний кореляційний зв’язок адаптивних стилів гумору (афіліативного та самопідтримувального) з такими сильними рисами характеру, як допитливість, відкритість досвіду та відчуття перспективи. Гелотофобія від’ємно корелює з усіма складовими цінності «Мудрість», окрім креативності, а катагеластицизм – з любов’ю до пізнання. Неадаптивні стилі гумору, рівно як і гелотофілія, не мають значущих кореляційних зв’язків з позитивними рисами особистості.

У таблиці 3.5 наведено дані щодо характеру зв’язку між різними стилями і формами прояву гумору та рівнями сформованості сильних рис характеру, що входять до складу позитивної цінності «Сміливість».

Таблиця 3.5

Значення коефіцієнтів кореляції між стилями й формами прояву гумору та складовими цінності «Сміливість»

Сильні риси характеру	Стилі гумору				Форми прояву гумору		
	Афіліативний	Самопідтримувальний	Агресивний	Самопринизливий	Гелотофобія	Гелотофілія	Катагеластицизм
Хоробрість	0,3602	0,3599	0,1619	-0,0556	-0,3337	0,0819	0,0693
	p=,000	p=,000	p=,071	p=,538	p=,000	p=,364	p=,442
Наполегливість	0,2883	0,1879	0,0391	-0,0213	-0,1467	0,1649	0,1204
	p=,001	p=,036	p=,665	p=,814	p=,102	p=,066	p=,181
Чесність	0,297	0,199	0,0212	0,0005	-0,21	0,1087	-0,0097
	p=,001	p=,026	p=,814	p=,996	p=,019	p=,228	p=,914
Ентузіазм	0,414	0,2557	0,1549	0,0983	-0,403	0,2472	0,1336
	p=,000	p=,004	p=,085	p=,275	p=,000	p=,005	p=,138

Дані, представлені в таблиці 3.5, свідчать про наявність значущого додатного кореляційного зв'язку адаптивних стилів гумору з усіма складовими цінності «Сміливість». Гелотофобія від'ємно корелює з хоробрістю, чесністю та ентузіазмом. Гелотофілія має значущий додатний кореляційний зв'язок з ентузіазмом. Зафіксовано відсутність значущих кореляційних зв'язків неконструктивних стилів гумору та катагеластицизму з сильними рисами особистості.

Дані щодо наявності зв'язку між різними стилями і формами прояву гумору та рівнями сформованості сильних рис характеру, які входять до складу позитивної цінності «Гуманність», наведені в таблиці 3.6.

Таблиця 3.6

Значення коефіцієнтів кореляції між стилями й формами прояву гумору та складовими цінності «Гуманність»

Сильні риси характеру	Стилі гумору				Форми прояву гумору		
	Афіліативний	Самопідтримувальний	Агресивний	Самопринизливий	Гелотофобія	Гелотофілія	Катагеластицизм
Любов	0,4553	0,2092	0,1329	0,0064	-0,3333	0,1561	0,1224
	p=,000	p=,019	p=,139	p=,943	p=,000	p=,082	p=,174
Доброта	0,3814	0,2287	-0,0174	-0,0227	-0,2863	0,1122	-0,0475
	p=,000	p=,010	p=,847	p=,802	p=,001	p=,213	p=,599
Соціальний інтелект	0,4056	0,2761	0,1072	-0,1521	-0,3642	0,0461	0,078
	p=,000	p=,002	p=,234	p=,090	p=,000	p=,610	p=,387

Як видно з наведених даних, конструктивні стилі гумору додатно корелюють з усіма складовими цінності «Гуманність», у той час як гелотофобія – від'ємно. Характер кореляцій зберігається практично однотипним для всіх інших чеснот, окрім цінності «Поміркованість».

Таблиця 3.7 демонструє дані щодо наявності зв'язку між різними стилями і формами прояву гумору та рівнями сформованості сильних рис характеру, що входять до складу позитивної цінності «Справедливість».

Таблиця 3.7

Значення коефіцієнтів кореляції між стилями й формами прояву гумору та складовими цінності «Справедливість»

Сильні риси характеру	Стилі гумору				Форми прояву гумору		
	Афіліативний	Самопідтримувальний	Агресивний	Самопринизливий	Гелотофобія	Гелотофілія	Катагеластицизм
Громадянськість	0,1233	0,0441	-0,0546	0,162	0,0614	0,3218	0,0215
	p=,171	p=,625	p=,545	p=,071	p=,496	p=,000	p=,812
Справедливе ставлення до оточуючих	0,2463	0,2094	-0,1888	0,0899	-0,1715	0,1542	-0,1883
	p=,006	p=,019	p=,035	p=,319	p=,056	p=,086	p=,035
Лідерство	0,3826	0,2407	0,0651	0,0497	-0,1956	0,1988	0,0348
	p=,000	p=,007	p=,471	p=,582	p=,029	p=,026	p=,700

Як представлено в таблиці 3.7, афіліативний і самопідтримувальний стилі гумору додатно корелюють зі справедливим ставленням до оточуючих і лідерством. Встановлено значущий додатний кореляційний зв'язок гелотофілії з громадянськістю та лідерством. Гелотофобія від'ємно корелює з лідерством, а катагеластицизм – зі справедливим ставленням до оточуючих.

Дані щодо наявності зв'язку між різними стилями і формами прояву гумору та рівнями сформованості сильних рис характеру, які входять до складу позитивної цінності «Трансцендентність», наведені в таблиці 3.8.

Таблиця 3.8

Значення коефіцієнтів кореляції між стилями й формами прояву гумору та складовими цінності «Трансцендентність»

Сильні риси характеру	Стилі гумору				Форми прояву гумору		
	Афіліативний	Самопідтримувальний	Агресивний	Самопринизливий	Гелотофобія	Гелотофілія	Катагеластицизм
Цінування краси і видатних досягнень	0,0072	0,0905	-0,1483	-0,085	-0,1086	-0,0873	-0,1563
	p=,937	p=,315	p=,099	p=,346	p=,228	p=,333	p=,082
Вдячність	0,3587	0,1842	-0,0417	0,0147	-0,3729	0,0967	-0,0354
	p=,000	p=,040	p=,644	p=,871	p=,000	p=,283	p=,695
Надія	0,4601	0,2787	0,1495	0,068	-0,3872	0,2187	0,1762
	p=,000	p=,002	p=,096	p=,451	p=,000	p=,014	p=,049
Гумор	0,6099	0,4185	0,2322	0,024	-0,4462	0,2511	0,1977
	p=,000	p=,000	p=,009	p=,790	p=,000	p=,005	p=,027
Духовність	0,1414	0,0183	-0,0532	0,0616	-0,151	0,0698	-0,017
	p=,116	p=,840	p=,556	p=,495	p=,093	p=,439	p=,850

Як видно з наведених даних, адаптивні стилі гумору додатно корелюють із вдячністю, надією та гумором, у той час як гелотофобія від'ємно корелює з цими сильними рисами характеру людини. Агресивний гумор, гелотофілія та катагеластицизм мають значущий додатний кореляційний зв'язок з гумором.

Про правомірність висунутих нами гіпотез щодо наявності зв'язку між особистісними характеристиками і диспозиційними утвореннями та наданням переваги певним стилям і формам прояву гумору свідчать, зокрема,

дані про характер кореляцій між сильними рисами характеру, що формуються під впливом позитивної чесноти «Поміркованість», і різними стилями й формами прояву гумору (див. таблицю 3.9).

Таблиця 3.9

Значення коефіцієнтів кореляції між стилями й формами прояву гумору та складовими цінності «Поміркованість»

Сильні риси характеру	Стилі гумору				Форми прояву гумору		
	Афіліативний	Самопідтримувальний	Агресивний	Самопринизливий	Гелотофобія	Гелотофілія	Катагеластицизм
Вибачливість	0,1629	0,1638	-0,1099	0,0831	-0,0814	0,0669	-0,1525
	p=,069	p=,068	p=,223	p=,357	p=,367	p=,459	p=,089
Скромність	-0,1142	-0,0678	-0,2143	0,0133	0,2315	-0,0416	-0,2069
	p=,205	p=,453	p=,016	p=,883	p=,009	p=,645	p=,021
Стриманість	0,041	0,046	-0,2336	-0,0579	-0,0196	-0,0158	-0,257
	p=,650	p=,611	p=,009	p=,521	p=,828	p=,861	p=,004
Саморегуляція	-0,0053	0,0653	-0,2276	-0,0723	0,0332	0,0032	-0,2459
	p=,953	p=,470	p=,011	p=,423	p=,713	p=,972	p=,006

Дані, представлені в таблиці 3.9, свідчать про наявність значущого від'ємного кореляційного зв'язку агресивного стилю гумору та катагеластицизму зі скромністю, стриманістю і саморегуляцією. Гелотофобія, навпаки, додатно корелює зі скромністю. Зафіксовано відсутність значущих кореляційних зв'язків адаптивних стилів гумору, самопринизливого гумору та гелотофілії зі складовими цінності «Поміркованість».

Згідно з обґрунтованим нами у другому розділі припущенням щодо можливості діагностики оптимально функціонуючої особистості за

допомогою аналізу особливостей реалізації нею гумору як вищої психічної функції, ми емпірично перевірили вірогідність зумовлення різних стилів і форм прояву гумору особистісними чинниками, зокрема, за допомогою новітньої методики «Цінності-у-дії» нам вдалося простежити наступні особливості зв'язку позитивного потенціалу особистості з різними стилями і формами прояву гумору. Встановлено, що особи, які мають більш високі показники за такими сильними рисами характеру, як допитливість, відкритість досвіду, відчуття перспективи (що формуються під впливом цінності «Мудрість»); хоробрість, наполегливість, чесність, ентузіазм (що формуються під впливом цінності «Сміливість»); любов, доброта, соціальний інтелект (що формуються під впливом цінності «Гуманність»); справедливе ставлення до оточуючих, лідерство (що формуються під впливом цінності «Справедливість»); вдячність, надія, гумор (що формуються під впливом цінності «Трансцендентність»), застосовують адаптивні (афіліативний і самопідтримувальний) стилі гумору.

Досліджувані, які мають нижчі показники за такими сильними рисами характеру, як справедливе ставлення до оточуючих (що формується під впливом цінності «Справедливість»); скромність, стриманість, саморегуляція (що формуються під впливом цінності «Поміркованість»), і вищі – за такою складовою цінності «Трансцендентність», як гумор, надають перевагу використанню агресивного стилю гумору.

Гелотофоби мають більш високі показники за такою сильною властивістю характеру, як скромність (що формується під впливом цінності «Поміркованість») та більш низькі показники за допитливістю, відкритістю досвіду, любов'ю до пізнання та відчуттям перспективи (що формуються під впливом цінності «Мудрість»). У цих досліджуваних також зафіксовано більш низькі рівні хоробрості, чесності, ентузіазму (що формуються під впливом цінності «Сміливість»); любові, доброти, соціального інтелекту (що формуються під впливом цінності «Гуманність»); лідерства (що формується

під впливом цінності «Справедливість») та вдячності, надії, гумору (що формуються під впливом цінності «Трансцендентність»).

Особи, які мають більш високі показники за такими сильними властивостями характеру, як ентузіазм (що формується під впливом цінності «Сміливість»); громадянськість, лідерство (що формуються під впливом цінності «Справедливість») і гумор (що формується під впливом цінності «Трансцендентність»), характеризуються наявністю гелотофілії.

Досліджувані, які мають вищі показники за такою складовою цінності «Трансцендентність», як гумор, і нижчі – за такими сильними рисами характеру, як любов до пізнання (що формується під впливом цінності «Мудрість»); справедливе ставлення до оточуючих (що формується під впливом цінності «Справедливість»); скромність, стриманість, саморегуляція (що формуються під впливом цінності «Поміркованість»), характеризуються наявністю катагеластицизму.

Результати кореляційного аналізу зв’язку сильних властивостей особистості з різними стилями та формами прояву гумору свідчать про те, що досліджувані, які мають високий рівень сформованості таких позитивних цінностей, як «Мудрість», «Сміливість», «Гуманність», «Справедливість» і «Трансцендентність», переважно використовують *адаптивні* (афіліативний і самопідтримувальний) стилі гумору. Такі результати узгоджуються з даними інших дослідників [62; 118; 238; 250], які встановили, що люди з високими показниками соціальної екстраверсії, емоційної стабільності та уважності до інших, позитивних емоцій, оптимізму, суб’єктивного благополуччя, готовності до підтримування соціальних контактів, толерантності й терпимості до оточуючих, надають перевагу використанню саме афіліативного та самопідтримувального стилів гумору. Отже, можна вважати доведеним висунуте на початку емпіричного дослідження припущення, що чим вищим є узагальнений рівень доброчинності (в даному випадку це справедливо для п’яти з шести цінностей), тим більш оптимальними є стани,

які суб'єкти переживають, і тим вищою є схильність застосовувати адаптивні стилі гумору.

Агресивний гумор, за даними дослідників [118], навпаки, свідчить про виявлення зневаги по відношенню до оточуючих. Завдяки цьому він додатно корелює зі шкалами ворожості й агресії та від'ємно – із задоволеністю стосунками з оточуючими. Досліджувані, які мають більш низький рівень сформованості таких базових позитивних чеснот, як «Справедливість» і «Поміркованість», надають перевагу використанню агресивного стилю гумору. Такі особи не звикли дотримуватися відповідних цінностей справедливості і поміркованості, правил і норм, прийнятих у суспільстві, при спілкуванні та взаємодії з іншими. Завдяки цьому вони можуть проявляти демонстративність, непередбачуваність поведінки. Ці суб'єкти не здатні ефективно регулювати власний емоційний стан і поведінку, що підтверджується даними дослідження, в якому було встановлено від'ємну кореляцію між агресивним стилем гумору та емоційним інтелектом як особистісною рисою [316].

Вищенаведені дані є свідченням того, що адаптивні стилі гумору (афіліативний і самопідтримувальний) можна вважати формою прояву доброчинно функціонуючої особистості.

Результати аналізу кореляційних зв'язків між сильними рисами характеру та різними формами прояву гумору дозволили встановити, що особи зі схильністю до гелотофобії характеризуються більш низьким рівнем сформованості позитивних цінностей, у той час як у досліджуваних зі схильністю до гелотофілії спостерігається активно виражена соціальна позиція, а суб'єктам зі схильністю до катагеластицизму притаманний більш низький рівень сформованості цінності «Поміркованість».

Страх опинитися об'єктом гумору має значущий від'ємний кореляційний зв'язок з чотирнадцятьма сильними рисами характеру. Відкритість досвіду, ентузіазм, надія та гумор найбільш значуще від'ємно

корелюють з *гелотофобією*. Згідно з класифікацією К. Петерсона і М. Селігмана [260], відкритість досвіду (критичне мислення) трактується як активна сильна властивість особистості, що знаходить свій прояв у готовності людини до пошуку різних варіантів вирішення тих чи інших проблем, в тому числі й таких, які можуть суперечити переконанням, планам або цілям людини. Проте, оскільки проявами гелотофобії є інтровертованість і соціальне відчуження [292; 315], суб'єкти, схильні до цього типу емоційних переживань, виявляються нездатними критично мислити.

За отриманими у даному дослідженні результатами, прагнення активно приймати життєві виклики також знижується зі зростанням гелотофобічних проявів. Негативна кореляція гелотофобії з ентузіазмом, який тісно пов'язаний з енергійністю та витривалістю, добре вписується в цю картину. Особам зі схильністю до гелотофобії часто бракує жвавості та спонтанності в поведінці.

Від'ємний кореляційний зв'язок між страхом опинитися об'єктом гумору та надією (оптимізмом) можна пояснити тим, що суб'єкти, які мають позитивну налаштованість на майбутнє, очікують кращого від життя [260]. Такий погляд на речі не спостерігається в осіб, які характеризуються наявністю гелотофобії. Вони демонструють тенденцію сприймати світ як ворожий і несправедливий, інших людей – як джерело загрози, а себе – як не гідних поваги. Отримані нами результати добре узгоджуються з даними інших дослідників [267; 289; 293]. Останні підкреслюють, що серед актуальних емоцій, станів і почуттів гелотофобів, які спонукають формування їхніх цілей, цінностей та планів поведінки, переважають страх, тривога, гнів, почуття провини, ненависть, ворожість, незадоволення, фрустрація, сором і пригнічення.

Не викликає здивування й наявність від'ємного кореляційного зв'язку між гелотофобією та гумором як сильною рисою характеру. Нездатність осіб з гелотофобією опанувати власний страх унеможливлює прагнення

веселитися і викликати посмішки в інших людей, а також легко сприймати життєві події.

За даними К. Девіс, В. Руха, Є. О. Стефаненко та інших дослідників проблеми [165; 209; 288], суб'єкти, які страждають від гелотофобії, справляють враження недоступних і холодних. Вони уникають контакту очей, щоб не відчути себе приниженими. В подібних випадках тісні соціальні зв'язки можуть втрачатися. Гелотофоби часто звинувачують себе без приводу, мають нарцистичні риси особистості.

Отримані нами дані свідчать також про те, що особи, які бояться бути об'єктом гумору, не мають ніякої готовності до надситуативної активності, до розширення власного кругозору, часто не розуміють сутності того, що відбувається навколо них, відчувають ускладнення в усвідомленні власного внутрішнього світу та скутість в міжособистісних стосунках. Вони не спроможні зберігати стійкість і витримку, доводити розпочату справу до кінця, незважаючи на зовнішні загрози, виклики, труднощі, ймовірність засудження в очах близького оточення та небезпеку неприйняття референтною групою.

Гелотофоби, за даними спостережень, що отримані з літератури і простежені нами у спілкуванні з нашими досліджуваними, не завжди відверті та іноді прагнуть говорити неправду. Їм важко афективно переживати почуття близькості з оточуючими людьми, особливо з тими, хто потребує піклування та уваги. Зазвичай у таких осіб відсутнє прагнення робити благодіяння для інших.

Досліджувані зі схильністю до гелотофобії не вміють виражати подяку та схвалення членам групи, учасниками якої вони є, їм взагалі важко підтримувати теплі стосунки всередині групи.

Особливий інтерес становить виявлений зв'язок гелотофобії зі скромністю. Кореляційний аналіз не надає можливості визначити напрямок причинно-наслідкового зв'язку, тому неясно, чи є гелотофобія причиною

скромності (оскільки страх зменшує ризик опинитися об'єктом гумору), чи, навпаки, її наслідком (наприклад, гелотофоби можуть недооцінювати власні досягнення і через це боятися насмішок). В одному з останніх досліджень В. Рух зі співавторами [286] також встановили, що гелотофобів можна охарактеризувати як сором'язливих, замкнених і невпевнених у собі.

Гелотофілія ж, навпаки, додатно корелює з ентузіазмом, громадянськістю, лідерством і гумором. За даними попередніх досліджень [286], схильність виступати об'єктом гумору є притаманною особам з екстраверсією та від'ємно корелює з нейротизмом і сумлінністю. Гелотофілів можна описати як життєрадісних, балакучих, оригінальних, дотепних і розкутих. Такі індивіди інтерпретують сміх оточуючих не як ознаку своєї меншовартості, а як знак позитивної оцінки з боку оточення. Отже, дозволяючи іншим сміятися над собою, гелотофіли не намагаються принизити себе (що могло б слугувати показником низької самооцінки або нейротизму), а отримують задоволення від перебування у подібних ситуаціях [287]. Це тлумачення глибинного змісту явища, за даними проведеного нами дослідження, дає підстави характеризувати за наявністю гелотофілії притаманність суб'єкту спроможності відчувати себе активним учасником групи або команди, лояльним по відношенню до групових цінностей. Ці особи також здатні надихати людей на досягнення високих результатів, вести їх за собою.

Катагеластицизм, який від'ємно корелює з любов'ю до пізнання, справедливим ставленням до оточуючих, скромністю, стриманістю, саморегуляцією і додатно – з гумором, за даними В. Руха і Р. Т. Пройєра [287], свідчить про схильність до висміювання оточуючих, а не лише про схильність злегка кепкувати з інших. Поведінка катагеластицистів може містити в собі певну антисоціальну складову. Наприклад, такі люди зазвичай дотримуються думки, що сміх над іншими є частиною повсякденного спілкування, і що люди, яким не подобається виступати

об’єктами гумору, повинні протидіяти намаганням інших ставити їх у неприємне становище. Якщо ж останні не можуть цього зробити, вони повинні звинувачувати виключно себе. Катагеластицисти не відчувають докорів сумління, сміючись над іншими. На відміну від гелотофілів вони не намагаються виступати об’єктами гумору, хоча й не бояться сміху оточуючих.

Згідно з отриманими нами даними, катагеластицисти не відчувають задоволення від отримання нових знань, умінь і навичок, про що свідчать низькі показники за такою сильною рисою характеру, як любов до пізнання. Вони прагнуть позиціонувати себе в якості центральної фігури, можуть бути необережними щодо ризикованих виборів різних стилів поведінки. Їм важко втриматися від того, щоб не говорити зайвого і не здійснювати вчинків, про які пізніше доведеться шкодувати. Окрім цього, досліджувані з наявністю катагеластицизму не здатні регулювати власні почуття і діяльність, бути дисциплінованими, управляти своїми домаганнями й емоційними реакціями.

Те, що Сильні властивості особистості, які формуються при дотримуванні цінності «Поміркованість», не мають значущих кореляцій з гумором, заслуговує на спеціальний коментар. Стриманість не дозволяє поміркованій людині звертатись до емоційно-забарвлених гумористичних висловлювань. Це пояснює отримані нами дані, які свідчать про відсутність статистичних зв’язків ознак поміркованості навіть з адаптивними стилями гумору та про від’ємні кореляційні зв’язки з агресивним гумором і катагеластицизмом.

Отже, кореляційне дослідження підтвердило, на наш погляд, правомірність основних гіпотез, що дозволило перейти до перевірки наявності каузальних зв’язків між досліджуваними даними.

На наступному етапі обробки емпіричних даних, отриманих у ході проведення дослідження, було застосовано один з математичних методів багатовимірного аналізу якісних даних – кластерний аналіз методом К-

середніх, сенс якого полягає в послідовному об'єднанні об'єктів на основі їхньої подібності (близькості) у кластери (однорідні підгрупи). Метод К-середніх був обраний для цього завдання, оскільки він дозволяє мінімізувати дисперсію за всіма показниками, а також співставити групи досліджуваних за багатьма критеріями одночасно.

Враховуючи можливість відбиття у стилях і формах гумору феномену «особистісного розщеплення» (Д. О. Леонтьєв), тобто проявів особистості в різних «іпостасях» у залежності від зовнішніх причин, що діють опосередковано – через внутрішні умови, ми розподілили одну й ту ж саму вибірку методом кластерного аналізу (алгоритм К-середніх) двічі на різні за складом досліджуваних нееквівалентні групи, які відрізнялись спочатку за рівнями оптимальності функціонування особистості, а потім – за рівнями сформованості емоційно сильних рис особистості.

При першій кластеризації (рис. 3.1) досліджувані були поділені на два нееквівалентні кластери, що статистично значуще відрізнялись за широким набором психологічних чинників, інформативних для оцінки оптимальності функціонування особистості (змінні стилів і форм гумору не враховувались при кластеризації). У перший кластер увійшли 73 особи, у другий – 52.

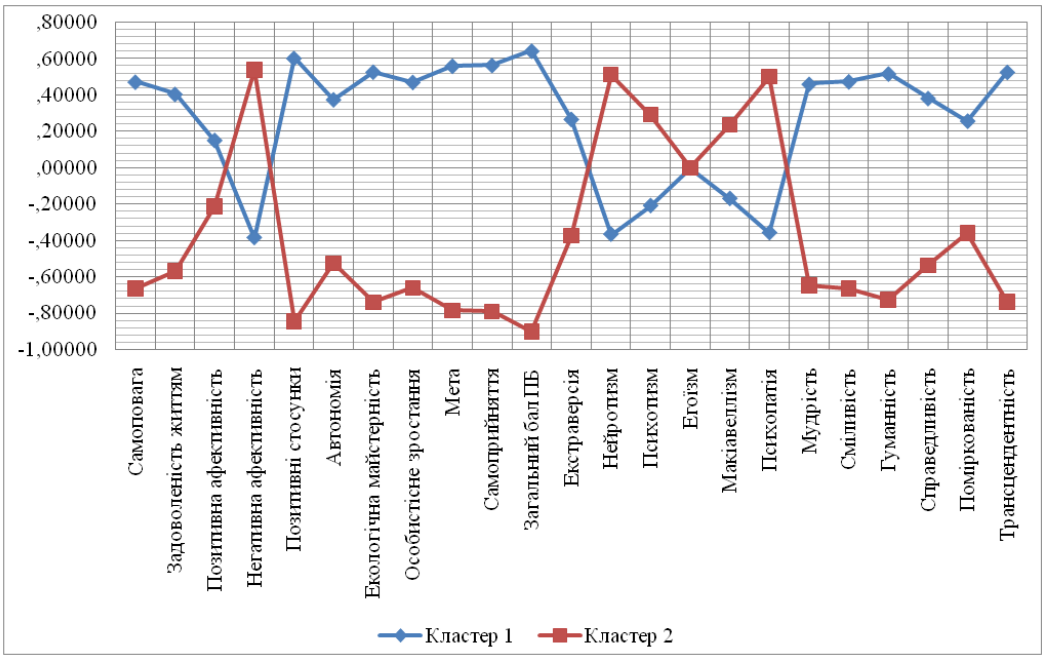

Рис. 3.1. Розбіжності між кластерами досліджуваних з різними рівнями оптимальності функціонування

Для порівняння показників представників двох кластерів за всіма змінними отримані ними бали були переведені в нормалізовану шкалу (стандартні z-оцінки). Як показали дані вимірювань рівнів оптимальності функціонування досліджуваних за допомогою спеціально підібраного методичного інструментарію, виокремлені групи досліджуваних мали статистично значущі розбіжності.

Досліджувані, об'єднані за результатами кластерного аналізу у перший і другий кластери, можуть бути охарактеризовані як представники двох різних типів особистісного функціонування. Саме тому представляє інтерес більш детальний аналіз розбіжностей у стійких індивідуально-психологічних та особистісних властивостях між цими двома групами осіб.

1. Представники першого кластеру (N = 73) демонструють найвищі показники за ознаками, що характеризують *оптимально функціонуючу особистість*.

2. На відміну від представників зазначеного вище типу особистості представники другого кластеру (N = 52) мають більш *низькі* показники оптимальності функціонування.

Для більш змістовного та детального аналізу психологічних особливостей представників зазначених вище типів особистісного функціонування, виокремлених за допомогою обраного методичного інструментарію, ми розглянули отримані результати диференційовано на різних етапах емпіричного дослідження. Такий підхід дозволив встановити, що особам з більш високим рівнем оптимальності функціонування притаманні наступні особистісні характеристики:

- високий рівень сформованості одного з трьох генетично зумовлених структурних факторів особистості – екстраверсії, на відміну від нейротизму та психотизму;
- невираженість рис темної тріади особистості, зокрема макіавеллізму та психопатичних характеристик;

– високі показники за ознаками багатомірної ціннісно-мотиваційної сфери особистості (сформовані позитивні цінності та Сильні риси характеру);
– порівняно більш високий рівень самоповаги, ніж у представників іншої групи;
– високий рівень задоволеності власним життям;
– домінування позитивної афективності над негативною;
– високий загальний рівень психологічного благополуччя.

На противагу особам з більш високим рівнем оптимальності функціонування представники кластеру з більш низькими показниками за цією узагальненою ознакою мають наступні індивідуально-психологічні відмінності:

– більш високий рівень сформованості трьох генетично зумовлених факторів – інтроверсії, нейротизму та психотизму;
– виражені риси темної тріади, зокрема макіавеллізм і психопатичні характеристики;
– більш низькі показники (у порівнянні з полярним кластером) позитивних цінностей та сильних рис характеру;
– порівняно більш низький рівень самоповаги;
– нижчий, у порівнянні з першим кластером, рівень задоволеності власним життям;
– домінування негативної афективності над позитивною;
– порівняно більш низький загальний рівень психологічного благополуччя.

Отримані в результаті порівняльного аналізу значущі відмінності представлені в таблицях 3.10-3.14.

Дані, наведені в таблиці 3.10, свідчать про наявність статистично значущих відмінностей між кластерами за наступними особистісними рисами: екстраверсією, нейротизмом і психотизмом.

Таблиця 3.10

Розбіжності в показниках трьох факторів особистості серед представників кластерів з різними рівнями оптимальності функціонування

Кластери досліджуваних	Усереднені за кластерами рівні виявлення ознак		
	EPQ Айзенка		
	Екстраверсія	Нейротизм	Психотизм
1: N=73	16,14	12,29	4,97
2: N=52	13,12	16,85	6,5
Значущість розбіжностей за t-критерієм Стьюдента (при p<0,01)			
	3,72	-5,38	-2,85

Кластер 1 (найбільш оптимально функціонуючих суб'єктів) значуще відрізняється від кластеру 2 (з низькими показниками рівня оптимальності функціонування) вищими показниками екстраверсії та нижчими показниками нейротизму і психотизму.

Розглянемо таблицю 3.11, у якій наведено дані щодо наявності відмінностей між кластерами за рисами темної тріади особистості.

Таблиця 3.11

Розбіжності в показниках темних рис особистості серед представників кластерів з різними рівнями оптимальності функціонування

Кластери досліджуваних	Усереднені за кластерами рівні виявлення ознак		
	Темна тріада рис		
	Макіавеллізм	Егоїзм	Психопатичні прояви
1: N=73	74,01	39,59	17,62
2: N=52	78,5	39,6	21,69
Значущість розбіжностей за t-критерієм Стьюдента (при p<0,001)			
	-2,28*	Не значущі	-5,23

* розбіжності значущі при p<0,05

Кластер найбільш оптимально функціонуючих суб'єктів значуще відрізняється від кластеру з низькими показниками рівня оптимальності функціонування нижчими показниками макіавеллізму та психопатичних проявів. Аналіз отриманих даних дає можливість стверджувати відсутність статистично значущих розбіжностей між групами за рівнем егоїзму. Це, на нашу думку, можна пояснити притаманністю представникам українського суспільства прагматизму, пов'язаного з егоїзмом [173]. Останній розглядається як внутрішній морально-етичний фактор розвитку самосвідомості людини та рушійний мотив людської активності [155; 173]. Саме тому представникам обох полярних кластерів притаманні достатньо виражені егоїстичні прояви.

Дві полярні групи досліджуваних, що найбільшою мірою відрізняються за рівнем оптимальності функціонування, були співставлені за показниками характерологічних якостей, згрупованих у позитивні цінності (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Розбіжності в показниках рівнів сформованості позитивних цінностей серед представників кластерів з різними рівнями оптимальності функціонування

Кластери досліджуваних	Усереднені за кластерами рівні виявлення ознак					
	Позитивні цінності					
	Мудрість	Сміливість	Гуманність	Справедливість	Поміркованість	Трансцендентність
1: N=73	195,58	155,34	122,88	112,34	139,51	200,41
2: N=52	171,67	137,27	106,79	100,62	129,17	175,38
Значущість розбіжностей за t-критерієм Стьюдента (при p<0,001)						
	7,3	7,6	8,7	5,68	3,57	8,95

Як представлено в таблиці 3.12, оптимально функціонуючий кластер статистично значуще відрізняється від полярного кластеру вищим рівнем сформованості всіх позитивних цінностей (мудрості, сміливості, гуманності, справедливості, поміркованості та трансцендентності).

Кластери з різними рівнями оптимальності функціонування значуще відрізняються за показниками інтегративного феномену психологічного благополуччя, визначеного шляхом застосування «Шкал психологічного благополуччя» К. Ріфф (див. таблицю 3.13).

Таблиця 3.13

Розбіжності в показниках психологічного благополуччя серед представників кластерів з різними рівнями оптимальності функціонування

Кластери досліджуваних	Усереднені за кластерами рівні виявлення ознак						
	Психологічне благополуччя						
	Позитивні стосунки з іншими	Автономія	Екологічна майстерність	Особистісне зростання	Наявність мети у житті	Самоприйняття	Загальний рівень психологічного благополуччя
1: N=73	69,59	60,41	63,58	70,27	70,42	67,04	401,32
2: N=52	55,69	52,1	51,62	60,1	57,52	52,77	329,79
Значущість розбіжностей за t-критерієм Стьюдента (при p<0,001)							
	11,49	5,55	8,98	7,53	9,97	10,09	13,27

Перший кластер досліджуваних статистично значуще відрізняється від другого вищими показниками загального рівня психологічного благополуччя та його складових (самоприйняття, позитивних стосунків з іншими,

автономії, екологічної майстерності, наявності мети в житті та особистісного зростання).

Статистично значущі відмінності виявлені й за результуючими показниками особистості, яка функціонує оптимально, а саме за ступенем задоволеності життям, самоповагою та позитивною афективністю, що демонструє наведена таблиця 3.14.

Таблиця 3.14

Розбіжності в окремих показниках оптимально функціонуючої особистості

Кластери досліджуваних	Усереднені за кластерами рівні виявлення ознак			
	Показник задоволеності життям	Самоповага	PANAS	
			Позитивна афективність	Негативна афективність
1: N=73	23,36	33,45	34,38	16,17
2: N=52	17,96	29,13	32,25	24,5
Значущість розбіжностей за t-критерієм Стьюдента (при p<0,001)				
	6,12	7,56	2,03*	-5,73

* розбіжності значущі при p<0,05

Кластер найбільш оптимально функціонуючих суб'єктів значуще відрізняється від кластеру з низькими показниками рівня оптимальності функціонування більш високим рівнем самоповаги та задоволеності життям, оціненої як на когнітивному, так і на афективному рівнях.

Наступним кроком статистичної обробки даних було з'ясування розбіжностей в особливостях реалізації людиною гумору як вищої психічної функції у представників виділених кластерів. Розглянемо таблицю 3.15, у якій наведено розбіжності за показниками стилів гумору.

Таблиця 3.15

Розбіжності в показниках стилів гумору серед представників кластерів з різними рівнями оптимальності функціонування

Кластери досліджуваних	Усереднені за кластерами рівні виявлення ознак			
	Стилі гумору			
	Афіліатив-ний	Самопідтри-мувальний	Агресивний	Самопри-низливий
1: N=73	44,25	37,36	28,81	26,88
2: N=52	37,38	31,98	28,87	27,92
Значущість розбіжностей за t-критерієм Стьюдента (при p<0,001)				
	5,25	3,95	Не значущі	Не значущі

Перший кластер досліджуваних статистично значуще відрізняється від другого вищими показниками використання адаптивних стилів гумору (афіліативного та самопідтримувального). Відсутні статистично значущі розбіжності між групами досліджуваних за показниками використання агресивного та самопринизливого стилів гумору.

Дані, наведені в таблиці 3.16, свідчать про наявність відмінностей між кластерами за показниками форм прояву гумору, а також розбіжностей у використанні досліджуваними почуття гумору як ресурсу стресоподолання.

Кластер найбільш оптимально функціонуючих суб'єктів статистично значуще відрізняється від полярного кластеру вищими показниками готовності до використання почуття гумору як ресурсу стресоподолання, а також відсутністю гелотофобії. Представники виділених кластерів не відрізняються за показниками гелотофілії та катагеластицизму.

Таблиця 3.16

Розбіжності в особливостях реалізації гумору як вищої психічної функції серед представників кластерів з різними рівнями оптимальності функціонування

Кластери досліджуваних	Усереднені за кластерами рівні виявлення ознак			
	Визнання гумору як ресурсу стресо-подолання	Форми гумору		
		Гелото-фобія	Гелото-філія	Катагеласти-цизм
1: N=73	20,67	28,15	33,6	34,7
2: N=52	17,96	36,67	33,96	36,04
Значущість розбіжностей за t-критерієм Стьюдента (при p<0,001)				
	4,76	-7,98	Не значущі	Не значущі

Відсутність статистично значущих розбіжностей між кластерами за показниками агресивного та самопідтримувального стилів гумору, гелотофілії і катагеластицизму свідчить про те, що доброчинні особи з більш високим рівнем сформованості позитивних чеснот і відповідних їм сильних властивостей особистості як ознак доброчинності, яких можна охарактеризувати як оптимально функціонуючих, не схильні застосовувати гумор для критики та маніпулювання іншими людьми. Окрім цього, вони не прагнуть глузувати з себе або свого оточення, а також опинятися об'єктами гумору та сміху.

Пошук розбіжностей у психологічних чинниках різних стилів і форм прояву гумору особистості дав наступні результати.

1. Представники першого кластеру, яким властиві високі показники за особистісними рисами, зокрема екстраверсією та емоційною стабільністю, характеризуються як оптимально функціонуючі, оскільки вони задоволені життям, мають високий рівень самоповаги, виражені позитивні цінності та

високий рівень показників за всіма шкалами психологічного благополуччя, надають перевагу використанню конструктивних стилів гумору, зокрема афіліативного та самопідтримувального, а також характеризуються відсутністю гелотофобічних проявів.

2. Методика «Шкала використання гумору як ресурсу стресоподолання» дозволила отримати наступні статистично значущі результати. Досліджувані оптимально функціонуючого кластеру усвідомлюють роль гумору як ресурсу психологічного подолання.

3. Статистично значущих розбіжностей у показниках гелотофілії, катагеластицизму, агресивного та самопринизливого стилів гумору виявлено не було.

Таким чином, отримані в ході дослідження емпіричні дані підтверджують наявність каузального зв'язку між рівнем оптимальності функціонування особистості й особливостями реалізації людиною різних стилів і форм гумору як вищої психічної функції.

Окремі дані, отримані в результаті розподілу досліджуваних на два нееквівалентні кластери за рівнем «доброчинності», що статистично значуще відрізнялись за широким набором психологічних чинників, інформативних для оцінки оптимальності функціонування особистості, узгоджуються з результатами попередніх досліджень [250; 317], у яких було продемонстровано наявність додатних кореляційних зв'язків між екстраверсією, відкритістю новому досвіду та афіліативним і самопідтримувальним стилями гумору. Від'ємні кореляції було встановлено між нейротизмом і самопідтримувальним гумором.

Нами також було підтверджено дані стосовно того, що «здорові» стилі гумору, як правило, додатно корелюють з такими показниками психологічного здоров'я і благополуччя, як самооцінка та задоволеність життям [198; 228].

Особи з високим рівнем сформованості стійких особистісних рис, загальнолюдських позитивних цінностей і відповідних їм сильних властивостей характеру, а також показників психологічного благополуччя, самоповаги та задоволеності життям усвідомлюють роль гумору як ресурсу психологічного подолання. Цей результат узгоджується з даними емпіричного дослідження, проведеного О. О. Зайвою під керівництвом Е. Л. Носенко [63]. У тому дослідженні було доведено, що особи, які свідомо звертаються до гумору як до допоміжного засобу подолання стресу, характеризуються адекватною самооцінкою, відкритістю новим міжособистісним відносинам і новому досвіду, емоційною стабільністю й толерантністю, сумлінним ставленням до власного життя та схильністю до експериментування й пошуку альтернатив. Вони несвідомо налаштовані на пошук компромісу в конфлікті та характеризуються високим рівнем стресостійкості. На противагу їм, особам, які застосовують почуття гумору з іншою метою (наприклад, для психологічного захисту або здобуття уваги оточуючих), притаманний високий рівень нейротизму та тривожності, неадекватна самооцінка та низький рівень самоконтролю, ригідність у поведінці за складних умов, низький рівень стресостійкості. Такі особи переважно застосовують неконструктивні стратегії психологічного подолання й характеризуються підсвідомою агресивною позицією в ситуації конфлікту. Подібні риси можуть, у свою чергу, свідчити про переживання цією групою осіб низки невирішених внутрішньоособистісних конфліктів.

Статистично значущі розбіжності між групами досліджуваних, які відносяться до кластерів із різними рівнями оптимальності функціонування, є підтвердженням гіпотези про надання переваги тим чи іншим стилям і формам прояву гумору індивідами з вираженістю певних особистісних характеристик.

При додатковому розбитті вибірки за допомогою методу кластерного аналізу досліджувані були поділені на дві нееквівалентні групи, що

статистично значуще відрізнялись за емоційно сильними рисами характеру, до яких ми віднесли (у відповідності з даними новітніх досліджень) такі Сильні властивості особистості як ентузіазм, надія, хоробрість і любов. Отримані в результаті порівняльного аналізу значущі відмінності представлені в таблиці 3.17.

Таблиця 3.17

Розбіжності в показниках емоційно сильних рис характеру серед представників кластерів з різними рівнями сформованості емоційно сильних рис характеру

Кластери досліджуваних	Усереднені за кластерами рівні виявлення емоційно сильних рис характеру				
	Ентузіазм	Надія	Хоробрість	Гумор	Любов
1: N=50	33,4	34,64	33,96	32,9	35,42
2: N=75	39,63	41,68	38,53	40	43,71
Значущість розбіжностей за t-критерієм Стьюдента (при $p<0,001$)					
	-10,23	-9,62	-5,42	-9,79	-12,44

Результати підрахунку середнього арифметичного та виявлення статистично значущих розбіжностей у вираженості показників емоційно сильних властивостей у представників двох кластерів свідчать про те, що представники другого кластеру мають найвищі результати за всіма показниками рівня сформованості емоційно сильних рис характеру. Середнє значення загального рівня сформованості емоційно сильних властивостей у другому кластері становить 203,55, на відміну від першого ($\bar{x}$ = 170,32) кластеру.

Як показали дані вимірювань рівнів сформованості емоційно сильних рис характеру досліджуваних, виокремлені групи досліджуваних мали статистично значущі розбіжності, що наочно демонструє рисунок 3.2.

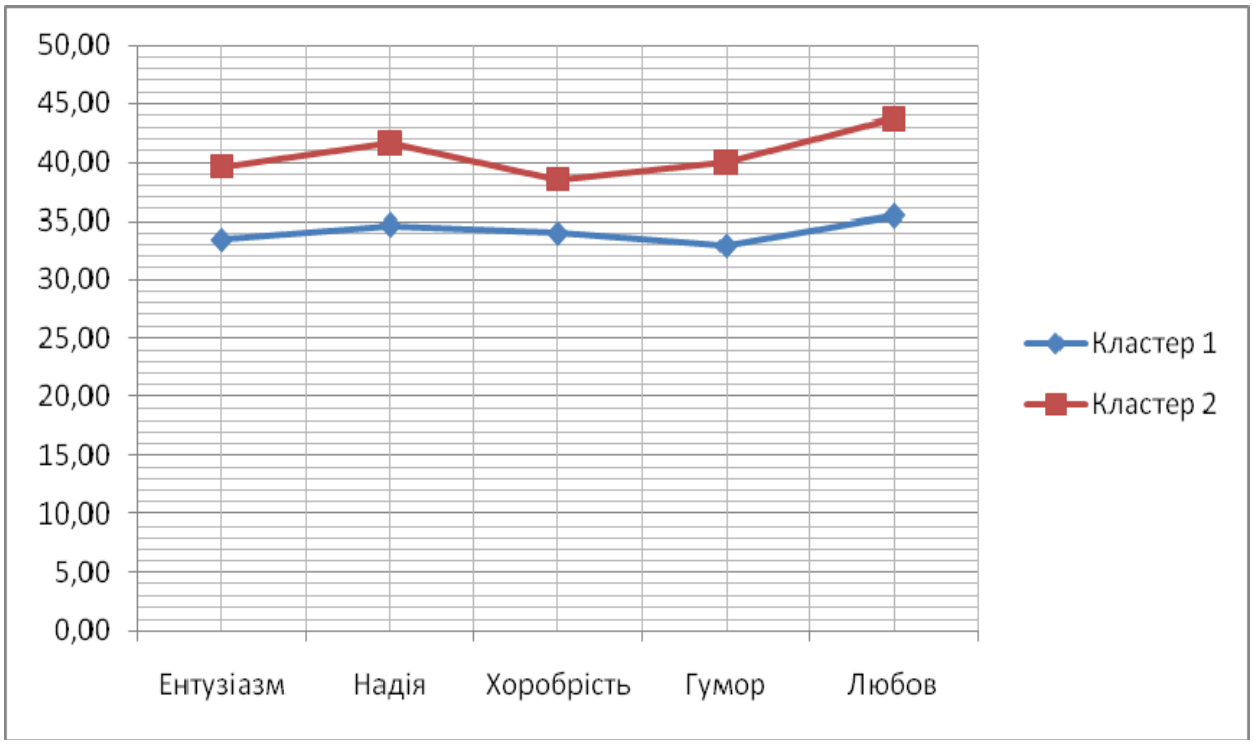

Рис. 3.2. Розбіжності між кластерами досліджуваних
з різними рівнями сформованості емоційно сильних рис характеру

Між представниками виділених кластерів знайдено значущі розбіжності за показниками трьох стилів гумору (афіліативного, самопідтримувального й агресивного), які наведено в таблиці 3.18.

Таблиця 3.18

Розбіжності в показниках стилів гумору серед представників кластерів з різними рівнями сформованості емоційно сильних рис характеру

Кластери досліджуваних	Усереднені за кластерами рівні виявлення ознак			
	Стилі гумору			
	Афіліативний	Самопідтри-мувальний	Агресивний	Самопри-низливий
1: N=50	37,2	33,1	26,94	26,8
2: N=75	44,19	36,47	30,09	27,65
Значущість розбіжностей за t-критерієм Стьюдента (при p<0,05)				
	-5,32*	-2,37	-2,35	Не значущі

* розбіжності значущі при p<0,001

Особи з високим рівнем сформованості емоційно сильних рис характеру частіше використовують афіліативний, самопідтримувальний та агресивний стилі гумору в порівнянні з досліджуваними з більш низькими показниками емоційно сильних властивостей особистості.

Розглянемо таблицю 3.19, у якій наведено дані щодо наявності відмінностей між кластерами за показниками трьох форм прояву гумору (гелотофобії, гелотофілії та катагеластицизму), а також розбіжностей у використанні досліджуваними почуття гумору як ресурсу стресоподолання.

Таблиця 3.19

Розбіжності в особливостях реалізації гумору як вищої психічної функції серед представників кластерів з різними рівнями сформованості емоційно сильних рис характеру

Кластери досліджуваних	Усереднені за кластерами рівні виявлення ознак			
	Визнання гумору як ресурсу стресоподолання	Форми гумору		
		Гелотофобія	Гелотофілія	Катагела-стицизм
1: N=50	18,36	35,08	32,14	33,76
2: N=75	20,33	29,44	34,83	36,25
Значущість розбіжностей за t-критерієм Стьюдента (при $p<0,01$)				
	-3,3	4,62	-2,31*	-2,24*

* розбіжності значущі при $p<0,05$

Вищенаведені результати свідчать про те, що представники другого кластеру, які мають більш високі показники рівня сформованості емоційно сильних рис характеру, на відміну від досліджуваних першого кластеру (з більш низькими показниками емоційно сильних рис характеру), усвідомлюють роль гумору як ресурсу стресоподолання, а також характеризуються наявністю гелотофілії та катагеластицизму в поєднанні з відсутністю гелотофобії.

Розглянемо статистично значущі відмінності, отримані в результаті пошуку тенденцій до використання різних стилів і форм прояву гумору представниками виділених кластерів.

1. Представники другого кластеру, які мають найвищі результати за всіма показниками рівня сформованості емоційно сильних рис характеру, до яких належать ентузіазм, надія, хоробрість, гумор і любов, використовують такі стилі гумору, як афіліативний, самопідтримувальний і агресивний, а також характеризуються наявністю гелотофілії та катагеластицизму.

2. Досліджувані, які мають більш високі показники рівня сформованості емоційно сильних рис характеру, усвідомлюють роль гумору як ресурсу психологічного подолання.

3. Представники першого кластеру, які мають найнижчі результати за всіма показниками рівня сформованості емоційно сильних властивостей особистості, характеризуються наявністю гелотофобії.

Проведене дослідження свідчить про те, що при оцінюванні гумору як емоційно сильної властивості особистості (у поєднанні з іншими емоційно сильними властивостями), що сприяє прояву емоційної стійкості людини, були виявлені статистично значущі розбіжності у показниках *трьох* (а не двох) стилів гумору (афіліативного, самопідтримувального й агресивного) і *всіх* форм прояву сміхової поведінки. Справа в тому, що, хоча Р. Мартін (один з провідних сучасних дослідників гумору) розглядає самопідтримувальний і афіліативний стилі гумору як адаптивні, а агресивний і самопринизливий – як потенційно шкідливі, всі види гумору спрямовані на подолання складних життєвих ситуацій, – звичайно, різними засобами. Останні можуть бути шкідливими для самооцінки, самореалізації, відчуття задоволеності стосунками з оточуючими і т. ін., проте всі вони мають на меті створення людиною засобу захисту від негативного впливу психотравмуючих подій та збереження самості за складних життєвих умов [62]. Так, в одному з нещодавніх досліджень [224] було підтверджено

припущення, що надання ознак адаптивності або дезадаптивності тим чи іншим стилям гумору залежить від особливостей ситуації, у якій опиняється людина, та від типу притаманних суб'єкту особистісних характеристик. Дослідники оцінювали, наскільки гумор може виступати посередником між стресом, пов'язаним із виходом на пенсію, і психологічним здоров'ям. Було встановлено, що самопідтримувальний гумор, дійсно, виявився адаптивним у ситуаціях, пов'язаних із сильним стресом, на відміну від ситуацій, що супроводжувалися низьким рівнем стресу. Самопринизливий стиль гумору можна вважати дезадаптивним, коли рівень труднощів повсякденного життя низький. Однак, коли цей рівень зростає, більш високі показники самопринизливого гумору починають корелювати з більш низьким рівнем інтенсивності переживань, і, таким чином, даний стиль гумору набуває адаптивного характеру. Подібна закономірність зафіксована відносно застосування агресивного гумору. Зокрема для досліджуваних чоловічої статі, які потрапляли під вплив сильного стресу, самопринизливий і агресивний стилі гумору виявлялися адаптивними. Для жінок, які опинялися в подібних ситуаціях, самопринизливий і агресивний гумор, навпаки, справляли дезадаптивний ефект. Отже, адаптивність або дезадаптивність стилів гумору може залежати від контекстуальних (наприклад, високий або низький рівень стресу) та демографічних (наприклад, стать) змінних.

Представлені вище дані свідчать про те, що індивіди з високим рівнем сформованості емоційно сильних властивостей особистості можуть надавати перевагу застосуванню не тільки потенційно адаптивних стилів гумору (афіліативного та самопідтримувального), але й, наприклад, агресивного гумору, якщо того потребує ситуація. В подібних випадках суб'єкти також можуть характеризуватися наявністю гелотофілії та катагеластицизму.

За отриманими нами даними досліджувані з високими показниками таких емоційно сильних рис характеру, як ентузіазм, надія, хоробрість і

любов, характеризуються відсутністю страху опинитися об'єктом гумору, що добре узгоджується з даними інших дослідників. Останніми було доведено, що люди з гелотофобією характеризуються вищим за людей без гелотофобії рівнем негативної афективності у відповідь на негативні емоційні прояви оточуючих [259].

Далі звернемо увагу на рівні виявлення ознак оптимально функціонуючої особистості, що характерні для осіб з високим і низьким рівнями сформованості емоційно сильних рис характеру. Отримані в результаті аналізу значущі відмінності представлені в таблицях 3.20-3.23.

Таблиця 3.20

Розбіжності в показниках трьох факторів особистості серед представників кластерів з вищим (кластер 2) та нижчим (кластер 1) рівнями сформованості емоційно сильних рис характеру

Кластери досліджуваних	Усереднені рівні виявлення ознак		
	EPQ Айзенка		
	Екстраверсія	Нейротизм	Психотизм
1: N=50	12,2	15,96	6,2
2: N=75	16,67	13	5,21
Значущість розбіжностей за t-критерієм Стьюдента (при p<0,01)			
	-5,87	3,26	Не значущі

Дані, наведені в таблиці 3.20, свідчать про наявність відмінностей між кластерами за рівнем вираженості таких факторів особистості, як екстраверсія, нейротизм і психотизм.

Кластер з високим рівнем сформованості емоційно сильних рис характеру значуще відрізняється від полярного кластеру вищими показниками екстраверсії та нижчими показниками нейротизму. Відсутні статистично значущі розбіжності між групами досліджуваних за показниками психотизму.

Розглянемо таблицю 3.21, у якій наведено дані щодо наявності відмінностей між кластерами за рисами темної тріади особистості – макіавеллізмом, егоїзмом і психопатичними проявами.

Таблиця 3.21

Розбіжності в показниках темних рис серед представників кластерів з різними рівнями сформованості емоційно сильних рис характеру

Кластери досліджуваних	Усереднені рівні виявлення ознак		
	Темна тріада рис		
	Макіавеллізм	Егоїзм	Психопатичні прояви
1: N=50	76,82	39,2	20,62
2: N=75	75,25	39,85	18,44
Значущість розбіжностей за t-критерієм Стьюдента (при $p<0,05$)			
	Не значущі	Не значущі	2,58

Кластер з високим рівнем сформованості емоційно сильних рис характеру значуще відрізняється від кластеру з низькими рівнем сформованості емоційно сильних рис характеру нижчими показниками психопатичних проявів. Відсутні статистично значущі розбіжності між групами досліджуваних за показниками макіавеллізму й егоїзму.

Кластери з різними рівнями сформованості емоційно сильних рис характеру значуще відрізняються за показниками психологічного благополуччя, визначеного шляхом застосування «Шкал психологічного благополуччя» К. Ріфф (див. таблицю 3.22).

Таблиця 3.22

Розбіжності в показниках психологічного благополуччя серед представників кластерів з різними рівнями сформованості емоційно сильних рис характеру

Кластери досліджуваних	Усереднені рівні виявлення ознак						
	Психологічне благополуччя						
	Позитивні стосунки з іншими	Автономія	Екологічна майстерність	Особистісне зростання	Наявність мети у житті	Самоприйняття	Загальний рівень психологічного благополуччя
1: N=50	58,72	53,58	54,54	61,02	59,82	56,4	344,08
2: N=75	67,2	59,2	61,31	69,39	68,55	64,24	389,88
Значущість розбіжностей за t-критерієм Стьюдента (при $p<0,001$)							
	-5,38	-3,49	-4,2	-5,73	-5,58	-4,38	-6,21

Другий кластер досліджуваних статистично значуще відрізняється від першого вищими показниками загального рівня психологічного благополуччя та його складових (самоприйняття, позитивних стосунків з іншими, автономії, екологічної майстерності, наявності мети в житті та особистісного зростання).

Статистично значущі відмінності виявлені також за ступенем задоволеності життям, самоповагою та негативною афективністю, що демонструє наведена таблиця 3.23.

Таблиця 3.23

Розбіжності в окремих показниках оптимально функціонуючої особистості серед представників кластерів з різними рівнями сформованості емоційно сильних рис характеру

Кластери досліджуваних	Усереднені рівні виявлення ознак			
	Показник задоволеності життям	Самоповага	PANAS	
			Позитивна афективність	Негативна афективність
1: N=50	19,54	30,52	32,8	21,7
2: N=75	22,16	32,41	33,96	18,25
Значущість розбіжностей за t-критерієм Стьюдента (при $p<0,01$)				
Значення t-критерію Стьюдента	-2,66	-2,81	Не значущі	2,13*

* розбіжності значущі при $p<0,05$

Другий кластер досліджуваних значуще відрізняється від полярного кластеру більш високим рівнем самоповаги та задоволеності життям, а також нижчими показниками негативної афективності. Відсутні статистично значущі розбіжності між групами досліджуваних за показниками позитивної афективності.

Оскільки в осіб з високим рівнем сформованості емоційно сильних рис характеру зафіксовано всі ознаки оптимально функціонуючої особистості, які були зареєстровані при першому варіанті кластеризації, можна зробити висновок, що гумор є ознакою оптимально функціонуючої особистості, а варіації в стилях і формах його прояву зумовлені індивідуальними розбіжностями ознак емоційності в структурі особистості.

Те, що представлені вище дані отримані на одній і тій же вибірці досліджуваних, свідчить про поліфункціональність ознак гумору як потенційного засобу імпліцитної психодіагностики особистості.

Результати другої кластеризації підтверджують той факт, що гумор є однією з форм відбиття емоційного сприйняття оточуючого світу. Саме тому гумор, дійсно, заслуговує на статус емоційно сильної властивості особистості, а не лише сильної риси характеру, що формується під впливом цінності «Трансцендентність».

Таким чином, у роботі емпірично продемонстровано психологічну реальність феномену «особистісного розщеплення», тобто проявів особистості в різних «іпостасях» у залежності від зовнішніх причин, що діють опосередковано – через внутрішні умови.

Підсумкові показники використання досліджуваними опитувальника ставлення до гумору та сміху «PhoPhiKat<45>» (рис. 3.3) дали змогу з'ясувати, що 14,4 % (N = 18) представників обраної вибірки характеризуються наявністю легкої форми гелотофобії (*tendency for, or slight expression of gelotophobia*), 3,2 % (N = 4) – достатньо вираженої (*pronounced or marked expression*), 0,8 % (N = 1) – яскраво вираженої (*extreme expression*).

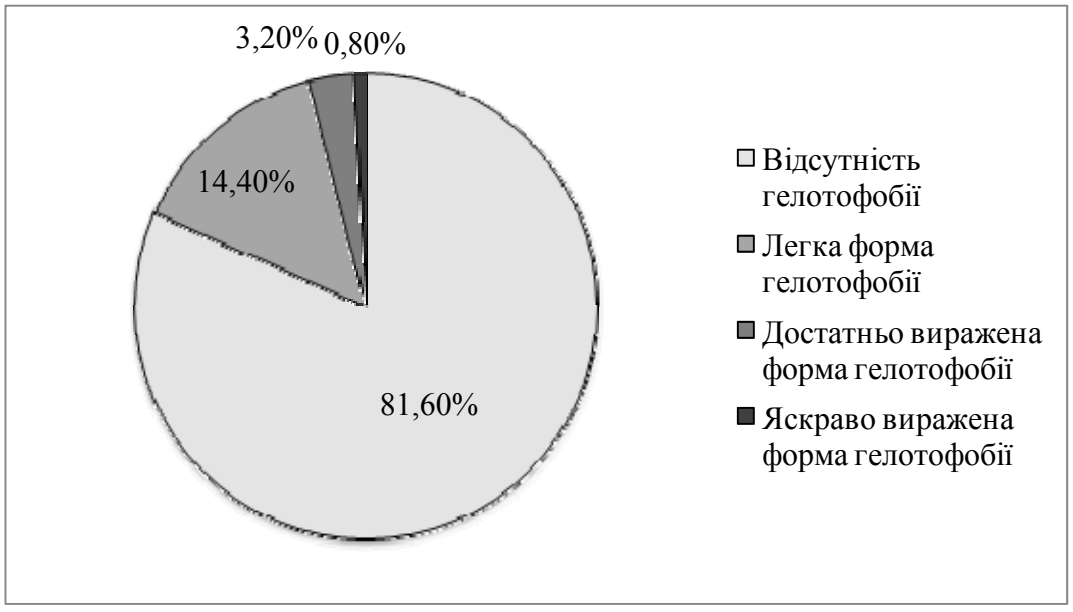

Рис. 3.3. Відсоткове співвідношення досліджуваних із наявністю та відсутністю гелотофобії

24,8 % (N = 31) досліджуваних характеризуються наявністю гелотофілії, 32,8 % (N = 41) – катагеластицизму. Ці дані свідчать про те, що всі стилі та форми прояву гумору можуть за певних «внутрішніх психологічних умов» (користуючись терміном С. Л. Рубінштейна [154]) застосовуватись у спілкуванні здоровими індивідами.

Для ієрархізації рівнів інтенсивності вірогідного впливу різних складових оптимальності функціонування особистості на вибір тих чи інших форм прояву гумору було побудовано три кореляційно-регресійні моделі.

Статистична обробка проводилась за допомогою лінійного множинного регресійного аналізу із застосуванням статистичного пакету IBM SPSS Statistics 20. Добір чинників здійснювався шляхом виключення з моделі найбільш взаємозалежних факторів з урахуванням значущості коефіцієнтів регресії, оцінених за допомогою t-критерію Стьюдента.

На першому етапі перевірялась вірогідність впливу на *гелотофобію* наступних психологічних чинників: самоповаги, суб'єктивного благополуччя та його когнітивних і афективних складових (операціоналізованих у термінах задоволеності життям і співвідношення позитивної та негативної афективності), шести шкал психологічного благополуччя (позитивних стосунків з іншими, автономії, екологічної майстерності, особистісного зростання, наявності мети у житті та самоприйняття), генетично зумовлених факторів особистості, представлених трьохфакторною моделлю Г. Айзенка (екстраверсії, нейротизму та психотизму), показників тріади темних рис особистості (егоїзму, макіавеллізму та психопатичних проявів), а також показників шести позитивних цінностей (мудрості, сміливості, гуманності, справедливості, поміркованості та трансцендентності).

Результати лінійного множинного регресійного аналізу, здійсненого для незалежних змінних (предикторів), надали змогу виокремити *шість пояснювальних факторів*, які виявились у розробленій моделі статистично

значущими. За цими факторами було побудовано шестифакторну кореляційно-регресійну модель виду:

ГЕЛОТОФОБІЯ = 41,35 + (-0,2)×X_1 + 0,2×X_2 + 0,16×X_3 + (-0,4)×X_4 + 0,2×X_5 + 0,18×X_6, де

X_1 – автономія;

X_2 – поміркованість;

X_3 – нейротизм;

X_4 – особистісне зростання;

X_5 – психотизм;

X_6 – негативна афективність.

Результати регресійної статистики наведено в таблиці 3.24.

Таблиця 3.24

Регресійна статистика для шестифакторної моделі предикторів гелотофобії

Показники	Розраховане значення
Множинний R	0,762
R-квадрат	0,581
Нормований R-квадрат	0,56
Стандартна похибка	4,79052

Величина коефіцієнту множинної кореляції для шестифакторної моделі вірогідності впливу особистісних предикторів на появу гелотофобії дорівнює 0,762, що свідчить про наявність у моделі високого рівня надійності прогнозу, причому два з факторів від'ємно корелюють з гелотофобією (особистісне зростання й автономія), а чотири фактори корелюють додатно (поміркованість, нейротизм, психотизм і негативна афективність), що цілком передбачувано.

Значення R-квадрату (коефіцієнту детермінації) дорівнює в цій моделі 0,581. Це свідчить про те, що частка дисперсії результату залежної

змінної (гелотофобії), пояснена регресією, складає 58,1%. Розрахована регресійна модель є значущою за критерієм F-Фішера (F=27,27, при p < 0,01).

Загальна характеристика побудованої кореляційно-регресійної моделі представлена в табл. 3.25.

Таблиця 3.25

Характеристика кореляційно-регресійних зв'язків між факторами особистості та гелотофобією

Особистісні показники	Коефіцієнти регресії	t-критерій Стьюдента	Рівень значущості вірогідності прогнозу, p
Поміркованість	,203	3,313	,001
Психотизм	,196	3,177	,002
Негативна афективність	,181	2,639	,009
Нейротизм	,162	2,196	,030
Автономія	-,196	-2,734	,007
Особистісне зростання	-,403	-5,784	,000

Стандартні коефіцієнти регресії відображають відносний рівень впливу кожного з факторів-предикторів, на підставі чого можна визначити їх ієрархію. Змінна «особистісне зростання» (p = -0,403) характеризується найбільшою прогнозуючою силою в ієрархії змінних. За нею слідує змінна «поміркованість» (p = 0,203). Наступними є змінні «психотизм» (p = 0,196), «автономія» (p = -0,196), «негативна афективність» (p = 0,181) і «нейротизм» (p = 0,162).

Аналіз шестифакторної кореляційно-регресійної моделі гелотофобії показав, що найбільш впливовим фактором-предиктором, який від'ємно корелює зі страхом опинитися об'єктом гумору, виступає одна зі складових психологічного благополуччя – готовність до особистісного зростання. Досліджувані зі схильністю до гелотофобії усвідомлюють відсутність

власного розвитку, не прагнуть до самореалізації. Такі особи часто відчувають нудьгу, їм зазвичай бракує інтересу до життя, важко встановлювати нові взаємовідносини або змінювати власну поведінку.

Наступним фактором, який також негативно корелює з гелотофобією, є ще одна складова психологічного благополуччя – автономія. Гелотофоби залежать від оцінок оточення; приймаючи важливі рішення, такі індивіди скоріше покладаються на думку інших.

Вищенаведені результати є цілком інформативними та закономірними, адже психологічне благополуччя характеризує «повноту самореалізації людини в конкретних життєвих умовах і обставинах, знаходження «творчого синтезу» між відповідністю запитам соціального оточення і розвитком власної індивідуальності» [164, 109]. Отже, очікуваним є результат, що для гелотофобів вірогідність психологічного благополуччя є низькою. Згідно з багатовимірною моделлю, розробленою К. Ріфф, до складових психологічного благополуччя відносять самоприйняття, позитивні стосунки з іншими, автономію, екологічну майстерність, наявність мети у житті й особистісне зростання. Зрозуміло, що особи з гелотофобією негативно ставляться як до себе, так і до свого минулого, незадоволені власною особистістю в цілому. В них відсутнє прагнення до підтримки доброзичливих стосунків з оточуючими. Їм важко організовувати повсякденну діяльність, вони відчувають себе неспроможними змінити або покращити обставини, до яких вони потрапляють. Особи з гелотофобією не вміють використовувати наявні можливості, вони також позбавлені почуття контролю над тим, що відбувається навколо них. Люди, які бояться бути осміяними, не мають чітких цілей у житті, в них відсутнє почуття спрямованості, перспектив або переконань, які б визначали їхній сенс життя.

Зрозуміло у цьому контексті, чому позитивна чеснота «Поміркованість» додатно корелює зі страхом опинитися об’єктом гумору та сміху. Люди, які характеризуються наявністю гелотофобії, запобігають

опинятись у центрі уваги, оскільки не впевнені у власній ефективності. Вони розуміють, що через це оточуючі насміхаються над ними з будь-якого приводу. Такі індивіди бояться відкритості у спілкуванні з іншими людьми, бо останні, на їхню думку, ретельно шукають у них щось таке, з чого рано чи пізно можна буде глузувати [313].

Така динамічна особистісна властивість, як психотизм, має додатний кореляційний зв'язок з гелотофобією. Отже, люди, схильні до психотичних відхилень (у непатологічній формі), які характеризуються егоцентричністю, егоїстичністю, байдужістю, неконтактністю та конфліктністю, схильні відчувати страх перед сміхом з боку оточуючих.

Те, що негативна афективність теж має додатний кореляційний зв'язок з гелотофобією, є очікуваним і прогнозованим результатом. Індивіди, для яких характерним є стан неприємних емоційних переживань різної модальності (гнів, відраза, презирство, провина, страх, дратівливість, нудьга, млявість), страждають від того, що можуть опинитись у ситуації, коли їх очікує глузування з боку оточуючих.

Цілком очевидним представляється позитивний кореляційний зв'язок нейротизму з гелотофобією. Особи, які характеризуються як емоційно нестабільні, нервозні, такі, що мають ускладнення в процесі адаптації (з вираженою афективною лабільністю), бояться опинитися об'єктами гумору. В несприятливих (наприклад, стресових) ситуаціях у них може розвинутися невроз.

У стресогенних умовах гелотофоби, на відміну від інших людей, відчуватимуть більш виражену напругу. Це дає підстави вважати, що в індивідів з високим рівнем негативної афективності існує підвищена реактивність до негативних емоціогенних подразників, вони більш інтенсивно реагують на стресори в навколишньому середовищі. Тому можна зробити припущення, що в ситуаціях, коли до людини пред'являються підвищені вимоги, психологічні, поведінкові та фізіологічні реакції осіб з

високим рівнем негативної афективності відрізнятимуться від подібних реакцій осіб з низьким рівнем негативної афективності. Наприклад, при зростанні вимог на робочому місці люди з високим рівнем негативної афективності першими проявлять симптоми напруги [27]. Гелотофоби також демонструють вищий ступінь емоційного зараження негативними настроями в порівнянні з людьми без гелотофобії. Саме тому гелотофобію, як правило, пов'язують із дефіцитом здатності ефективно керувати (негативними) емоціями [259].

На наступному етапі обробки емпіричних даних за допомогою лінійного множинного регресійного аналізу перевірялась вірогідність впливу тих же самих незалежних змінних (предикторів) на *гелотофілію*.

Результати регресійного аналізу надали змогу виокремити *два фактори*, що демонструють статистично надійну вірогідність впливу особистісних чинників на гелотофілію, за якими було побудовано двохфакторну кореляційно-регресійну модель виду:

ГЕЛОТОФІЛІЯ = 13,18 + 0,4×X_1 + 0,29×X_2, де

X_1 – психотизм;

X_2 – справедливість.

Результати регресійної статистики наведено в таблиці 3.26.

Таблиця 3.26

Регресійна статистика для двохфакторної моделі предикторів гелотофілії

Показники	Розраховане значення
Множинний R	0,471
R-квадрат	0,222
Нормований R-квадрат	0,209
Стандартна похибка	5,77530

Величина коефіцієнту множинної кореляції для двохфакторної моделі гелотофілії дорівнює 0, 471. Два фактори (психотизм і справедливість) прогнозують вірогідність прояву гелотофілії.

Значення R-квадрату (коефіцієнту детермінації) дорівнює 0,222. Це свідчить про те, що частка дисперсії залежної змінної (гелотофілії), пояснена регресією, складає 22,2%. Розрахована регресійна модель є значущою за критерієм F-Фішера ($F=17,36$, $p < 0,01$).

Загальна характеристика побудованої кореляційно-регресійної моделі представлена в табл. 3.27.

Таблиця 3.27

Характеристика кореляційно-регресійних зв'язків між факторами особистості та гелотофілією

Особистісні показники	Коефіцієнти регресії	t-критерій Стьюдента	Рівень значущості вірогідності прогнозу, p
Психотизм	0,398	4,962	,000
Справедливість	0,289	3,599	,000

Стандартні коефіцієнти регресії відображають відносний рівень впливу кожного з факторів-предикторів: для змінної «психотизм» $p = 0,398$, для змінної «справедливість» $p = 0,289$. Обидва коефіцієнти статистично значущі.

Аналіз двохфакторної кореляційно-регресійної моделі вірогідності впливу особистісних чинників на гелотофілію дав змогу з'ясувати, що найбільш впливовим фактором-предиктором схильності виступати об'єктом гумору серед обраних нами психологічних чинників є психотизм. Виявляється, що люди, які мають схильність до асоціальної поведінки, неадекватності емоційних реакцій, високої конфліктності, егоцентричності та егоїстичності, характеризуються наявністю гелотофілії.

Другим фактором-предиктором, який має додатний кореляційний зв'язок з гелотофілією, є така позитивна цінність, як «Справедливість». Отже, особи, яких характеризує наявність схильності виступати об'єктом гумору, можуть бути успішними на постах керівників. Вони також здатні мобілізовувати групу для виконання необхідних завдань і створювати

гармонійну атмосферу, в якій кожен почуває себе залученим до справи. Гелотофіли вміють добре організовувати різноманітні заходи та контролювати їх проведення.

Лінійний множинний регресійний аналіз вірогідності впливу особистісних факторів (із загального набору розглянутих у попередніх випадках психологічних чинників) на прояв *катагеластицизму* дозволив зробити наступні спостереження.

Результати регресійного аналізу надали змогу виокремити *сім факторів*, що зі статистично достовірною вірогідністю можуть впливати на вираженість катагеластицизму як специфічної форми прояву сміхової поведінки. Розраховане рівняння множинної регресії має наступний вигляд:

КАТАГЕЛАСТИЦИЗМ = 20,88 + 0,26×X_1 + 0,15×X_2 + (-0,36)×X_3 + 0,25×X_4 + 0,25×X_5 + (-0,33)×X_6 + 0,31×X_7, де

X_1 – макіавеллізм;

X_2 – екстраверсія;

X_3 – поміркованість;

X_4 – психотизм;

X_5 – сміливість;

X_6 – мудрість;

X_7 – трансцендентність.

Результати регресійної статистики наведено в таблиці 3.28.

Таблиця 3.28

Регресійна статистика для семифакторної моделі предикторів катагеластицизму

Показники	Розраховане значення
Множинний R	0,624
R-квадрат	0,389
Нормований R-квадрат	0,353
Стандартна похибка	4,975833

Величина коефіцієнту множинної кореляції для семифакторної моделі вірогідності впливу особистісних чинників на катагеластицизм дорівнює 0,624, що свідчить про наявність у моделі високої прогностичної спроможності. Розрахунки свідчать про те, що два з факторів особистості від'ємно корелюють з катагеластицизмом (поміркованість і мудрість), а для п'яти факторів зареєстровано додатні кореляційні зв'язки (трансцендентність, макіавеллізм, сміливість, психотизм та екстраверсія).

Значення R-квадрату (коефіцієнту детермінації) дорівнює 0, 389. Це означає, що частка дисперсії вираженості катагеластицизму, пояснена регресією, складає 38,9%. Розрахована регресійна модель є значущою за критерієм F-Фішера ($F=10,65$, $p < 0,01$).

Загальна характеристика побудованої кореляційно-регресійної моделі представлена в табл. 3.29.

Таблиця 3.29

Характеристика кореляційно-регресійних зв'язків між факторами особистості та катагеластицизмом

Особистісні показники	Коефіцієнти регресії	t-критерій Стьюдента	Рівень значущості вірогідності прогнозу, p
Трансцендентність	,308	2,487	,014
Макіавеллізм	,255	3,046	,003
Сміливість	,253	2,119	,036
Психотизм	,249	2,969	,004
Екстраверсія	,148	1,731	,086
Мудрість	-,325	-3,137	,002
Поміркованість	-,357	-3,925	,000

Стандартні коефіцієнти регресії відображають відносний рівень впливу кожного з факторів-предикторів. Цей рівень становить для змінних «макіавеллізм» p = 0, 255, «сміливість» p = 0, 253, «психотизм» p = 0, 249,

«екстраверсія» p = 0, 148, «трансцендентність» p = 0, 308, «поміркованість» p = -0, 357 та «мудрість» p = -0, 325.

Аналіз семифакторної кореляційно-регресійної моделі вірогідності впливу психологічних чинників на катагеластицизм продемонстрував, що найбільш впливовим фактором-предиктором схильності глузувати з інших людей є поміркованість (p = -0,357). Таким чином, людям, схильним до катагеластицизму, важко вибачити тих, хто проявив несправедливість по відношенню до них. Вони не здатні дати людям ще один шанс, їм бракує співчуття. Поведінкою таких людей часто може керувати бажання помститися.

Катагеластицисти прагнуть бути в центрі уваги, вважають себе особливими. Такі особи мають тенденцію проявляти необережність у своєму виборі. Вони часто говорять і роблять речі, про які згодом можуть шкодувати. Людям з наявністю катагеластицизму важко регулювати власні почуття та дії. Їм бракує дисциплінованості.

Така позитивна цінність, як «Мудрість» від'ємно корелює з катагеластицизмом (p = -0, 325). Для осіб зі схильністю глузувати з оточуючих здатність вигадувати нові способи досягнення результату не є характерною особливістю. Їм буває достатньо загальноприйнятих методів, вони уникають пошуку новаторських прийомів.

Катагеластицистам не подобається проводити дослідження, здійснювати відкриття та вивчати нове (в групі або самостійно). Їм не вистачає здатності аналізувати те, що відбувається навколо, а також змінювати власну думку, коли того потребує ситуація.

Очевидно, що осіб зі схильністю до глузування з оточуючих не можна назвати мудрими.

Позитивна чеснота «Трансцендентність» має додатний кореляційний зв'язок з катагеластицизмом (p = 0,308). Таким чином, наявність у людини схильності висміювати оточуючих не обов'язково заважатиме їй помічати та

цінувати красу та досконаліть у всіх сферах життя – починаючи з природи та завершуючи мистецтвом, наукою і повсякденним досвідом.

Катагеластицисти усвідомлюють і цінують те краще, що відбувається в їхньому житті, та не сприймають це як даність. Вони також здатні знаходити час, щоб виразити близьким свою вдячність.

Особи, для яких є характерним катагеластицизм, очікують кращого від майбутнього та мають віру в те, що вони можуть контролювати власне майбутнє.

Не викликає сумнівів той факт, що такі люди полюбляють сміятися та шуткувати. Для них важливо викликати посмішку на обличчях інших людей. Вони готові шукати світлий бік у будь-якій ситуації.

Макіавеллізм має позитивний кореляційний зв'язок з катагеластицизмом (p = 0,255). Катагеластицисти схильні маніпулювати іншими людьми в міжособистісних стосунках. Вони переконані в тому, що при спілкуванні з іншими людьми ними можна і навіть потрібно маніпулювати. Навички маніпулювання включають в себе здатність переконувати інших, розуміти їх наміри і причини вчинків.

Люди з наявністю катагеластицизму завжди схильні демонструвати свої сильні сторони. Вони роблять це незалежно від ситуацій і обставин, у яких знаходяться. У спілкуванні такі особи, найчастіше, орієнтується тільки на себе, а не на партнера за спілкуванням. Вони, як правило, не є гнучкими комунікаторами, які розуміють необхідність урахування психологічних особливостей партнера. Для опису сильно вираженого типу макіавеллістської особистості використовуються наступні узагальнені психологічні характеристики: розумний, сміливий, амбітний, домінуючий, наполегливий, егоїстичний.

Катагеластицисти володіють такими стратегіями поведінки як конструктивна (здатна відмовляти у необґрунтованих проханнях, адекватно виражати негативні й позитивні емоції соціально-прийнятним способом,

підвищувати рівень самоствердження у будь-яких ситуаціях, ініціювати спілкування) та домінантна (характеризується безумовною відмовою у виконанні необґрунтованих прохань, демонстративністю, перевагою негативних емоцій над позитивними, гіперпотребою в ініціації спілкування).

У розвитку схильності катагеластицистів до маніпулювання й у використанні ними маніпулятивної стратегії у спілкуванні значну роль відіграють наступні особливості їхньої особистісної сфери: розвинені інтелектуальні здібності, егоїстичність, підозрілість, ворожість, відсутність альтруїстичних тенденцій у поведінці, низька самооцінка притаманних особистості моральних якостей. Такі суб'єкти мають можливість більш ефективно обманювати інших, у міжособистісному спілкуванні частіше застосовують лестощі й, у цілому, з більшим успіхом впливають на оточуючих.

Отримані нами дані узгоджуються з результатами попередніх досліджень, у яких було продемонстровано, що такі прикметники, як цинічний і мстивий, додатно корелюють з катагеластицизмом [286].

Позитивна чеснота «Сміливість» також додатно корелює з катагеластицизмом (p = 0,253). Цілком очевидно, що необхідно мати певний рівень хоробрості та мужності, аби діяти згідно з власними переконаннями, глузуючи з інших людей.

Психотизм має позитивний кореляційний зв'язок з катагеластицизмом (p = 0,249). Таким чином, катагеластицисти схильні до асоціальної поведінки, неадекватності емоційних реакцій, високої конфліктності, егоцентричності й егоїстичності.

Екстраверсія додатно корелює з катагеластицизмом (p = 0,148). Особи зі схильністю висміювати оточуючих мають орієнтацію на світ зовнішніх об'єктів. Їм властиві такі характеристики, як товариськість, імпульсивність, оптимістичність, слабкий контроль над емоціями та почуттями, гнучкість у поведінці, ініціативність і високий рівень соціальної адаптації.

Як показують результати інших досліджень, екстраверсія і психотизм додатно корелюють з катагеластицизмом, так само як схильність до відчуття сорому та низьке почуття провини [270; 275].

Підбиваючи підсумки проведеного емпіричного дослідження, можна констатувати, що його результати дозволили повною мірою підтвердити основні емпіричні гіпотези, висунуті на початку дослідження, та довести правомірність застосування різних стилів і форм прояву гумору для розв'язання завдань імпліцитної діагностики особистості, зокрема і для виокремлення осіб з різними рівнями оптимальності функціонування.

Висновки до третього розділу

Як зазначалось у другому розділі монографії, важливим аспектом вивчення особистості є урахування нескінченності її потягу до розвитку, вдосконалення і зростання, який ніколи не зупиняється. Це – єдиноспрямований показник ортогенезу як вектору існування життя на землі.

З урахуванням саме цього постулату з метою виявлення інтегративних особистісних диспозицій, які, на наш погляд, зумовлюють оптимальне функціонування особистості, ми звернулись до діагностики її всебічного розвитку за допомогою ретельно підібраного методичного інструментарію, огляд якого було наведено у підрозділі 2.2. Виокремлені групи відрізнялись за показниками рівнів оптимальності функціонування, операціоналізованих у термінах розбіжностей між рівнями сформованості стійких особистісних рис, загальнолюдських позитивних цінностей і сильних властивостей характеру, показників психологічного благополуччя, самоповаги та задоволеності життям.

Підібрані психодіагностичні засоби дозволили емпірично перевірити закономірність чиннико-наслідкового зв'язку між стійкими індивідуально-психологічними й особистісними властивостями та особливостями реалізації

людиною гумору як вищої психічної функції. Для досягнення цієї мети ми статистично оцінили рівень достовірності розбіжностей у показниках емпірично виявлених стилів і форм прояву гумору у різних групах досліджуваних із притаманними їм індивідуально-психологічними відмінностями.

У монографії на підставі теоретико-методологічного аналізу провідних концепцій вітчизняних і зарубіжних дослідників обґрунтовано можливість врахування стилів і форм прояву гумору для імпліцитної діагностики оптимальності функціонування особистості.

Матеріали, викладені в підрозділі 3.3, дають підстави зробити наступні висновки.

1. Проведене дослідження свідчить про те, що гумор дійсно заслуговує на статус емоційно сильної властивості особистості, а не лише сильної риси характеру, що формується під впливом цінності «Трансцендентність». Особи з високими показниками емоційно сильних рис характеру (до складу яких належать ентузіазм, надія, хоробрість, гумор і любов), застосовують три стилі гумору (афіліативний, самопідтримувальний і агресивний) та характеризуються відсутністю страху опинитися об’єктом гумору (про що свідчать високі показники за гелотофілією та катагеластицизмом і низькі показники гелотофобії).
2. На українській виборці було вперше застосовано опитувальник ставлення до гумору та сміху «PhoPhiKat<45>» В. Руха та Р. Т. Пройєра для завдань дослідження впливу окремих особистісних характеристик на вибір тих чи інших форм прояву гумору.
3. Особи, які усвідомлюють роль почуття гумору як ресурсу психологічного подолання, що є свідченням більш успішного функціонування людини як суб’єкта життєдіяльності, використовують

конструктивні стилі гумору (афіліативний і самопідтримувальний) і характеризуються відсутністю гелотофобії.

4. За отриманими нами емпіричними даними ті з досліджуваних, у яких виявились найбільш високі показники за ознаками, що характеризують оптимально функціонуючу особистість, суб'єктивно та психологічно благополучну, зі сформованими позитивними цінностями, надають перевагу використанню афіліативного і самопідтримувального стилів гумору та характеризуються відсутністю гелотофобії.
5. Чинниками-предикторами, які впливають на наявність у людини гелотофобії, є низький рівень таких складових психологічного благополуччя, як особистісне зростання та автономія, проте більш виражені поміркованість, нейротизм, психотизм і негативна афективність. Предикторами гелотофілії є, за даними лінійного множинного регресійного аналізу, психотизм і справедливість. Чинниками-предикторами катагеластицизму є високий рівень макіавеллізму, екстраверсії, психотизму, сміливості та трансцендентності в поєднанні з низьким рівнем поміркованості та мудрості.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У монографії наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми стосовно визначення особистісно-діагностичного потенціалу стилів і форм прояву гумору, які зумовлені різними психологічними чинниками. Результати проведеного дослідження дають підстави зробити наступні висновки:

1. Теоретичний аналіз підходів до трактування поняття гумору дає підстави стверджувати, що, враховуючи положення культурно-історичної теорії розвитку особистості, гумор можливо розглядати як вищу психічну функцію, яка характеризує якісну своєрідність людської психіки, є соціальною за своєю природою, опосередкованою і за рахунок цього довільною.

Почуття гумору належить до подвійно детермінованих: з одного боку – людина з почуттям гумору повинна мати вроджені задатки, з іншого – частково це почуття формується в процесі цілеспрямованого виховання. В ході свого формування, як в історичному контексті, так і в онтогенезі, гумор спочатку виявляється в формі знаково-опосередкованої взаємодії між людьми в рамках їхньої спільної діяльності. Згодом у результаті процесу інтеріоризації відбувається перетворення зовнішніх засобів здійснення функцій у внутрішні. Окрім переходу від інтерпсихологічного до інтрапсихологічного процесу розвиток гумору як вищої психічної функції характеризується поступовим «згортанням» – переходом від розгорнутої діяльності до автоматизованих розумових дій. Найбільш універсальним способом формування й функціонування гумору виступає мовленнєве опосередкування, оскільки мова є провідною знаковою системою, що виникла в процесі тривалого суспільно-історичного розвитку людства.

2. Встановлено, що чим вищий рівень оптимальності функціонування особистості, тим вірогідніше людина надає перевагу використанню

адаптивних (афіліативного і самопідтримувального) стилів гумору та характеризується відсутністю гелотофобії. При кластеризації вибірки за показниками всього набору загальнолюдських позитивних цінностей і відповідних їм сильних рис характеру в поєднанні з адаптивними стійкими рисами особистості показано, що чим більш вираженими є ознаки доброчинності (як узагальненої характеристики оптимальності функціонування людини), тим вірогідніша наявність високого рівня психологічного благополуччя, самоповаги і задоволеності життям, що виявляється у наданні переваги лише адаптивним стилям гумору (афіліативному та самопідтримувальному), в усвідомленні ролі гумору як ресурсу стресоподолання та у відсутності гелотофобії. Особи з відносно нижчими показниками за ознаками психологічного благополуччя, самоповаги та задоволеності життям, а також позитивних цінностей мають статистично нижчі показники афіліативного та самопідтримувального стилів гумору, не усвідомлюють роль гумору як особистісного ресурсу та мають вищі показники гелотофобії.

3. Підтверджено гіпотезу про поліфункціональність гумору, який може виступати і як форма прояву оптимально функціонуючої особистості, і як емоційно сильна властивість особистості (завдяки врахуванню об'єктивно існуючого явища «розщеплення» (мінливості) особистості, тобто виявлення нею у поєднанні з іншими ознаками особистості таких сильних рис характеру як ентузіазм, надія, хоробрість і любов). Суб'єкти з вищим рівнем сформованості емоційно сильних рис характеру не тільки чітко усвідомлюють роль почуття гумору як ресурсу стресоподолання, а також активно застосовують три стилі гумору (афіліативний, самопідтримувальний і агресивний). У них спостерігаються різні форми сміхової поведінки (зокрема гелотофілія і катагеластицизм) при відсутності гелотофобії.

Продемонстровано існування феномену «особистісного розщеплення». У попередніх дослідженнях гумору як ресурсу стресоподолання такий феномен був зафіксований відносно можливості застосування самопринизливого стилю гумору в функції афіліативного.

4. На підставі аналізу переваг, які людина надає різним стилям і формам прояву гумору, встановлено їх зумовленість конкретними психологічними чинниками. Чинниками-предикторами, які впливають на наявність у людини гелотофобії, є низький рівень таких складових психологічного благополуччя, як особистісне зростання та автономія, проте більш виражені поміркованість, нейротизм, психотизм і негативна афективність. Гелотофоби не прагнуть до самореалізації та залежать від оцінок оточення. Вони бояться відкритості у спілкуванні з іншими людьми, характеризуються емоційною нестабільністю, мають ускладнення в процесі адаптації.

Предикторами гелотофілії є психотизм і справедливість. Гелотофіли мають схильність до асоціальної поведінки, неадекватності емоційних реакцій, високої конфліктності та егоцентричності. Разом з тим особи, яких характеризує наявність схильності виступати об'єктом гумору, можуть бути успішними на постах керівників, вміють добре організовувати різноманітні заходи та контролювати їх проведення.

Чинниками-предикторами катагеластицизму є високий рівень макіавеллізму, екстраверсії, психотизму, сміливості та трансцендентності в поєднанні з низьким рівнем поміркованості та мудрості. Катагеластицисти схильні маніпулювати іншими людьми в міжособистісних стосунках. Вони прагнуть бути в центрі уваги, однак їм важко регулювати власні почуття та дії.

5. Доведено, що такі форми сміхової поведінки, як гелотофобія, гелотофілія та катагеластицизм, які раніше вивчались у клінічних дослідженнях, можуть бути успішно застосовані як засоби імпліцитної

діагностики в дослідженнях загальнопсихологічного спрямування. Якщо в клініко-психологічних дослідженнях почуття гумору феномен гелотофобії вивчається як патологічний страх осміяння, то як аспект індивідуальних розбіжностей форми прояву гумору виконують специфічну діагностичну функцію – свідчать про притаманність людині емоційно сильних рис характеру.

Перспективи подальших досліджень у межах даної проблематики можуть бути пов’язані з пошуком нових психологічних чинників різних стилів і форм прояву гумору, зокрема у представників інших культур, а також із дослідженням впливу умов проживання та виховання на виникнення різних форм сміхової поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К. А. Психологическая наука в России XX столетия: проблемы теории и истории / К. А. Абульханова-Славская, Л. И. Анцыферова, А. В. Брушлинский. – М.: Институт психологии РАН, 1997. – 358 с.
2. Августин Аврелий. Исповедь. Книга 10 / Августин Аврелий // Одиссей. Человек в истории. – М., 1989. – С. 144–182.
3. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.
4. Арбитайло А. М. Этнические предубеждения и возможности юмора для их преодоления: Автореф. дис. … канд. психол. наук: 19.00.05 / А. М. Арбитайло. – М., 2008. – 29 с.
5. Аристотель. Об искусстве поэзии / Аристотель. – М.: Академия, 1957. – 270 с.
6. Аристотель. Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории / Аристотель. – Мн.: Литература, 1998. – 1392 с.
7. Аршава І. Ф. Аспекти імпліцитної діагностики емоційної стійкості людини: моногр. / І. Ф. Аршава, Е. Л. Носенко. – Д.: Вид-во ДНУ, 2008. – 468 с.
8. Аршава І. Ф. Емоційна стійкість людини та її діагностика / І. Ф. Аршава. – Д.: Вид-во ДНУ, 2006. – 336 с.
9. Асмолов А. Г. Психология личности: принципы общепсихологического анализа / А. Г. Асмолов. – М.: Смысл, 2001. – 416 с.
10. Бабаджанова А. Н. Соціокультурні та індивідуальні особливості розвитку почуття гумору у старшокласників: дис. … канд. психол. наук: 19.00.07 / Бабаджанова Анжела Нуріївна. – К., 2012. – 253 с.

11. Бабаджанова А. Н. Щодо питання методології психологічних досліджень почуття гумору / А. Н. Бабаджанова // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького. Психологічні науки. – 2011. – № 58. – С. 97–100.
12. Байєр О. О. Діагностика почуття гумору з метою визначення стресостійкості суб'єкта / О. О. Байєр, О. Б. Харченко // Психологічні проблеми адаптації особистості до змінюваних умов життєдіяльності: Тези доповідей всеукраїнської науково-практичної конференції. – Д.: ДНУ, 2008. – С. 103–104.
13. Байєр О. О. Почуття гумору як ресурс адаптації до нових умов навчання / О. О. Байєр, О. П. Лимар // Сборник научн. трудов по материалам международной научно-практич. конференции «Научные исследования и их практическое применение. Современное состояние и пути развития '2008». Т. 14. Педагогика, психология и социология. Философия и филология. – Одесса: Черноморье, 2008. – С. 7–13.
14. Балл Г. О. Принципи сучасного гуманізму та психологія / Г. О. Балл // Горизонты образования (Севастополь). – 2007. – № 3. – С. 7–18.
15. Балл Г. А. У истоков современного гуманизма / Г. А. Балл // Практична психологія та соціальна робота. – 2009. – № 8. – С. 1–6.
16. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса / М. М. Бахтин. – М.: Художественная литература, 1990. – 543 с.
17. Бергсон А. Смех / А. Бергсон. – М.: Искусство, 1992. – 127с.
18. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль / Л. Берковиц. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2001. – 512 с.
19. Берн Э. Транзактный анализ в группе / Э. Берн. – М.: Лабиринт, 1994. – 176 с.
20. Бех І. Д. Від волі до особистості / І. Д. Бех. – К.: Україна-Віта, 1995. – 202 с.

21. Блейхер В. М. Толковый словарь психиатрических терминов / В. М. Блейхер, И. В. Крук // Воронеж: Модэк, 1995. – 640 с.
22. Божович Л. И. Проблемы формирования личности: Избранные психологические труды / Л. И. Божович; под ред. Д. И. Фельдштейна. – М.: Ин-т практ. психол. – Воронеж: НПО «МОДЭК», 1995. – 352 с.
23. Борев Ю. Б. Комическое или о том, как смех казнит несовершенство мира, очищает и обновляет человека и утверждает радость бытия / Ю. Б. Борев. – М.: Искусство, 1970. – 272 с.
24. Борисов С. Б. Эстетика «черного юмора» в российской традиции / С. Б. Борисов // Из истории русской эстетической мысли: Межвуз. сб. науч. тр. – СПб., 1993. – С. 139–152.
25. Боришевський М. Й. Дорога до себе. Від основ суб'єктності до вершин духовності / М. Й. Боришевський. – К.: Академія, 2010. – 414 с.
26. Боришевский М. И. Саморегуляция поведения школьников / М. И. Боришевский // Советская педагогика. – 1991. – № 3. – С. 63–67.
27. Брайт Дж. Стресс: теории, исследования, мифы: Секреты болезни цивилизации / Дж. Брайт, Ф. Джонс; пер. с англ. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2003. – 352 с.
28. Буенок А. Г. Стилевые и эмоциональные особенности юмора как фактор профессионального здоровья менеджеров / А. Г. Буенок, Р. А. Березовская // Ученые записки университета имени П. Ф. Лесгафта. – 2013. – № 11 (105). – С. 31–35.
29. Бурлачук Л. Ф. Введение в проективную психодиагностику / Л. Ф. Бурлачук. – Киев: Вист-С, 1997. – 128 с.
30. Бурлачук Л. Ф. К построению теории «измеренной индивидуальности» в психодиагностике / Л. Ф. Бурлачук, Е. Ю. Коржова // Вопросы психологии. – 1994. – № 5. – С. 5–11.
31. Бурлачук Л. Ф. Психодиагностика: учеб. для вузов / Л. Ф. Бурлачук. – СПб.: Питер, 2010. – 384 с.

32. Бурлачук Л. Ф. Словарь-справочник по психодиагностике / Л. Ф. Бурлачук, С. М. Морозов; отв. ред. С. Б. Крымский – К.: Наукова думка, 1989. – 200 с.
33. Буровихина И. А. Силы характера как ресурсы личности подростка: опыт применения опросника «Профиль личных достоинств» / И. А. Буровихина, Д. А. Леонтьев, Е. Н. Осин // Психологическая диагностика. – 2007. – № 1. – С. 107–127.
34. Бутенко И. А. Из истории «черного» юмора / И. А. Бутенко // Социологические исследования. – М. – 1994. – № 11. – С. 148–153.
35. Василюк Ф. Е. Психология переживания. Анализ преодоления критических ситуаций / Ф. Е. Василюк. – М.: Издательство Московского университета, 1984. – 200 с.
36. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2009. – 1736 с.
37. Вильсон Г. Психология артистической деятельности: Таланты и поклонники. Пер. с англ. / Г. Вильсон. – М.: «Когито-Центр», 2001. – 384 с.
38. Выготский Л. С. Мышление и речь. Изд. 5, испр. / Л. С. Выготский. – М.: Издательство «Лабиринт», 1999. – 352 с.
39. Выготский Л. С. Собрание сочинений: В 6-ти т. Т. 4. Детская психология / Л. С. Выготский. Под ред. Д. Б. Эльконина. – М.: Педагогика, 1984. – 432 с.
40. Выготский Л. С. Собрание сочинений: В 6-ти т. Т. 2. Проблемы общей психологии / Л. С. Выготский. Под ред. В. В. Давыдова. – М.: Педагогика, 1982. – 504 с.
41. Выготский Л. С. Собрание сочинений: В 6-ти т. Т. 3. Проблемы развития психики / Л. С. Выготский. Под ред. А. М. Матюшкина. – М.: Педагогика, 1983. – 368 с.

42. Гилберт К. Э. История эстетики / К. Э. Гилберт, Г. Кун. – СПб.: Алетейя, 2000. – 653 с.
43. Глинка К. Теория юмора / К. Глинка. – Издатель А. И. Хоружевский, 2008. – 206 с.
44. Гребень Н. Ф. Психологические тесты для профессионалов / Авт.-сост. Н. Ф. Гребень. – Минск: Современная школа, 2008. – 495 с.
45. Гринберг Д. Управление стрессом / Д. Гринберг. – СПб.: Питер, 2004. – 496 с.
46. Грисенко Н. В. Особистісні детермінанти запобігання емоційного вигорання педагога в аспекті досліджень позитивної психології: дис. … канд. психол. наук: 19.00.01 / Грисенко Наталія Володимирівна. – Д., 2011. – 205 с.
47. Гуревич Э. Юмор и здоровье [Електронний ресурс] / Э. Гуревич // Чайка. – 2005. – № 7 (42). URL. – Режим доступу: http://www.chayka.org/node/650.
48. Дедов Н. П. Диагностирующая и регулирующая роль юмора в экстремальных условиях: дис. … канд. психол. наук: 19.00.01 / Дедов Николай Петрович. – М., 2000. – 224 с.
49. Деркач А. А. Акмеология: личностное и профессиональное развитие человека: В 5 кн. / А. А. Деркач. – М.: Изд-во РАГС, 2000. – Кн. 3: Акмеологические резервы развития творческого потенциала личности. – 537 с.
50. Дмитриев А. В. Социология юмора: Очерки / А. В. Дмитриев. – М., 1996. – 214 с.
51. Домбровская И. С. К проблеме психологического анализа культурогенеза юмора / И. С. Домбровская // Культурно-историческая психология. – 2010. – № 3. – С. 57–59.

52. Домбровская И. С. Юмор / И. С. Домбровская, Д. А. Леонтьев // Человек. Философско-энциклопедический словарь. – М.: Наука, 2000. – С. 454–459.
53. Домбровская И. С. Юмор в контексте психологической практики / И. С. Домбровская // Консультативная психология и психотерапия. – 2011. – № 1. – С. 95–108.
54. Домбровская И. С. Юмор как проблема саморегуляции / И. С. Домбровская // 125 лет Московскому психологическому обществу: Юбилейный сборник РПО: В 4-х томах: Т. 3 / Отв. ред. Д. Б. Богоявленская, Ю. П. Зинченко. – М.: МАКС Пресс, 2011. – С. 11–12.
55. Донченко Е. А. Личность: конфликт, гармония / Е. А. Донченко, Т. М. Титаренко. – 2-е изд., доп. – К.: Политиздат Украины, 1989. – 175 с.
56. Дубініна О. С. Використання гумору у педагогічній діяльності / О. С. Дубініна // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2012. – Вип. 1. – С. 90–93.
57. Дубровина И. В. Психическое и психологическое здоровье в контексте психологической культуры личности / И. В. Дубровина // Вестник практической психологии образования. – 2009. – №3. – С. 17–21.
58. Жук Н. Ю. Подолання комунікативних бар'єрів як проявів мовної тривожності за допомогою кооперативного методу навчання / Н. Ю. Жук // Вісник Дніпропетровського університету. Психологія. – Дніпропетровськ, 2010. – № 9/1. – Т. 18. – Вип. 16. – С. 46–53.
59. Журавльова Л. П. Психологічні основи розвитку емпатії людини: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07 / Журавльова Лариса Петрівна. – О., 2009. – 391 с.
60. Журавльова Л. П. Психологія емпатії: монографія / Л. П. Журавльова. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 328 с.

61. Завгородня О. В. Проблема особистості з позицій інтегративного підходу / О. В. Завгородня // Практична психологія та соціальна робота. – 2009. – № 5. – С. 1–7.
62. Зайва О. О. Обґрунтування притаманності почуттю гумору потенціалу психологічного подолання / О. О. Зайва // Вісник Дніпропетровського університету. Педагогіка та психологія. – Дніпропетровськ, 2003. – Вип. 9. – С. 23–29.
63. Зайва О. О. Особливості використання почуття гумору як ресурсу психологічного подолання: дис. … канд. психол. наук: 19.00.01 / Зайва Оксана Олександрівна. – Д., 2006. – 191 с.
64. Засєкіна Л. В. Наративний досвід vis-a-vis здоров'ю особистості / Л. В. Засєкіна // Психологічні перспективи / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Ін-т соц. та політ. психології АПН України. – Луцьк, 2012. – Вип. 19. – С. 101–110.
65. Знаков В. В. Макиавеллизм, манипулятивное поведение и взаимопонимание в межличностном общении / В. В. Знаков // Вопр. психологии. – 2002. – № 6. – С. 45–54.
66. Знаков В. В. Макиавеллизм: психологическое свойство личности и методика его исследования / В. В. Знаков // Психологический журнал. – 2000. – Т. 21. – № 5. – С. 16–22.
67. Иванова Д. И. Юмор как форма совладающего поведения [Електронний ресурс] / Д. И. Иванова // Материалы докладов XIV Международной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых «Ломоносов». – М.: Издат. центр Факультета журналистики МГУ им. М. В. Ломоносова, 2007. URL. – Режим доступу: http://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2007/16/Ivanova_DI.pdf.
68. Иванова Е. М. Апробация опросника отношения к юмору и смеху PhoPhiKat<45> на российской выборке / Е. М. Иванова, Е. А. Стефаненко, Р. Т. Пройер, В. Рух, С. Н. Ениколопов // Сборник

материалов Всероссийской юбилейной научно-практической конференции «Теоретические и прикладные проблемы медицинской (клинической) психологии (к 85-летию Ю. Ф. Полякова)» / Под общей ред. Н. В. Зверевой, И. Ф. Рощиной. – М., 2013. – С. 59–61.

69. Иванова Е. М. Нарушения чувства юмора при шизофрении и аффективных расстройствах: Автореф. дис. … канд. психол. наук: 19.00.04 / Е. М. Иванова. – М., 2007. – 24 с.
70. Иванова Е. М. Психологические исследования чувства юмора / Е. М. Иванова, С. Н. Ениколопов // Вопр. психологии. – 2006. – № 4. – С. 122–133.
71. Иванова Е. М. Психопатология и чувство юмора / Е. М. Иванова, С. Н. Ениколопов // Современная терапия психических расстройств. – 2009. – № 1. – С. 19–24.
72. Иванова Е. М. Русскоязычная адаптация опросника стилей юмора Р. Мартина / Е. М. Иванова, О. В. Митина, А. С. Зайцева, Е. А. Стефаненко, С. Н. Ениколопов // Теоретическая и экспериментальная психология. – 2013. – Т. 6. – № 2. – С. 71–85.
73. Иванова Н. В. Особенности проявления юмора у подростков с отклонениями в развитии: дис. … канд. психол. наук: 19.00.10 / Иванова Надежда Владимировна. – СПб., 2006. – 182 с.
74. Иванова Т. В. Остроумие и креативность / Т. В. Иванова // Вопросы психологии. – 2002. – №1. – С.76–87.
75. Иванова Т. В. Социально-перцептивная компетентность и ее развитие средствами рисованного мора: дис. … канд. психол. наук: 19.00.05 / Иванова Татьяна Вениаминовна. – Самара, 1999. – 209 с.
76. Иванюшкин А. А. Политический юмор как фактор взаимодействия общества и власти: Автореф. дис. … канд. полит. наук: 23.00.01 / А. А. Иванюшкин. – М., 2006. – 21 с.

77. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2001. – 752 с.
78. Калитеевская Е. Р. Пути становления самодетерминации личности в подростковом возрасте / Е. Р. Калитеевская, Д. А. Леонтьев // Вопросы психологии. – 2006. – № 3. – С. 49–55.
79. Калитеевская Е. Р. Смысл, адаптация и самодетерминация у подростков / Е. Р. Калитеевская, Д. А. Леонтьев, Е. Н. Осин, И. И. Бородина // Вопросы психологии. – 2007. – № 2. – С. 68–80.
80. Кант И. Сочинения: В 6 т. Т. 5. / И. Кант. – М., 1966. – 564 с.
81. Капрара Дж. В. Психология личности / Дж. В. Капрара, Д. Сервон. – СПб.: Питер, 2003. – 640 с.
82. Карасев Л. В. Опыт несмеяния / Л. В. Карасев // Человек. – 1992. – № 5. – С. 39–47.
83. Карасев Л. В. Смех и будущее / Л. В. Карасев // Человек. – 1994. – № 1. – С. 54–62.
84. Карасев Л. В. Смех и грех / Л. В. Карасев // Знание – сила. – 1993. – № 2. – С. 121–125.
85. Карасев Л. В. Феноменология смеха / Л. В. Карасев // Человек. – 1990. – № 2. – С. 175–183.
86. Карсканова С. В. Опитувальник «Шкали психологічного благополуччя» К. Ріфф: процес та результати адаптації / С. В. Карсканова // Практична психологія та соціальна робота: Науково-практичний освітньо-методичний журнал. – 2011. – № 1. – С. 1–10.
87. Келли Дж. Теория личности: психология личных конструктов / Дж. Келли. – СПб.: Речь, 2000. – 249 с.
88. Кириленко Т. С. Емоційні переживання в процесі самореалізації особистості / Т. С. Кириленко, І. П. Давискиба // Наука і освіта:

Науково-практичний журнал Південного наукового Центру АПН України. – 2010. – № 9. – С. 71–74.

89. Киямова Р. З. Чувство юмора как фактор самоактуализации личности: Автореф. дис. … канд. психол. наук: 19.00.01 / Р. З. Киямова. – М., 2013. – 28 с.

90. Кліманська М. Б. Психологічні особливості використання гумору медичними працівниками / М. Б. Кліманська // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць К-ПНУ ім. І. Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – 2013. – Вип. 21. – С. 225–236.

91. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. – К.: Рад. школа, 1989. – 608 с.

92. Кременецкая А. В. Проявление чувства юмора у подростков: Автореф. дис. … канд. психол. наук: 19.00.13 / А. В. Кременецкая. – СПб., 2001. – 18 с.

93. Кречмер Э. Строение тела и характер / Э. Кречмер. – М: Педагогика-Пресс, 1995. – 608 с.

94. Кроник А. А. В главных ролях: Вы, Мы, Он, Ты, Я / А. А. Кроник, Е. А. Кроник. – М.: Мысль, 1989. – 204 с.

95. Крупнов А. И. Психологическая структура действий человека / А. И. Крупнов. – М.: РУДН, 1990. – 56 с.

96. Кузікова С. Б. Психологія саморозвитку. Навчальний посібник / С. Б. Кузікова. – Суми: Видавництво «МакДен», 2011. – 148 с.

97. Кузнецова Н. Ф. Экспериментальное исследование чувства юмора / Н. Ф. Кузнецова // Вест. Моск. ун-та. Сер. 14. Психология. – 1985. – № 4. – С. 73–74.

98. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения: В 2-х т. / А. Н. Леонтьев. – М.: Педагогика, 1983. – Т. 1. – 392 с.

99. Леонтьев Д. А. Взгляд на себя со стороны как предпосылка системной рефлексии / Д. А. Леонтьев, А. Ж. Салихова // Материалы IV Всероссийского съезда РПО: в 3 т. – М.; Ростов-на-Дону: Кредо, 2007. – Т. 2. – С. 237–238.

100. Леонтьев Д. А. Личностная зрелость как опосредствование личностного роста / Д. А. Леонтьев // Культурно-историческая психология развития / Под ред. И. А. Петуховой. – М.: Смысл, 2001. – С. 154–161.

101. Леонтьев Д. А. Личностное в личности: личностный потенциал как основа самодетерминации / Д. А. Леонтьев // Ученые записки кафедры общей психологии МГУ им. М. В. Ломоносова. Вып. 1 / Под ред. Б. С. Братуся, Д. А. Леонтьева. – М.: Смысл, 2002. – С. 56–65.

102. Леонтьев Д. А. Личностный потенциал как потенциал саморегуляции / Д. А. Леонтьев // Ученые записки кафедры общей психологии МГУ им. М. В. Ломоносова / Под. ред. Б. С. Братуся, Е. Е. Соколовой. – М.: Смысл, 2006. – С. 85–105.

103. Леонтьев Д. А. Личность как преодоление индивидуальности: основы неклассической психологии личности / Д. А. Леонтьев // Психологическая теория деятельности: вчера, сегодня, завтра / Под ред. А. А. Леонтьева. – М.: Смысл, 2006. – С. 134–147.

104. Леонтьев Д. А. Неклассический вектор в современной психологи / Д. А. Леонтьев // Постнеклассическая психология. Социальный конструкционизм и нарративный подход. – 2005. – № 1 (2). – С. 51–71.

105. Леонтьев Д. А. Перспективы неклассической психодиагностики [Електронний ресурс] / Д. А. Леонтьев // Психологические исследования: электрон. науч. журн. – 2010. – № 4 (12). URL. – Режим доступу: http://psystudy.ru.

106.Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. 2-е, испр. изд. / Д. А. Леонтьев. – М.: Смысл, 2003. – 487 с.

107.Леонтьев Д. А. Рефлексия как предпосылка самодетерминации / Д. А. Леонтьев // Психология человека в современном мире: материалы Всерос. юбилейной науч. конф., посвященной 120-летию со дня рождения С. Л. Рубинштейна / Отв. ред. А. Л. Журавлев и др. М.: Изд-во ИП РАН, 2009. – С. 40–49.

108.Леонтьев Д. А. Юмор как экзистенциальный механизм самодетерминации зрелой личности / Д. А. Леонтьев // Пятая Всероссийская научно-практическая конференция по экзистенциальной психологии (Москва, 6-8 мая 2013 г.). Материалы сообщений. – М.: Смысл. – С. 69–73.

109.Лефтеров В. А. Психическое и психологическое здоровье в контексте психологической практики [Електронний ресурс] / В. А. Лефтеров. URL. – Режим доступу: http://apd.dn.ua/articles/00051.html.

110.Личностный потенциал. Структура и диагностика / Под. ред. Д. А. Леонтьева. – М., 2011. – 679 с.

111.Лубовский Д. В. Применение опросника самоуважения М. Розенберга для исследования отношения подростков к себе / Д. В. Лубовский // Психологическая диагностика. – 2006. – № 1. – С. 71–75.

112.Лук А. Н. О чувстве юмора и остроумии / А. Н. Лук. – М.: Искусство, 1968. – 268 с.

113.Лушин П. В. Психология личностного изменения / П. В. Лушин. – Кировоград, 2002. – 352 с.

114.Максименко С. Д. Ґенеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. – К.: ТОВ КММ, 2006. – 240 с.

115.Максименко С. Д. Генетическая психология: (методологическая рефлексия проблем развития в психологии) / С. Д. Максименко. – М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 2000. – 320 с.

116.Максименко С. Д. Психологія особистості: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / С. Д. Максименко, К. С. Максименко, М. В. Папуча; за ред. С. Д. Максименка. – К.: КММ, 2007. – 296 с.

117.Мардахаев Л. В. Социальная педагогика: учеб. / Л. В. Мардахаев. – М.: Гардарики, 2005. – 269 с.

118.Мартин Р. Психология юмора / Р. Мартин; [пер. с англ. под. ред. Л. В. Куликова]. – СПб.: Питер, 2009. – 480 с.

119.Милова Т. Смех – вестник нового мира: Беседа с Л. В. Карасевым / Т. Милова // Человек. – 1999. – № 6. – С. 52–55.

120.Моргун В.Ф. Концепція багатовимірного розвитку особистості та її застосування / В. Ф. Моргун // Філософська і соціологічна думка. – 1992. – № 2. – С. 27–40.

121.Моргун В.Ф. Наукова школа «Психологія багатовимірної особистості» / В. Ф. Моргун // Інноваційна діяльність ПДПУ імені В. Г. Короленка / За ред. В.О. Пащенка]. – Полтава: ІОЦ ПДПУ, 2002. – С. 45–46.

122.Моргун В. Ф. Основи психологічної діагностики: навч. посіб. / В. Ф. Моргун, І. Г. Тітов. – К.: Слово, 2012. – 464 с.

123.Муздыбаев К. М. Анатомия эгоизма / К. М. Муздыбаев // Российская наука. – М.: Октопус, 2003. – С. 333–347.

124.Муздыбаев К. М. Эгоизм личности / К. М. Муздыбаев // Психол. журнал. – 2000. – № 2. – С. 27–39.

125.Мусийчук М. В. Философские и психолого-педагогические подходы к природе и сущности понятия «Юмор»: учеб. пособие / М. В. Мусийчук. – Магнитогорск: Магнитог. гос. ун-т., 2005. – 83 с.

126.Мясищев В. Н. Психология отношения: избр. психол. тр. / В. Н. Мясищев. – М.; Воронеж: Изд-во «Ин-т практ. психологии», 1995. – 356 с.

127.Немов Р. С. Психология: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. – 4-е изд. / Р. С. Немов. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – Кн. 1: Общие основы психологии. – 688 с.

128.Носенко Е. Л. Діагностика особистості засобами невербального спілкування: моногр. / Е. Л. Носенко, Т. М. Петренко. – К.: Вид-во «Освіта України», 2013. – 191 с.

129.Носенко Е. Л. Особистісні фактори успішності вирішення людиною основних життєвих задач (у світлі сучасних теорій особистості) / Е. Л. Носенко // Матеріали II Всеукр. психологічного конгресу, присвяченого 110 річниці від дня народження Г. С. Костюка (19-20 квіт. 2010 р.). – Т. 1. – К.: ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2010. – С. 273–278.

130.Носенко Е. Л. Походження, зміст та форми виявлення гумору як ресурсу психологічного подолання / Е. Л. Носенко, О. О. Зайва // Вісник Дніпропетровського університету. Педагогіка та психологія. – Дніпропетровськ, 2004. – № 7. – С. 22–31.

131.Носенко Е. Л. Сучасні напрями зарубіжної психології: психологія особистості / Е. Л. Носенко, І. Ф. Аршава. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2010. – 261 с.

132.Носенко Е. Л. Форми відображеної оцінки емоційної стійкості та емоційної розумності людини: моногр. / Е. Л. Носенко, І. Ф. Аршава, К. П. Кутовий. – Д.: Інновація, 2011. – 178 с.

133.Олпорт Г. Становление личности / Г. Олпорт. – М.: Смысл, 2002. – 464 с.

134.Орлов А. Б. Возникновение новой психодиагностики: некоторые симптомы и тенденции / А. Б. Орлов // Вопросы психологии. – 1991. – № 5. – С. 129–130.

135.Орлов А. Б. Психология личности и сущности человека: Парадигмы, проекции, практики: учеб. пособ. для студ. психол. ф-тов вузов / А. Б. Орлов. – М.: Изд. центр «Академия», 2002. – 272 с.

136.Осин Е. Н. Апробация русскоязычных версий двух шкал экспресс-оценки субъективного благополучия [Електронний ресурс] / Е. Н. Осин, Д. А. Леонтьев // Материалы III Всероссийского социологического конгресса. – М.: Институт социологии РАН, 2008. URL. – Режим доступу: http://publications.hse.ru/chapters/78753840.

137.Осин Е. Н. Измерение позитивных и негативных эмоций: разработка русскоязычного аналога методики PANAS / Е. Н. Осин // Психология. Журнал Высшей школы экономики. – 2012. – Т. 9. – № 4. – С. 91–110.

138.Павелків Р. В. Загальна психологія. Підручник / Р. В. Павелків. – К.: Кондор, 2009. – 576 с.

139.Пергаменщик Л. А. Опросник «Шкалы психологического благополучия» К. Рифф: процесс и результаты адаптации / Л. А. Пергаменщик, Н. Н. Лепешинский // Психологическая диагностика. – 2007. – № 3. – С. 73–96.

140.Перлз Ф. Практика гештальттерапии / Ф. Перлз; пер. М. П. Папуша. – М.: Институт общегуманитарных исследований, 2001. – 323 с.

141.Петровский А. В. Введение в психологию / А. В. Петровский. – М.: Академия, 1995. – 496 с.

142.Платонов К. К. Занимательная психология / К. К. Платонов. – М.: Молодая гвардия, 1964. – 384 с.

143.Подкоритова Л. О. Важливість почуття гумору як діагностичного критерію у міжособовій взаємодії / Л. О. Подкоритова //

Perspektywiczne opracowania nauki i techniki. – 2007. – № 3 (19). – С. 11–13.

144.Поспелов Г. Н. Теория литературы / Г. Н. Поспелов. – М.: Высшая школа, 1978. – 351 с.

145.Практическая психология в образовании: учебное пособие 4-е изд. / Под редакцией И. В. Дубровиной. – СПб.: Питер, 2004. – 592 с.

146.Рабле Ф. Гаргантюа и Пантагрюэль [пер. с фр.] / Ф. Рабле; пер. Н. М. Любимов; худ. Г. Доре. – М.: ЭКСМО-ПРЕСС, 2001. – 729 с.

147.Реан А. А. Психология личности. Социализация, поведение, общение / А. А. Реан. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2004. – 416 с.

148.Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс. – М.: Прогресс, 1994. – 480 с.

149.Роджерс К. К науке о личности / К. Роджерс // История зарубежной психологии. Тексты. – М.: МГУ, 1986. – 254 с.

150.Рождественский Д. С. О шутках и снах / Д. С. Рождественский // Психологическая газета. – 1998. – № 4 (31). – С. 21.

151.Розов А. И. Переживание комического в свете некоторых более общих закономерностей психической деятельности / А. И. Розов // Вопросы психологии. – 1979. – № 2. – С. 117–125.

152.Роменець В. А. Психологія творчості / В. А. Роменець. – К.: Либідь, 2001. – 288 с.

153.Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир / С. Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер принт, 2003. – 508 с.

154.Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – Издательство: Питер, 2002 г. – 720 с.

155.Рудзит И. А. Эгоизм как внутренний нравственно-этический фактор развития самосознания человека / И. А. Рудзит // Вестник ЛГУ им. А. С. Пушкина. – 2006. – № 1. – С. 56–65.

156.Савчин М. В. Духовний потенціал людини (навч. вид.): [монографія] / М. В. Савчин. – Вид. 2-ге, пер., доп. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – 508 с.

157.Селигман М. Э. П. Новая позитивная психология: Научный взгляд на счастье и смысл жизни: пер. с англ. / М. Э. Селигман. – М.: Изд-во «София», 2006. – 368 с.

158.Сергеев А. А. Исследование чувства юмора как элемента неформальной коммуникации / А. А. Сергеев, Л. С. Макарова, Л. А. Одинцова // Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. 11, Естеств. науки. – 2012. – № 2 (4). – С. 73–77.

159.Скворцов С. Ю. Методика дослідження стилів гумору (HSQ) та Шкала використання гумору як ресурсу стресоподолання (CHS): опис, адаптація, застосування / С. Ю. Скворцов, О. О. Зайва // Вісник Дніпропетровського університету. Педагогіка та психологія. – Дніпропетровськ, 2005. – № 11. – С. 91–95.

160.Смирнов Н. К. Здоровьесберегающие образовательные технологии и психология здоровья в школе / Н. К. Смирнов. – М.: Аркти, 2006. – 320 с.

161.Смульсон М. Л. Дослідження ментальної моделі світу засобами наративізації [Електронний ресурс] / М. Л. Смульсон. URL. – Режим доступу: http://vuzlib.com/content/view/1020/94.

162.Смульсон М. Л. Категорія розвитку в сучасній психології [Електронний ресурс] / М. Л. Смульсон. // Технології розвитку інтелекту. – 2013. – № 4. URL. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/tri_2013_4_3.pdf.

163.Собчик Л. Н. Стандартизированный многофакторный метод исследования личности СМИЛ / Л. Н. Собчик. – СПб.: Речь, 2000. – 219 с.

164.Созонтов А. Е. Гедонистический и эвдемонистический подходы к проблеме психологического благополучия / А. Е. Созонтов // Вопросы психологии. – 2006. – № 4. – С. 105–114.

165.Стефаненко Е. А. Гелотофобия – расстройство юмора или социофобия? [Електронний ресурс] / Е. А. Стефаненко // Материалы докладов XIV Международной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых «Ломоносов». – М.: Издательский центр Факультета журналистики МГУ им. М. В. Ломоносова, 2007. URL. – Режим доступу: http://www.psy.msu.ru/science/conference/lomonosov/2007/thesis.

166.Стефаненко Е. А. Диагностика страха выглядеть смешным: русскоязычная адаптация опросника гелотофобии / Е. А. Стефаненко, Е. М. Иванова, С. Н. Ениколопов, Р. Т. Пройер, В. Рух // Психологический журнал. – 2011. – Т. 32. – № 2. – С. 94–108.

167.Стефаненко Е. А. Изучение особенностей восприятия и использования юмора в разновозрастных и разнополовых группах / Е. А. Стефаненко, Е. М. Иванова, С. Н. Ениколопов // Пятая международная конференция по когнитивной науке: Тезисы докладов: В 2 т. – Калининград. – 2012. – Т. 2. – С. 646–647.

168.Стефаненко Е. А. Исследование гелотофобии у больных психическими расстройствами / Е. А. Стефаненко, С. Н. Ениколопов, Е. М. Иванова // Теоретические и прикладные проблемы медицинской (клинической) психологии. Научное издание. Сборник материалов Всероссийской юбилейной научно-практической конференции «Теоретические и прикладные проблемы медицинской (клинической) психологии (к 85-летию Ю. Ф. Полякова)». – М., 2013. – С. 106–107.

169.Стефаненко Е. А. Психологические особенности гелотофобии (страха насмешки) при шизофрении и аффективных расстройствах: дис. … канд. психол. наук: 19.00.04 / Стефаненко Екатерина Александровна. – М., 2013. – 164 с.

170.Стефаненко Е. А. Социо-демографические аспекты гелотофобии в России / Е. А. Стефаненко, С. Н. Ениколопов, Е. М. Иванова // Вопросы психологии. – 2013. – № 2. – С. 104–111.

171.Теория и методология психологии: Постнеклассическая перспектива / Отв. ред. А. Л. Журавлев, А. В. Юревич. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2007. – 528 с.

172.Теория и практика личностно-ориентированной психологии: методика персон. и соц. роста: пер. с англ. / Дж. Фэйдимен, Р. Фрейгер и др. – М.: Изд-во Рос. откр. ун-та, 1996. – 430 с.

173.Тисяк А. А. Егоїзм як мотив людської діяльності [Електронний ресурс] / А. А. Тисяк. URL. – Режим доступу: http://s-journal.cdu.edu.ua/base/2008/v4/v4pp207-208.pdf

174.Ульянова Ю. И. Индивидуально-психологические особенности чувства юмора в профессиональной деятельности социальных работников: Автореф. дис. … канд. психол. наук: 19.00.01 / Ю. И. Ульянова. – М., 2012. – 25 с.

175.Умярова Р. С. Смех и смеходрама / Р. С. Умярова // Консультативная психология и психотерапия. – 2008. – № 4. – С. 144–149.

176.Умярова Р. С. Смехотерапия / Р. С. Умярова // Консультативная психология и психотерапия. – 2008. – № 1. – С. 137–143.

177.Фернхем А. Личность и чувство юмора / А. Фернхем, П. Хейвен // Личность и социальное поведение. – СПб.: Питер, 2001. – С. 323–329.

178.Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник / В. Франкл. Пер. с англ. и нем. Д. А. Леонтьева, М. П. Папуша, Е. В. Эйдмана. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.

179.Фрейд З. Остроумие и его отношение к бессознательному / З. Фрейд. – СПб.: Азбука-классика, 2006. – 288 с.

180.Фромм Э. Искусство любить / Э. Фромм; ред.-сост. и авт. предисл. Д. А. Леонтьев; пер. с англ. Л. В. Трубицына, А. В. Ярхо, А. С. Соловейчик. – 2-е изд. – СПб.: Азбука-классика, 2008. – 220 с.

181.Харченко О. Б. Гелотофобія як аспект виявлення емоційної вразливості / О. Б. Харченко // Сучасні проблеми науки та освіти. Матеріали 9-ї Міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції 30 квітня – 10 травня 2009 р., м. Алушта / Харків: Українська Асоціація «Жінки в науці та освіті», Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2009. – С. 143–144.

182.Чепелева Н. В. Методологические основы исследования личности в контексте постнеклассической психологии / Н. В. Чепелева // Актуальні проблеми психології: Психологічна герменевтика / За ред. Н. В. Чепелевої. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – Том 2. – Вип. 6. – С. 15–24.

183.Чепелєва Н. В. Соціально-психологічні чинники розуміння та інтерпретації особистого досвіду: монографія / За ред. Н. В. Чепелєвої. – К. : Педагогічна думка, 2008. – 255 с.

184.Черемухин А. Г. Конструирование юмора / А. Г. Черемухин, Д. Г. Черемухин. – М.: Воентехиниздат, 2004. – 43 с.

185.Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка: В 2 т. / П. Я. Черных. – 3-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1999. – Т. 2.: Панцирь – Ящур. – С. 459.

186.Чигринова И. А. Принятие неопределенности и макиавеллизм в регуляции морального выбора [Електронний ресурс] / И. А. Чигринова // Психологические исследования: электрон. науч. журн. – 2010. – № 5 (13). URL. – Режим доступу: http://psystudy.ru.

187.Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник / В. Б. Шапар. – Х.: Прапор, 2005. – 640 с.

188.Шенье-Жандрон Ж. Сюрреализм / Ж. Шенье-Жандрон. Пер. с франц. С. Дубина. – М.: НЛО, 2002. – С. 158–165.

189.Шмелев А. Г. Психометрические основы психодиагностики / А. Г. Шмелев // В кн.: Общая психодиагностика (ред. А. А. Бодалев, В. В. Столин). – М.: Изд-во Моск. унта, 1987. – С. 53–112.

190.Шмелев А. Г. Психосемантика юмора и диагностика мотивов / А. Г. Шмелев, В. С. Болдырева // Мотивация личности (феноменология, закономерности и механизмы формирования). – М., 1982. – С. 108–119.

191.Шмелев А. Г. Юмор – это не главное / А. Г. Шмелев // Психологическая газета. – 1998. – № 4 (31). – С. 24–25.

192.Шостром Э. Человек-манипулятор. Внутреннее путешествие от манипуляции к актуализации / Э. Шостром. – М.: Апрель-Пресс, изд-во Ин-та психотерапии, 2004. – 192 с.

193.Штейнер Р. Педагогика, основанная на познании человека / Р. Штейнер. – М.: Парсифаль, 1988. – 128 с.

194.Штепа О. С. Феномен особистісної зрілості / О. С. Штепа // Соціальна психологія. – 2005. – № 1 (9). – С. 62–77.

195.Шувалов А. В. Гуманитарно-антропологические основы теории психологического здоровья / А. В. Шувалов // Вопросы психологии. – 2004. – № 6. – С. 18–33.

196.Asendorpf J. B. Double dissociation between implicit and explicit personality self-concept: The case of behavior / J. B. Asendorpf, R. Banse, D. Müke // Journal of Personality and Social Psychology. – 2002. – Vol. 83. – P. 380–393.

197.Besemer S. P. Analysis of creative products: Review and synthesis / S. P. Besemer, D. J. Treffinger // The Journal of Creative Behavior. – 1981. – Vol. 15 (3). – P. 158–178.

198.Bilge F. Humor styles, subjective well-being, trait anger and anxiety among University students in Turkey / F. Bilge, S. Saltuk // World Applied Sciences Journal. – 2007. – Vol. 2. – P. 464–469.

199.Cann A. Humor styles, positive personality and health / A. Cann, K. Stilwell, K. Taku // Europe's Journal of Psychology. – 2010. – Vol. 3. – P. 213–235.

200.Caprara G. V. Positive orientation: Turning potentials into optimal functioning / G. V. Caprara // The European Health Psychologist. – 2009. – Vol. 11. – P. 46–48.

201.Carretero-Dios H. Fear of being laughed at and social anxiety: A preliminary psychometric study / H. Carretero-Dios, W. Ruch, D. Agudelo, T. Platt, R. T. Proyer // Psychological Test and Assessment Modeling. – 2010. – Vol. 52 (1). – P. 108–124.

202.Cattell R. B. Handbook for the IPAT Humor Test of Personality / R. B. Cattell, D. L. Tollefson. – Champaign, IL: Institute for Personality and Ability Testing, 1963. – 24 p.

203.Cattell R. B. Personality factors in response to humor / R. B. Cattell, L. B. Luborsky // The Journal of Abnormal and Social Psychology. – 1947. – Vol. 42 (4). – P. 402–421.

204.Cayirdag N. Relationship between styles of humor and divergent thinking / N. Cayirdag, S. Acar // Procedia – Social and Behavioral Sciences. – 2010. – Vol. 2. – P. 3236–3240.

205.Chen G. H. Gelotophobia and thinking styles in Sternberg's theory / G. H. Chen, Y. Liu // Psychological Reports. – 2012. – Vol. 110. – P. 25–34.

206.Christie R. Studies in Machiavellianism / R. Christie, F. Geis. – NY: Academic Press, 1970.

207.Colman A. M. A dictionary of psychology / A. M. Colman. – 3rd ed. – Oxford; New York: Oxford University Press, 2009. – 882 p.

208.Cramer P. Defense mechanisms in psychology today. Further processes for adaptation / P. Cramer // American Psychologist. – 2000. – Vol. 55 (6). – P. 637–646.

209.Davies C. Humor theory and the fear of being laughed at / C. Davies // Humor: International Journal of Humor Research. – 2009. – Vol. 22. – № 1/2. – P. 49–62.

210.Diener E. The Satisfaction with Life Scale / E. Diener, R. A. Emmons, R. J. Larsen, S. Griffin // Journal of Personality Assessment. – 1985. – Vol. 49. – P. 71–75.

211.Edwards K. R. Do humorous people take poorer care of their health? Associations between humor styles and substance use / K. R. Edwards, R. A. Martin // Europe's Journal of Psychology. – 2012. – Vol. 8 (4). – P. 523–534.

212.Edwards K. R. Humor creation ability and mental health: Are funny people more psychologically healthy? / K. R. Edwards, R. A. Martin // Europe's Journal of Psychology. – 2010. – Vol. 3. – P. 196–212.

213.Edwards K. R. The fear of being laughed at, social anxiety, and memories of being teased during childhood / K. R. Edwards, R. A. Martin, D. J. A. Dozois // Psychological Test and Assessment Modeling. – 2010. – Vol. 52 (1). – P. 94–107.

214.Edwards K. R. The role of humor as a character strength in positive psychology: Monograph / K. R. Edwards. – London, Ontario, Canada: The University of Western Ontario, 2013. – 200 p.

215.Egloff B. An Implicit Association Test for assessing anxiety: Findings and perspectives / B. Egloff, S. Schumkle // Conference abstracts of the 12 European Conferences on Personality. – Netherlands: July, 18-22, 2004. – P. 103.

216.Erozkan A. The relationship between humour styles and shyness: An investigation of Turkish university students / A. Erozkan // Cypriot Journal of Educational Sciences. – 2009. – Vol. 4. – P. 87–96.

217.Eysenck H. J. Know your own Personality / H. J. Eysenck, G. D. Wilson. – Middlesex: Penguin Books, 1975. – 208 p.

218.Eysenck H. J. Manual of the Eysenck Personality Questionnaire / H. J. Eysenck, S. B. G. Eysenck. – London: Hodder and Stoughton, 1975.

219.Forabosco G. The fear of being laughed at among psychiatric patients / G. Forabosco, W. Ruch, P. Nucera // Humor: International Journal of Humor Research. – 2009. – Vol. 22. – № 1/2. – P. 233–251.

220.Fredrickson B. L. Positive affect and the complex dynamics of human flourishing / B. L. Fredrickson, M. Losada // American Psychologist. – 2005. – Vol. 60 (7). – P. 678–686.

221.Fredrickson B. L. Positive emotions broaden and build / B. L. Fredrickson // In E. A. Plant, P. G. Devine (Eds.), Advances on experimental social psychology, 47. – Burlington: Academic Press, 2013. – P. 1–53.

222.Fredrickson B. L. The role of positive emotions in positive psychology: The broaden-and-build theory of positive emotions / B. L. Fredrickson // American Psychologist. – 2001. – Vol. 56 (3). – P. 218–226.

223.Fredrickson B. L. Updated thinking on positivity ratios / B. L. Fredrickson // American Psychologist. – 2013. – Vol. 68 (9). – P. 814–822.

224.Fredrickson B. L. What good are positive emotions? / B. L. Fredrickson // Review of General Psychology. – 1998. – Vol. 2. – № 3. – P. 300–319.

225.Freeman G. P. Does humor benefit health in retirement? Exploring Humor as a moderator / G. P. Freeman, W. L. Ventis // Europe's Journal of Psychology. – 2010. – Vol. 3. – P. 122–148.

226.Führ M. The applicability of the GELOPH<15> in children and adolescents: First evaluation in a large sample of Danish pupils / M. Führ // Psychological Test and Assessment Modeling. – 2010. – Vol. 52 (1). – P. 60–76.

227.Greenwald A. G. A unified theory of implicit attitudes, stereotypes, self-esteem and self-concept / A. G. Greenwald, M. R. Banaji, L. A. Rudman, S. D. Farnham, B. A. Nosek, D. S. Mellot // Psychological Review. – 2002. – Vol. 109. – P. 3–25.

228.Hampes W. P. The relation between humor styles and empathy / W. P. Hampes // Europe's Journal of Psychology. – 2010. – Vol. 3. – P. 34–45.

229.Hathaway S. R. The Minnesota Multiphasic Personality Inventory / S. R. Hathaway, J. C. McKinley. – New York: The Psychological Corporation, 1943.

230.Henman L. D. Humor as a coping mechanism: Lessons from POWs / L. D. Henman // Humor: International Journal of Humor Research. – 2001. – Vol. 14 (1). – P. 83–94.

231.Horwitz E. K. Language anxiety: From theory and research to classroom implications / E. K. Horwitz, D. Young. – Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 1991.

232.Hughes L. W. A Correlational study of the relationship between sense of humor and positive psychological capacities / L. W. Hughes // Economics & Business Journal: Inquiries & Perspectives. – 2008. – Vol. 1. – № 1. – P. 46–55.

233.Isen A. M. Positive affect as a source of human strength / A. M. Isen // In L. G. Aspinwall, U. Staudinger (Eds.), A psychology of human strengths: Fundamental questions and future directions for a positive psychology. – Washington, DC: American Psychological Association, 2003. – P. 179–195.

234.Ivanova A. The fear of being laughed at in healthy people and psychiatry patients. Assessing gelotophobia in Russia / A. Ivanova, E. Stefanenko, S. Enikolopov, R. T. Proyer, W. Ruch // Bridging Eastern and Western Psychiatry. – 2012. – Vol. 8. – P. 10–17.

235.Kazarian S. S. Humor styles, personality, and well-being among Lebanese university students / S. S. Kazarian, R. A. Martin // European Journal of Personality. – 2004. – Vol. 18. – № 3. – P. 209–219.

236.Kazarian S. S. Perceived parental warmth and rejection in childhood as predictors of humor styles and subjective happiness / S. S. Kazarian, L. Moghnie, R. A. Martin // Europe's Journal of Psychology. – 2010. – Vol. 3. – P. 71–93.

237.Kuiper N. A. Coping humour, stress, and cognitive appraisals / N. A. Kuiper, R. A. Martin, L. J. Olinger // Canadian Journal of Behavioural Science. – 1993. – Vol. 25 (1). – P. 81–96.

238.Kuiper N. A. Reactions to humorous comments and implicit theories of humor styles / N. A. Kuiper, G. A. Kirsh, C. Leite // Europe's Journal of Psychology. – 2010. – Vol. 3. – P. 236–266.

239.Kuiper N. A. Sense of humour and enhanced quality of life / N. A. Kuiper, R. A. Martin, K. A. Dance // Personality and Individual Differences. – 1992. – Vol. 13. – P. 1273–1283.

240.Lampert M. D. Cross-cultural variation in gelotophobia within the United States / M. D. Lampert, K. L. Isaacson, J. Lyttle // Psychological Test and Assessment Modeling. – 2010. – Vol. 52 (2). – P. 202–216.

241.Laux L. Personality and self-presentation: The histrionic style / L. Laux, K.-H. Renner, C. Spielhagen, G. Merzbacher // 11th European Conference on Personality. – Wien: Pabst Science Publishers, 2002. – P. 113.

242.Lefcourt H. M. Humor / H. M. Lefcourt // In C. R. Snyder, S. J. Lopez (Eds.), Handbook of positive psychology. – Oxford: Oxford University Press, 2002. – P. 619–631.

243.Lefcourt H. M. Humor and life stress: Antidote to adversity / H. M. Lefcourt, R. A. Martin. – New York: Springer-Verlag, 1986.

244.Lefcourt H. M. Humor as a stress moderator in the prediction of blood pressure obtained during five stressful tasks / H. M. Lefcourt, K. Davidson, K. M. Prkatchin, D. E. Mills // Journal of Research in Personality. – 1997. – № 31 (4). – P. 523–542.

245.Lefcourt H. M. Humor: The psychology of living buoyantly / H. M. Lefcourt. – New York: Kluwer Academic, 2001.

246.Leontiev D. Historical trends in the construction of ideal personality / D. Leontiev // The 1st World Conference on Personality (19-23 March 2013, Stellenbosch, South Africa). Abstract Book. – P. 89.

247.Maddi S. Creating meaning through making decisions / S. Maddi // In P. T. P. Wong, P. S. Fry (Eds.), The human quest for meaning: A handbook of psychological research and clinical applications. – Mahwah: Lawrence Erlbaum, 1998. – P. 1–25.

248.Martin R. A. Humor, coping with stress, self-concept, and psychological well-being / R. A. Martin, N. A. Kuiper, L. J. Olinger, K. A. Dance // Humor: International Journal of Humor Research. – 1993. – Vol. 6. – P. 89–104.

249.Martin R. A. Humor, laughter, and physical health: Methodological issues and research findings / R. A. Martin // Psychological Bulletin. – 2001. – Vol. 127. – P. 504–519.

250.Martin R. A. Individual differences in uses of humor and their relation to psychological well-being: Development of the Humor Styles Questionnaire / R. A. Martin, P. Puhlik-Doris, G. Larsen, J. Gray, K. Weir // Journal of Research in Personality. – 2003. – Vol. 37. – P. 48–75.

251.Martin R. A. Relationships between the Dark Triad and humor styles: A replication and extension / R. A. Martin, J. M. Lastuk, J. Jeffery,

P. A. Vernon, L. Veselka // Personality and Individual Differences. – 2012. – Vol. 52. – P. 178–182.

252. Martin R. A. Sense of humor as a moderator of the relation between stressors and moods / R. A. Martin, H. M. Lefcourt // Journal of Social and Personality Psychology. – 1983. – Vol. 45. – P. 1313–1324.

253. Martin R. A. The Situational Humor Response Questionnaire (SHRQ) and Coping Humor Scale (CHS): A decade of research findings / R. A. Martin // Humor: International Journal of Humor Research. – 1996. – № 9. – P. 251–272.

254. Mednick S. A. The associative basis of the creative process / S. A. Mednick // Psychological Review. – 1962. – Vol. 69 (3). – P. 220–232.

255. Mulkay M. On humor: Its nature and its place in modern society / M. Mulkay. – New York: Basil Blackwell, 1988.

256. Nezu A. M. Sense of humor as a moderator of the relation between stressful events and psychological distress: A prospective analysis / A. M. Nezu, C. M. Nezu, S. E. Blissett // Journal of Personality and Social Psychology. – 1988. – № 54 (3). – P. 520–525.

257. Nosenko E. L. Antecedents, contents and forms of humor manifestations as a coping resource / E. L. Nosenko, O. A. Zayvaya // ECP12: Conference Abstracts. – The Netherlands, Groningen: The University of Groningen, 2004. – P. 199.

258. O'Quin K. Humor and creativity: A review of the empirical literature / K. O'Quin, P. Derks // In M. A. Runco (Ed.), The creativity research handbook (Vol. 1). – Cresskill, NJ: Hampton Press, 1997. – P. 227–256.

259. Papousek I. Gelotophobia, emotion-related skills and responses to the affective states of others / I. Papousek, W. Ruch, H. H. Freudenthaler, E. Kogler, B. Lang, G. Schulter // Personality and Individual Differences. – 2009. – Vol. 47. – P. 58–63.

260.Peterson C. Character strengths and virtues: A handbook and classification / C. Peterson, M. E. P. Seligman. – New York: Oxford University Press, 2004. – 590 p.

261.Platt T. A lifetime of fear of being laughed at: An aged perspective / T. Platt, W. Ruch, R. T. Proyer // Zeitschrift für Gerontologie und Geriatrie. – 2010. – Vol. 43 (1). – P. 36–41.

262.Platt T. Emotional responses to ridicule and teasing: Should gelotophobes react differently? / T. Platt // Humor: International Journal of Humor Research. – 2008. – Vol. 21. – № 2. – P. 105–128.

263.Platt T. Extreme fear of being laughed at: Components of gelotophobia / T. Platt, W. Ruch, J. Hofmann, R. T. Proyer // Israeli Journal of Humor Research. – 2012. – Vol. 1 (1). – P. 86–106.

264.Platt T. Gelotophobia and age: Do disposition towards ridicule and being laughed at predict coping with age-related vulnerabilities? / T. Platt, W. Ruch // Psychological Test and Assessment Modeling. – 2010. – Vol. 52 (2). – P. 231–244.

265.Platt T. Gelotophobia and bullying: The assessment of the fear of being laughed at and its application among bullying victims/ T. Platt, R. T. Proyer, W. Ruch // Psychology Science Quarterly. – 2009. – Vol. 51 (2). – P. 135–147.

266.Platt T. Gelotophobia: The fear of being laughed at / T. Platt, G. Forabosco // In P. Gremigni (Ed.), Humor and health promotion. – Italy: Nova Science Publishers, 2012. – P. 229–253.

267.Platt T. The emotions of gelotophobes: Shameful, fearful, and joyless? / T. Platt, W. Ruch // Humor: International Journal of Humor Research. – 2009. – Vol. 22. – № 1/2. – P. 91–110.

268.Proyer R. T. Assessing gelotophobia, gelotophilia, and katagelasticism in children: An initial study on how six to nine-year-olds deal with laughter and ridicule and how this relates to bullying and victimization / R. T. Proyer,

M. Neukom, T. Platt, W. Ruch // Child Indicators Research. – 2012. – Vol. 5. – P. 297–316.

269.Proyer R. T. Dispositions towards ridicule and being laughed at: Current research on gelotophobia, gelotophilia, and katagelasticism (Editorial) / R. T. Proyer, W. Ruch // Psychological Test and Assessment Modeling. – 2010. – Vol. 52 (1). – P. 49–59.

270.Proyer R. T. Enjoying and fearing laughter: Personality characteristics of gelotophobes, gelotophiles, and katagelasticists / R. T. Proyer, W. Ruch // Psychological Test and Assessment Modeling. – 2010. – Vol. 52 (2). – P. 148–160.

271.Proyer R. T. Gelotophobia: Life satisfaction and happiness across cultures / R. T. Proyer, W. Ruch, G.-H. Chen // Humor. – 2012. – Vol. 25 (1). – P. 23–40.

272.Proyer R. T. How does psychopathy relate to humor and laughter? Dispositions towards ridicule and being laughed at, the sense of humor, and psychopathic personality traits / R. T. Proyer, R. Flisch, S. Tschupp, T. Platt, W. Ruch // International Journal of Law and Psychiatry. – 2012. – Vol. 35. – P. 263–268.

273.Proyer R. T. How virtuous are gelotophobes? Self- and peer-reported character strengths among those who fear being laughed at / R. T. Proyer, W. Ruch // Humor: International Journal of Humor Research. – 2009. – Vol. 22. – № 1/2. – P. 145–163.

274.Proyer R. T. Intelligence and gelotophobia: The relations of self-estimated and psychometrically measured intelligence to the fear of being laughed at / R. T. Proyer, W. Ruch // Humor: International Journal of Humor Research. – 2009. – Vol. 22. – № 1/2. – P. 165–181.

275.Proyer R. T. Self-conscious emotions and ridicule: Shameful gelotophobes and guilt free katagelasticists / R. T. Proyer, T. Platt, W. Ruch // Personality and Individual Differences. – 2010. – Vol. 49 (1). – P. 54–58.

276.Proyer R. T. Sense of humor among the elderly: Findings using the German version of the SHS / R. T. Proyer, W. Ruch, L. Müller // Zeitschrift für Gerontologie und Geriatrie. – 2010. – Vol. 43 (1). – P. 19–24.

277.Proyer R. T. Were they really laughed at? That much? Gelotophobes and their history of perceived derisibility / R. T. Proyer, C. Hempelmann, W. Ruch // Humor: International Journal of Humor Research. – 2009. – Vol. 22. – № 1/2. – P. 213–231.

278.Radomska A. Gelotophobia, self-presentation styles, and psychological gender / A. Radomska, J. Tomczak // Psychological Test and Assessment Modeling. – 2010. – Vol. 52 (2). – P. 191–201.

279.Rawlings D. Gelotophobia, personality and emotion ratings following emotion-inducing scenarios / D. Rawlings, T. A. Tham, J. M. Davis // Psychological Test and Assessment Modeling. – 2010. – Vol. 52 (2). – P. 161–170.

280.Renner K.-H. Doing as if: The histrionic self-presentation style / K.-H. Renner, S. Enz, H. Friedel, G. Merzbacher, L. Laux // Journal of Research in Personality. – 2008. – Vol. 42. – P. 1303–1322.

281.Renner K.-H. Performing humor: On the relations between self-presentation styles, gelotophobia, gelotophilia, and katagelasticism / K.-H. Renner, T. Heydasch // Psychological Test and Assessment Modeling. – 2010. – Vol. 52 (2). – P. 171–190.

282.Roeckelein J. E. The psychology of humor: A reference guide and annotated bibliography / J. E. Roeckelein. – Westport, CT: Greenwood Press, 2002. – 579 p.

283.Rogers B. Human personality: Towards a unified theory / B. Rogers. – New York: Vantage Press, 1972. – 233 p.

284.Ross S. R. The imposter phenomenon and maladaptive personality: Type and trait characteristics / S. R. Ross, R. A. Krukowski // Personality and Individual Differences. – 2003. – Vol. 34 (3). – P. 477–484.

285.Ruch W. A temperament approach to humor / W. Ruch, G. Köhler // In W. Ruch (Ed.), The sense of humor: Explorations of a personality characteristic. – Berlin, Germany: Mouton de Gruyter, 1998. – P. 203–230

286.Ruch W. Beyond being timid, witty, and cynical: Big five personality characteristics of gelotophobes, gelotophiles, and katagelasticists / W. Ruch, C. Harzer, R. T. Proyer // International Studies in Humour. – 2013. – Vol. 2. – № 1. – P. 24–42.

287.Ruch W. Extending the study of gelotophobia: On gelotophiles and katagelasticists / W. Ruch, R. Proyer // Humor: International Journal of Humor Research. – 2009. – Vol. 22. – № 1/2. – P. 183–212.

288.Ruch W. Fearing humor? Gelotophobia: The fear of being laughed at. Introduction and overview / W. Ruch // Humor: International Journal of Humor Research. – 2009. – Vol. 22. – № 1/2. – P. 1–25.

289.Ruch W. How do gelotophobes interpret laughter in ambiguous situations? An experimental validation of the concept / W. Ruch, O. Altfreder, R. Proyer // Humor: International Journal of Humor Research. – 2009. – Vol. 22. – № 1/2. – P. 63–89.

290.Ruch W. Humor as a character strength among the elderly: Empirical findings on age-related changes and its contribution to satisfaction with life / W. Ruch, R. T. Proyer, M. Weber // Zeitschrift für Gerontologie und Geriatrie. – 2010. – Vol. 43 (1). – P. 13–18.

291.Ruch W. Humor as a character strength among the elderly: Theoretical considerations / W. Ruch, R. T. Proyer, M. Weber // Zeitschrift für Gerontologie und Geriatrie. – 2010. – Vol. 43 (1). – P. 8–12.

292.Ruch W. The fear of being laughed at (gelotophobia) and personality / W. Ruch, R. Proyer, D. Popa // Anuarul Institutului de Istorie «G. Baritiu» din Cluj-Napoca (Ed.), Series Humanistica. – 2008. – Vol. VI. – P. 53–68.

293.Ruch W. The fear of being laughed at: Individual and group differences in gelotophobia / W. Ruch, R. Proyer // Humor: International Journal of Humor Research. – 2008. – Vol. 21. – № 1. – P. 47–67.

294.Ruch W. The relationship of teasing in childhood to the expression of gelotophobia in adults / W. Ruch, R. T. Proyer, L. Ventis // Psychological Test and Assessment Modeling. – 2010. – Vol. 52 (1). – P. 77–93.

295.Ruch W. The state-of-the art in gelotophobia research: A review and some theoretical extensions / W. Ruch, J. Hofmann, T. Platt, R. T. Proyer // Humor: International Journal of Humor Research. – 2014. – Vol. 27. – P. 23–45.

296.Ruch W. Values in Action Inventory of Strengths (VIA-IS): Adaptation and validation of the German version and the development of a peer-rating form / W. Ruch, R. T. Proyer, C. Harzer, N. Park, C. Peterson, M. E. P. Seligman // Journal of Individual Differences. – 2010. – Vol. 31 (3). – P. 138–149.

297.Ruch W. Who fears being laughed at? The location of gelotophobia in the Eysenckian PEN-model of personality / W. Ruch, R. Proyer // Personality and Individual Differences. – 2009. – № 46. – P. 627–630.

298.Ruch W. Who is gelotophobic? Assessment criteria for the fear of being laughed at / W. Ruch, R. Proyer // Swiss Journal of Psychology. – 2008. – Vol. 67. – № 1. – P. 19–27.

299.Ryff C. Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being / C. Ryff // Journal of Personality and Social Psychology. – 1989. – Vol. 57. – P. 1069–1081.

300.Ryff C. D. Psychological well-being in adult life / C. D. Ryff // Current Directions in Psychological Science. – 1995. – № 4. – P. 99–104.

301.Ryff C. D. The structure of psychological well-being revisited / C. D. Ryff, C. L. Keyes // Journal of Personality and Social Psychology. – 1995. – № 69. – P. 719–727.

302. Samson A. C. Perception of aggressive humor in relation to gelotophobia, gelotophilia, and katagelasticism / A. C. Samson, Y. Meyer // Psychological Test and Assessment Modeling. – 2010. – Vol. 52 (2). – P. 217–230.

303. Samson A. C. Teasing, ridiculing and the relation to the fear of being laughed at in individuals with Asperger's Syndrome / A. C. Samson, O. Huber, W. Ruch // Journal of Autism and Developmental Disorders. – 2011. – Vol. 41. – P. 475–483.

304. Saroglou V. Humor Styles Questionnaire: Personality and educational correlates in Belgian high school and college students / V. Saroglou, C. Scariot // European Journal of Personality. – 2002. – Vol. 16. – P. 43–54.

305. Saroglou V. Bad humor, bad marriage: Humor styles in divorced and married couples / V. Saroglou, C. Lacour, M.-E. Demeure // Europe's Journal of Psychology. – 2010. – Vol. 3. – P. 94–121.

306. Sassenberg U. The relationship of gesturing, cognitive ability, and personality / U. Sassenberg, E. van der Meer // International Journal of Psychology. – 2008. – № 43. – P. 473.

307. Seligman M. E. P. Authentic happiness: Using the new positive psychology to realize your potential for lasting fulfillment / M. E. P. Seligman. – N.Y.: Free Press, 2002. – 336 p.

308. Seligman M. E. P. Positive psychology: An introduction / M. E. P. Seligman, M. Csikszentmihalyi // American Psychologist. – 2000. – Vol. 55. – № 1. – P. 5–14.

309. Shiota M. N. Positive emotion and the regulation of interpersonal relationships / M. N. Shiota, B. Campos, D. Keltner, M. J. Hertenstein // In P. Philippot, R. S. Feldman (Eds.), The regulation of emotion. – Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2004. – P. 127–155.

310. Strizhitskaya O. Personality maturity development over lifespan as a resource of positive functioning / O. Strizhitskaya, M. Petrash, L. Golovey //

The 1st World Conference on Personality (19-23 March 2013, Stellenbosch, South Africa). Abstract Book. – P. 133.

311.Terrion J. L. From «I» to «we»: The role of putdown humor and identity in the development of a temporary group / J. L. Terrion, B. E. Ashforth // Human Relations. – 2002. – Vol. 55 (1). – P. 55–88.

312.The sense of humor: Explorations of a personality characteristic / Edited by W. Ruch. – Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 2007. – 498 p.

313.Titze M. Gelotophobia: The fear of being laughed at / M. Titze // Humor: International Journal of Humor Research. – 2009. – Vol. 22. – № 1/2. – P. 27–48.

314.Titze M. The Pinocchio Complex: Overcoming the fear of laughter / M. Titze // Humor & Health Journal. – 1996. – Vol. V. – № 1. – P. 1–11.

315.Titze M. Treating gelotophobia with humordrama / M. Titze // Humor & Health Journal. – 2007. – Vol. XVI. – № 3. – P. 1–11.

316.Vernon P. A. Genetic and environmental correlations between trait emotional intelligence and humor styles / P. A. Vernon, V. C. Villani, J. A. Schermer, S. Kirilovic, R. A. Martin, K. V. Petrides, T. D. Spector, L. F. Cherkas // Journal of Individual Differences. – 2009. – Vol. 30 (3). – P. 130–137.

317.Veselka L. A behavioral genetic study of relationships between humor styles and the six HEXACO personality factors / L. Veselka, J. A. Schermer, R. A. Martin, L. F. Cherkas, T. D. Spector, P. A. Vernon // Europe's Journal of Psychology. – 2010. – Vol. 3. – P. 9–33.

318.Walle A. H. Getting picked up without being put down: Jokes and the bar rush / A. H. Walle // Journal of the Folklore Institute. – 1976. – Vol. 13. – P. 201–217.

319.Watson D. Development and validation of brief measures of positive and negative affect: The PANAS Scales / D. Watson, L. A. Clark, A. Tellegen //

Journal of Personality and Social Psychology. – 1988. – Vol. 47. – P. 1063–1070.

320. Watson D. Positive affectivity: The disposition to experience pleasurable emotional states / D. Watson / In C. R. Snyder, S. J. Lopez (Eds), Handbook of positive psychology. – Oxford: Oxford University Press, 2002. – P. 106–119.

321. Weiss E. M. Potential markers of aggressive behavior: The fear of other persons' laughter and its overlaps with mental disorders / E. M. Weiss, G. Schulter, H. H. Freudenthaler, E. Hofer, N. Pichler, I. Papousek // PLoS ONE. – 2012. – Vol. 7 (5).

322. Wojtyna E. Humor styles and psychosocial working conditions in relation to occupational burnout among doctors / E. Wojtyna, P. Stawiarska // Polish Psychological Bulletin. – 2009. – Vol. 40. – P. 20–28.

323. Ziv A. Facilitating effects of humor on creativity / A. Ziv // Journal of Educational Psychology. – 1976. – Vol. 68 (3). – P. 318–322.

ЗМІСТ

ВСТУП		3
РОЗДІЛ 1	**ПІДХОДИ ДО КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ПОНЯТТЯ «ПОЧУТТЯ ГУМОРУ»**	6
	1.1. Трактування поняття гумору як вищої психічної функції	6
	1.2. Психологічні функції гумору	15
	1.3. Сучасні уявлення про стилі та форми гумору	25
	1.4. Стан досліджень психологічних чинників прояву різних стилів і форм гумору	29
	Висновки до першого розділу	40
РОЗДІЛ 2	**МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ВИБІР МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ РІЗНИХ СТИЛІВ І ФОРМ ПРОЯВУ ГУМОРУ**	43
	2.1. Методологічне обґрунтування підходу до дослідження стилів і форм прояву гумору як складової особистісного потенціалу	44
	2.1.1. Загальна характеристика змісту поняття «особистісний потенціал» і його складових	44
	2.1.2. Сучасна концептуалізація гумору як сильної риси характеру та вірогідної передумови оптимального функціонування особистості	52
	2.2. Обґрунтування вибору методичного забезпечення емпіричного дослідження психологічних чинників прояву різних стилів і форм гумору	71
	Висновки до другого розділу	87
РОЗДІЛ 3	**ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ РІЗНИХ СТИЛІВ І ФОРМ ПРОЯВУ ГУМОРУ**	91
	3.1. Цілі, завдання, гіпотези та загальна схема організації емпіричного дослідження	91
	3.2. Результати емпіричного дослідження психологічних чинників різних стилів і форм прояву гумору, їх аналіз та інтерпретація	95
	Висновки до третього розділу	146
	ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	149
	СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	153

Наукове видання

Елеонора Львівна Носенко

Ольга Борисівна Опихайло

ПОЧУТТЯ ГУМОРУ ЯК ОЗНАКА ДОБРОЧИННОСТІ ОСОБИСТОСТІ ТА ЕМОЦІЙНА СИЛА ЇЇ ХАРАКТЕРУ

Монографія

Підписано до друку 16.03.2016 р.
Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 11,04.
Наклад 300 прим.

ВД «Освіта України»
ФО-П Маслаков Руслан Олексійович
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК №4726 від 29.05.2014 р.
Тел. (044) 384-26-08, (097) 479-78-36, (050) 552-20-13.
E-mail: osvita2005@mail.ru, www.rambook.ru

Видавничий дім «Освіта України» запрошує авторів до співпраці
з випуску видань, що стосуються питань управління,
модернізації, інноваційних процесів, технологій, методичних
і методологічних аспектів освіти та навчального процесу
у вищих навчальних закладах.
Надаємо всі види видавничих та поліграфічних послуг.